

EESTI

RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHINGU

AASTARAAMAT

1990

EESTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHING

EESTI
RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHINGU
AASTARAAMAT

2

1990

TALLINN 1993

Toimetuskolleegium: A. Lepik (toimetaja), L. Lepik, M. Lott,
E. Riet (keeletoiemataja)

Saatesõna ja resümeed tõlkinud inglise keelde Imbi Kuusik

©Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing 1993

SAATEKS

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu (edaspidi ERÜ) teine aastaraamat võimaldab eelkõige saada mõninga ülevaate Eestimaa raamatukogude tegevusvaldkondadest ning ERÜ kolmandast tegutsemisaastast.

1990. aastal tähtsustusid taas kogu maailmas lugemisvõimaluste ja -vajaduste probleemid, sest UNESCO algatas rahvusvahelise kirjaoskuse aasta. Eestimaa raamatukogunduses jäid kahtlemata tähtsündmusteks ERÜ 12 liikmelise delegatsiooni osalemine augustis IFLA 56. konverentsil Stockholmis, septembris Eesti Lasteraamatukogu korraldatud I rahvusvahelised lasteraamatukogutöötajate päevad Tallinnas ja novembris Eesti Vabariigi Ülemnõukogus vastuvõetud seadus "Eesti Rahvusraamatukogu (parlamendiraamatukogu) kohta".

1990. aasta 23. jaanuaril möödus Friedrich Puksoo sünnist sada aastat ning tänaseks on saanud kenaks tavaks Fr. Puksoo päev Tartu Ülikooli Raamatukogus.

Oma juubelit tähistasid 1990. aastal mitmed Eestimaa tuntud ja hinnatud raamatu- ja raamatukoguteadlased - Helmi Masing, Kaja Noodla, Signe Väljataga, Endel Annus ja Kaljo Veskimägi.

Samal aastal valiti Tartu Ülikooli Raamatukogu direktoriks Malle Ermel, tollane raamatukogundustudeng Liis Tappo võitis iludusvõistluse "Miss Estonia '90" ning Eestimaa raamatukogudes hoogustus hõimuliikumine.

Ülalnimetatud ning mitmed teised raamatukogu- ja infotegevuse vallas sel aastal toimunud sündmused ei leia aga kajastamist "ERÜ Aastaraamatus 1990", sest samal aastal sai "Raamatukogu" jällegi õiguse ilmuda ajakirja kujul ning on sellealast teavet juba põhjalikult edastanud.

"ERÜ Aastaraamatus 1990" avaldatu tunnistab taas minevikuhuvi trükisõna ja raamatukogunduse uurimisel, kuid võimaldab keskenduda ka infovahetuse ning lugemise päevaprobleemidele. Arvustustes analüüsitakse Eesti Rahvusraamatukogu väljaandeid, ERÜ 1990. aasta kroonika meenutab kutseühingu tegevust sel aastal.

Toimetuse tänab abi ja toetuse eest Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi nõunikku Ivi Tingret ning trükitehniliste murede lahendamise eest Eesti Rahvusraamatukogu kirjastusosakonda.

ERÜ järgmiste aastaraamatute sisulisele toetusele saab kaasa aidata oma ettepanekute ja käsikirjade lähetamisega ERÜ postiaadressil EE0100 Tallinn, Tõnismägi 2.

Toimetaja

FOREWORD

The second yearbook of the Estonian Librarians' Association (further ELA) enables primarily to get a certain review of the spheres and of the ELA third year activities.

In 1990 the problems of reading possibilities and reading necessities once more became important all over the world, for UNESCO started the international year of literacy. The events in the libraries of Estonia remained the participation of the 12 member ELA delegation at the 56th IFLA conference in August, in Stockholm, the first days of librarians from the Childrens' Libraries in September, in Tallinn and the law "about the National (Parliamentary) Library of Estonia" adopted by the Supreme Council of the Republic of Estonia in November.

On January 23, 1992, hundred years has passed since Friedrich Puksoo was born and the day dedicated to him has become a good tradition in Tartu University Library.

In 1990 several well-known and appreciated library scientists - Helmi Masing, Kaja Noodla, Signe Väljataga, Endel Annus and Kaljo Veskimägi have celebrated their anniversaries.

In the same year Malle Ermel was elected the general director of Tartu University Library, Liis Tappo, the student of library science, won the price of Miss Estonia '90 and in the libraries of Estonia the movement for promoting closer ties among kindred peoples put into full swing.

Above mentioned events and many other activities that have taken place in the sphere of library- and information services are not reflected in the "ELA yearbook of 1990", for at the same year "Library" was published as a journal again and has put forward the kind of information already.

The material published in the "ELA yearbook of 1990" witnesses the interest about printed matter and library science and enables to concentrate to information exchange and actual problems of reading. In the critical works there are analyzed the publications of the National Library of Estonia, the 1990 year cronicle of ELA reminds us of the associatoin's activities this year.

The editorial board thanks for help and assistance the councillor of the Estonian Ministry of Culture Ivi Tingre and the publishing departement of the National Library Estonia for solving the printing problems.

In order to do cooperation with the next yearbook, you can make proposals and send manuscripts on the ELA postal address, EE0100 Tallinn, Tõnismägi 2.

Editor

TRÜKISÕNA AJALOOST

Sirje Virkus

EESTIKEELNE TEHNİKAKIRJANDUS XIX SAJANDIL

Tehnika tekkis koos inimese mõistusliku tööga ja esimeste algeliste tööriistadega ligi 2 miljonit aastat tagasi /1, 11/, Eesti alal umbes 8.aastatuhande keskel e m a /2, 33/. Esimesi katseid tehnika kajastamisest eestikeelses trükisõnas leiame XVIII sajandi lõpul, selle järjekindlam tutvustamine algab XIX sajandil. Tehnikakirjutised, nende sisu ja väljenduslaad on tihedalt seotud tolle perioodi sotsiaal-majandusliku keskkonnaga. Tehnikatutvustuste tekke eelduseks sai tehnika areng põllumajanduses ja tööstuses, mis omakorda kutsus esile selle harrastustegevuse ja -hariduse alged ning vajaduse vastava kirjanduse järele.

XIX sajandi teisel poolel algas põhjalikum murrang eestlaste sotsiaalses ja kultuurilises arengus, mis kutsus esile järsu tõusu kogu eestikeelses trükitoodangus, sealhulgas ka tehnikakirjanduses. Tehnika kajastamist trükisõnas on jälgitud kahe kronoloogilise perioodina: aastad 1800-1860 ning 1860-1900. Neid perioode iseloomustab tehnikakirjutiste väljaandmise kvantitatiivne ja kvalitatiivne erinevus.

1. XIX sajandi esimene pool

XVIII sajandi lõpust alates võib Baltimaades täheldada teadusliku ja tehnilise mõtte üha kiirenevat arengut. See oli otseselt seotud kapitalistlike suhete tungimisega siinsesse tööstusse ja põllumajandusse, kogu ühiskondlikku ellu, sest üleminek uuele tootmisviisile eeldas ka teaduse ja tehnika senisest palju kõrgemat taset ning kiiremat arengut.

Teaduselt ja tehnikalt hakkasid elukõige abi otsima ettenägelikumad mõisnikud, sest mõisate suurmajapidamised vajasid põhjalikumaid teadmisi põllumajandustehnika ja -tehnoloogia uuematest saavutustest. Kasutusele võeti mitmeväljasüsteem, levisid uued põllukultuurid (kartul, ristikhein), arenes karjakasvatus (meriinolambad, nuumhärjad), suurenes viinapõletamine. Mõisates leidsid rakendamist viljapeksumasinad, hõlmadrad, heksli- ja linamasinad /3, 4, 5/. Kuigi esimene viljapeksumasin võeti Eestis kasutusele juba 1797. aastal, möödus veel kolmveerand sajandit enne kui hakkas hoogu võtma mehhaniseerimistegevus /4/.

Taludesse jõudis põllumajandustehnika alles pärast 1856. aasta ja 1860. aasta talurahvaseadusi.

Tööstuslik pööre Eestis algas 1820. aastail, koos sellega ka töölistkonna kujunemine. Toimus üleminek auruenergiat kasutavale suurtööstusele. Tekkisid uued ettevõtted (kalevivabrikud Narvas, Sindis, Tartus, Kärđlas, masinatehas ja malmitehas Tallinnas, Ülemiste paberivabrik jt), täienes nende tehniline sisseseade ning laienesid masinate kasutamise mastaabid /6/. Tehnilised uuendused tungisid ka trükitööstusse. Suuremates trükikodades olid kasutusel kiirpressid: esimesena Laakmanni trükikojas (1846) /7, 97/.

Tehniliste vahendite levikuga tööstuses ja põllumajanduses hakkasid juba XVIII sajandi lõpupoole Eesti alale ilmuma ka esimesed teadusliku ettevalmistusega tehnikaspetsialistid.

Niisuguste uut tüüpi haritlaste esindajaiks olid näiteks peeglivabriku ja Võisiku klaasitööstuskoja direktor A.Ch. Amelung ning mürseppmeister, Tartu ehitaja ja arhitektina tuntud J.H.B. Walter /8, 9/.

Olemasolevate ettevõtete eesotsas seisid XIX sajandi esimesel poolel mitteeestlased, ka manufaktuurides töötasid peamiselt teistest Euroopa riikidest pärit meistrid ja oskustöölised. Näiteks tekstiilitööstuses töötasid vene, poola ja saksa oskustöölised ning šveitsi, saksa ja prantsuse meistrid, klaasi- ja peeglitööstuses kogenud saksa töölised, paberitööstuses prantsuse spetsialistid, tikutööstuses austria meister, masinatööstuses rootsi mehaanikud jne. Valdav osa oskustöölisest omandas elukutse tööprotsessis /6/. Nad ei vajanud eestikeelset tehnikakirjandust.

Haridus- ja kultuurielus tähistas olulist murrangut Tartu Ülikooli taasavamine 1802. aastal. Ehkki Tartu Ülikoolis pole otseselt ette valmistatud tehnikaspetsialiste, õpetati seal juba ülikooli tegutsemise algajajärgul tehnilisi (tehnoloogilisi) teadmisi /10, 194/. Nimelt moodustati Tartu Ülikoolis 1803. aastal filosoofiateaduskonnas tehnika- ja majandus-teaduste osakond. Osakonda kuulus ökonoomika, tehnoloogia ja arhitektuuri õppetool, mille esimeseks professoriks oli Johann Wilhelm Krause /11, 44; 12, 140/.

XIX sajandi esimesel poolel hakkas kujunema ka Eesti koolisüsteem. Ülevenemaalise koolireformi alusel (1803.-1804.a) asutati linnadesse gümnaasiume, elementaar- ja kreiskooli /13, 102/. 1816. aasta Eesti- ja 1819. aasta Liivimaa talurahvaseadus kohustasid igasse mõisa ja kihelkonda kooli asutama /13, 347/. 1820ndail aastail fikseeriti seadusega kaheastmeline rahvakool: 3-aastase õppeajaga vallakool ja 2-aastase õppeajaga kihelkonnakool /13, 14/.

Kihelkonnakoolides ja töökallakuga mõisakoolides õpetati muude

ainete kõrval ka põllutööriistade valmistamist ja muid lihtsamaid tehnilisi oskusi /13/.

Kreiskoolide õppeplaan kujunes algusest peale oma aja kohta võrdlemisi elulähedaseks. Reaal- ja loodusteaduslike ainete tsükkel koos ilukirja ja joonistamisega moodustas siin 45,7 % õpetatavast. Õppeplaanis oli looduslugu koos tehnoloogiaga, viimane pidi andma algteadmisi kohalikest majandusest ja tööstusest /13, 335/. 1847. aastal kinnitati 2-klassilistele kreiskoolidele uus õppeplaan, milles füüsika liideti looduslooga, viimasest eraldati tehnoloogia (tehnik) iseseisvaks õppeaineaks /13, 417/.

Poeglastegümnaasiumi õppeplaanis oli aastail 1806-1820 samuti aine "looduslugu ja tehnoloogia". Kreiskooli pääsesid eestlased aga palju kergemini kui eksklusiivsetesse, peamiselt literaatide ja aadlike lastele määratud gümnaasiumidesse. Kreiskool avas tee ametniku elukutsele ja eksternatuuri kaudu ka ülikooli /13, 430/.

Esimeseks tehniliseks erioõppeasutuseks Eestis võib pidada Narvas lühikest aega tegutsenud navigatsioonikooli /15, 480/, ka Albu seminari (1717-1740) õppeprogrammi kuulunud muude ainete kõrval fortifikatsioon, arhitektuur ja joonestamine /16, 612,614/.

1820. aastast eraldas tsaarivalitsus senisest enam vahendeid tehnilise hariduse arendamiseks Peterburis, Moskvas ja teistes sisekubermangude tööstuslinnades. Eesti alal riiklikke tehnikakoole ei asutatud. Valitsuse tehnilist haridust mõnevõrra soosiv poliitika avaldus selles, et Tartu Ülikooli juures hakati alates 1839. aastast korraldama professorite avalikke loenguid füüsikast, keemiast ja tehnoloogiast, mida külastas rohkesti käsitöölisi ja teisi kaubandus-tööstusringkondade esindajaid /17, 24/.

Tehnikahariduse seisukohalt on oluline märkida ka esimest põllumajanduse instituuti Vana-Kuuste mõisas (1834-1839), kus 1835. aastal oli neli nn alamast seisusest kasvandikku, kellest Martinnsen õppis põllumajandusmasinate valmistamist /17, 28,29/ ning Tartu Veterinaarkooli (1848-1852), kus mõisaseppadele õpetati hobuserautamist ja hoburiistade valmistamist /17, 29-30/.

Seega puudusid XIX sajandi esimesel poolel iseseisvad, püsivalt tegutsevad tehnikakoolid, kuid oli tehnikaõpetus mitmesugustes teist tüüpi koolides.

Vaatamata tehnika edusammudele põllumajanduses ja tööstuses ning tehnikahariduse algete tekkimisele ei tunginud tehnika XIX sajandi esimesel poolel veel eesti rahva, kes oma olemuselt oli talurahvas, igapäevasesse ellu. Põllumajandustehnika levis mõisates, tööstusettevõtete juhtideks ja oskustööliseks olid peamiselt võõramaalased, talurahva

võimalused haridusele ei olnud eriti ulatuslikud. Nähtub, et talurahvale olid vajalikud vaid kõige üldisemad silmaringi avardavad tehnikatutvustused.

Esimeseks tehnikasisuliseks väljaandeks võib tõenäoliselt pidada 1781. aastal Põltsamaal trükitud Friedrich Wilhelm von Siversi raamatut "Õpetus kuidas wisi pölle wiin tehakse". Viinavalmistamise õpetus oli vajalik neile eestlastele, kes teotöö korras või ülevaatajatena töötasid mõisa viinaköörides, mis sel ajal kujunesid mõisate peamisteks tuluallikateks /7, 63/.

Üksikuid tehnikatutvustusi võib leida esimesest eestikeelsest ajalehest "Tarto Maa Rahva Näddali-leht" (1806), mida toimetasid Kanepi praost J.Ph.V. Roth ja Põlva pastor G.H. Oldekop. Kuigi ajalehest pole siiani leitud ühtegi numbrit, lubavad Leningradi Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis avastatud dokumendid anda selle sisust üsna üksikasjalise ülevaate. Ajalehes tutvustatakse Inglismaal leiutatud topeltkiilu ja topeltrooliga paati, sõjalaevade ehitamist Prantsusmaal, valurauast silda Peterburis, uut põllutööriista inglise sahka jne /18, 19/.

Juba järjekindlamalt, läbi aastakäikude, avaldab tehnikauudiseid O.W. Masingu "Maarahwa Näddala-Leht" (1821-1823, 1825). Masing tutvustas tööstuslikke tooraineid, selgitas nende ümbertöötamise viise ning selleks kasutatavaid masinaid. Üsna rohkesti on majandusküsimused kajastamist leidnud 1825. aasta aastakäigus. O.W. Masing vaeb kodumaise tööstuse ja kaubanduse vajalikkust ning tutvustab kohalikke tööstusettevõtteid, näiteks 1822. aasta 2. numbris Võisiku klaasivabrikut, 50. numbris Kunda saeveskit, 1825. aasta 32. numbris aurujõul töötavat riidevabrikut jne /20, 21/.

Tehnikauudistest leiavad nädalalehes kajastamist veel piksevarras ("Piksewardad") ja "pitksilmad" ehk kiikrid. Pikk lugu on gaasist, mille juures seletatakse virvatulukeste teket ja jõutakse lõpuks välja aurulaevadeni ("Auroaetawad laewad"). Samuti teeb O.W. Masing juttu paberivalmistamisest ja trükikunstist /21, 22/.

O.W. Masing püüdis lahendada ka tehnikaalase oskussõnavara probleeme: püüdlikult ja üldarusaadavalt selgitab ta senitundmata asju ja nähtusi.

Esiletõstmist pälvib Fr.R. Kreutzwaldi poolt aastail 1848-1849 välja antud populaarteaduslik kogumik-ajakiri "Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on". Ajakirjas on neli rubriiki, millest tehnika seisukohalt pakub huvi rubriik "Kunstlikud tööd", mis on pühendatud teaduse ja tehnika saavutustele /23/.

Avakirjutis "Ramatu-trükkimise üllesvõtmisest" annab leiutise ajaloo, 3. ja 4. andes tutvustatakse lugejat tolle aja trükitehnikaga (ladumine,

matriitside valmistamine, kiirpressiga trükkimine). Lugu pealkirjaga "Wallatud-kirjadega raamatutrükkimine: Wallamise pann" 3. andes on väga üksiasjalik, kuid väljenduslaadilt täiesti oma aja stiilis /25/.

Kirjutis aurulaevadest algab viitega Masingu nädalalehele, kus seda tehnikaudist eestlasest lugejale esmakordselt tutvustati. Kirjatükk annab ettekujutuse aurumasina töötamise põhimõtetest ning ülevaate leiutise ajaloost. Peatutakse veduril ("Auro-vanker") ning raudteel, mille arengut, majanduslikku ja kultuurilist tähtsust ning ehitust põhjalikult selgitatakse ("Raudteed") /23/.

Viimases andes käsitleb Kreutzwald lugeja seisukohalt kõige raskemat teemat - "Telegrahv". Selleks tuli lugejale selgeks teha, mis on elektrivool ja elektromagnetism, samuti telegraafi töötamise printsiip. Kreutzwald selgitab püüdlikult seni tundmata termineid ja avaldab kahtlust, et see ehk kohe arusaadav pole /23/.

Eelpoolnimetatud kuuluvad nn pikemate kirjutiste hulka, millele lisandub antud rubriigis lühemaid ja juhuslikumaid nagu "Ahhela sild Brightoni linnas" ja Thames'i aluse tunneli ehitamisest "Tunnel Londoni linnas" /21/.

Rubriigis "Kunstlikud tööd" oli üsna mitmekesisest lugemisvara, millest arusaamine nõudis ettevalmistamata lugejalt tihedat mõttetööd. Kreutzwaldi masendas meie talurahva harimatus ajal, mil mujal maailmas teadus ja tehnika olid hiigelsammudega edasi läinud. Seetõttu püüdis ta rahvale teadmisi pakkuda tolleaja eesrindliku teaduse tasemel ning ajakiri orienteerus juba märksa arenenuma maitsega lugejaile kui eelnevad eestikeelsed väljaanded /21, 23, 24, 25/.

Ajakirja anti välja ainult 5 numbrit, kuna ta ei leidnud küllaldaselt ostjaid. Põhjusena nähakse just teatud raskepärasust, eelkõige rubriigis "Kunstlikud tööd"; samuti suhteliselt kõrget hinda /7, 82/. Viimased uurimused seavad selle põhjenduse aga kahtluse alla /28/.

Tehnikatutvustusi võib leida ka nädalalehtedest "Perno Postimees" (5. juuni 1857) ja "Tallorahwa Postimees" (5. juuli 1857).

J.V. Jannsen on "Perno Postimehes" andnud rohkesti ruumi teaduse saavutuste, tehnikavalla uudiste ja leiutiste tutvustamisele, kusjuures ta on vajalikul viisil osanud silmas pidada oma lugejate vilumatust abstraktses mõtlemises ja ühtlasi üle saanud ka oskussõnade probleemist. Selge ettekujutus antakse talumehele raudteest, telegraafist jms /27/.

"Tallorahwa Postimees" jäi eelnevale märgatavalt alla, eelkõige just oma usulis-moraliseeriva hoiaku tõttu. Püsivamaid jälgi eesti kultuuriloosse ajaleht jätnud ei ole, kuid tehnikakirjutisi võib leida sealtki. Kõneldi peamiselt telegraafist ja raudteest, mis olid maal uudiseks. Vaiato mõisa

opman Heinrichsson oli välismaal lähemalt tutvunud telegraafiga ja andis ajalehes sellest põhjaliku ülevaate. Seletati ka signaalsüsteemide ajalugu /28/.

Tehnikaalaseid teadmisi jagasid talurahvale ka kalendrid. Tartu trükkali Grenziuse kalendrist "Eesti-Ma-Rahva Kalender ehk Täht-Ramat" leiame 1800. aastal kaks kirjutist, mis käsitlevad tehnoloogilisi protsesse: "Kuida kussiliste Ätikat woip tehha" ja "Kuida ka pimast woip ätikat tehha" /29/.

Pikem kirjutis ilmus 1819. aasta kalendris "Eesti-Ma-Rahva kalender ehk Täht-Ramat" pealkirja all "Pikksilmad ehk kiikrid ja kuu", millele hiljem lisandus üha rohkem populaarseid kirjutisi tehnikast - õlilampidest, raamatu trükkimisest, naha parkimisest jm /29, 30/.

Üht-teist tehnikaga seotut võib leida ka O.W. Masingu 1818. aastal ilmunud "Pühhapäva Wahhe-Luggemistest" ning tolle perioodi kooli-õpikutest.

Kõigile XIX sajandi esimese poole tehnikatutvustustele on omane rahvavalgustuslik ja informatsiooniline suund. Eesmärgiks oli rahva silmaringi laiendamine ja mõtlevate inimeste kasvatamine. Kuivõrd ajakirjad, ajalehed ja kalendrilisad olid määratud maamehele, kelle haridus enamasti piirdus puuduliku lugemisoskusega, siis pidid toimetajad-autorid taotlema ka keelelises väljenduses arusaadavust ja rahvalähedust. Sellest seisukohast saab mõistetavaks kirjutiste talupoeglik väljenduslaad /21/.

2. XIX sajandi teine pool

XIX sajandi 60ndad aastad paistavad silma murrangulise tähtsusega sündmuste poolest: orjuslike suhete lõplik kaotamine, talupoegliku maaomandi teke, kihistumisprotsessi algus, haridusvõimaluste avardumine, tärnanud rahvuslik iseteadvus, rahva huve kaitsva intelligenti rakendumine rahvuslikus liikumises jne.

Kapitalistlike suhete tungimine põllumajandusse tõi kaasa uue põllumajandustehnika ja eesrindlikuma agrotehnika rakendamise. Lisaks mõisatele ja suurtaludele muretsesid nüüd põllutöömasinaid ka keskmised majapidamised. Möödunud sajandi keskpaiku võeti Lõuna-Eesti taludes tarvitusele külaseppade tehtud hõlmadrad, hiljem ka vabrikus valmistatud ader, mis 1880ndail aastail levis võrdlemisi laialdaselt. Koos adraga levis raudpulkäke. Viljakoristamisel võeti suurel osal Eesti mandrist kasutusele vabrikuvikapid, mõisates levisid niidumasinad. Hobu-rehepeksumasinaid hakati üksikutes rikkamates taludes kasutama aastail 1870-1880, mõisates kasutati samal ajal juba aurujõul töötavaid rehepeksumasinaid /6, 100/.

Ajaleht "Olevik" teatas 1886. aastal oma lugejaile Kullamaal elavast Karl Bleimannist ehk Loosi Taadist, kes ise 5-6 hobuaurujõuga rehepeksumasina olevat teinud /31/.

Alates 1890. aastast võeti auru-viljapeksumasinad kasutusele ka paljudes taludes, omajagu teeneid oli selles just Karl Bleimannil ja tema noorimal pojal Juliusel, kelle 1890. aastal rajatud töökojas Kärü-Kõrbjal nelja aastakümne jooksul ehitati ligi pooltuhat auru-viljapeksumasinat, mis oma soodsas hinnas tõttu põllumeeste hulgas head vastuvõttu leidsid /32/.

Kasutusele võeti ka heinaniidumasinad, hoburehad, külvi- ja tuulamismasinad, kuid peamiselt suurmajapidamistes /6, 100/.

Teaduse areng ja tehniliste kogemuste täienemine tõid tööstustootmisesse ülemaaliselt palju uut. Laiendati olemasolevaid tööstusettevõtteid (Kreenholmi Manufaktuur, Sindi Kalevivabrik jt), loodi uusi ettevõtteid (masinatehased Kärddlas (1860), Suure-Kõpus (1860), Pärnus (1861), Kvissentalis (1864), Balti raudtee peatehased Tallinnas (1870) jpt) /6, 161-167/.

Neis kõigis toimus tootmistehniline täiustamine. Siinsed tähtsamad tööstusharud hakkasid järjest rohkem kasutama teaduse ja tehnika saavutusi. Ulatuslik üleminek uutele moodsatele seadmetele toimus 1890ndail aastail.

Uute seadmete kasutamine levis ka käsitööladel. Rõivaste valmistamisel oli olulise tähtsusega õmblusmasina kasutuselevõtt. Esimesest õmblusmasinast on teateid Tallinnas 1854., Tartus 1861. aastast /6, 108; 133, 112/.

1878. aasta tööndusloenduse andmeil kasutati Tartus 63 rätsepatöötoa kohta 55 õmblusmasinat ja 82 kingsepatöötoa kohta 20, teistel aladel - õmblejail, kinda- ja mütsitegijail kokku 21 masinat. Õmblusmasinate levik jätkus ja XIX sajandi lõpul olid need isegi maaõmblejatel ja -rätsepatel /6, 108/.

Muutused toimusid toidu- ja maitseainete valmistamises. Tubaka-, õlle- ja viinasaaduste alal pääses täielikult valitsema tööstustootmine, pagaritööstuses võeti kasutusele taigna sõtkumise ja jaotamise masinad /6, 109/.

Paranesid transpordiolud ja -vahendid. Ehitati rida uusi maanteid, arenes laevandus, otsustav tähtsus oli raudteevõrgu rajamisel (Balti raudtee (1870), Tapa-Tartu harutee (1876), Valga-Riia (1887), Valga-Pihkva (1889), Tartu-Riia (1894), Valga-Pärnu (1896), Mõisaküla-Viljandi (1897) ja Viljandi-Tallinna raudtee (1900)). Valmisid ka telegraafiliinid, nt 1855. aastal Peterburi-Tallinn; Tartu sai telegraafiühenduse 1863. aastal /34/.

Põllumajanduse ja suurtööstuse areng ning murrangulised muutused transpordis ja sides tekitasid alates XIX sajandi keskpaigast nõudmise

spetsialistide järele mitmetel täiesti uutel tehnilistel tööaladel, kus puudus traditsiooniline oskustöölise väljaõpe. Seetõttu kasvas tunduvalt vajadus tehnikaõppeasutuste järele /35, 11/.

1888. aastal välja antud tööstuskoolide põhimäärus jagas kõik tööstuslik-tehnilised õppeasutused kolmeks: keskastme tehnikakoolid tehnikute ettevalmistamiseks, alamastme tehnikakoolid meistrite, mehaanikute ja masinistide ning käsitöökoolid oskustöölise ettevalmistamiseks. Ühtki sellele põhimäärusele vastavat kooli Eestis ei avatud. Tsaarivalitsus toetas tööstuslik-tehnilise hariduse arendamist vaid tööstuslikes keskkubermangudes, ääremaadel lükati tööstuskoolide avamist aina edasi /17, 12/.

Teatud määral püüti tehnilist haridust anda Tallinnas ja Narvas töötavates õhtukoolides, Tallinnas Kanuti Gildi juures asuvas käsitöökoolis ning 1876. aastal asutatud madruselaste koolis. Viimase juures tegutsesid käsitööklassid koos õppetöökojaga, kus õpetati tislери-, treiali-, sepa-, lukksepa- ja raamatuköitmistööd /36, 84/.

Kuuekümnendail aastail hakkas Eestis välja arenema merekoolide võrk. Avati merekool Heinastes (1864), Narva lähedal Väinkülas (1873), Paldiskis (1876), Käsmus (1884) ja Kuressaares (1891). Merekoolide tööle hakkamisega sai alguse järjepidev tehniline kooliharidus /37/.

Märkimisväärne samm Eesti tehnikahariduse arengus oli Tallinna Raudtee Tehnikakooli asutamine 1880. aastal. Üldhariduslike õppeainete kõrval õpetati siin raudteerasjandust, elektrotehnikat, üld- ja rakendusmehaanikat, aurumehaanikat, metallide ja puidu tehnoloogiat ja mitmesuguseid joonestamiskursusi /35, 12-15/.

Siinse tööstuse ja põllumajanduse vajadusi tehnilise kõrgharidusega spetsialistide järele rahuldasiid põhiliselt Riia Polütehniline Instituut, Peterburi tehnikainstituudid ja osliselt ka Tartu Ülikool, kes tegeles tehnikateadmiste populariseerimisega. Nimelt pidasiid Tartu Ülikooli professorid juba 1840. aastail avalikke loenguid füüsika, keemia, tehnoloogia ja praktilise mehaanika alal, õppejõud löid kaasa ka tehnikauringuis /35/; jätkas tööd põllumajanduse ja tehnoloogia kateeder /11/.

Tõsiseks probleemiks osutus aga Eestist pärit kõrgharidusega tehnikaspetsialistide tööle rakendamine. Näiteks kõigist aastail 1862 - 1912 Riia Polütehnilise Instituudi lõpetanuist leidis Balti kubermangudes tööd vaid 30,5 %, Eesti alalt pärit lõpetanuist 69 % /38/.

Selline olukord tulenes ühelt poolt tööstuse ja põllumajanduse madalast tehnilisest tasemest, teiselt poolt sellest, et paljud suurettevõtted olid väliskapitali käes, kes suunas siia rohkesti välismaiseid spetsialiste.

Seepärast hakati Eesti ajakirjanduses kõnelema hoopis kõrgharidusega tehnikaspetsialistide üleproduktsoonist.

Võib öelda, et 1860.-1880. aastad kujunesid tehnikaõppeasutuste asutamise ajajärguks Eestis. Üleriigilised ühtsed põhimõtted tehnilise kutsehariduse arendamiseks küll puudusid, kuid esimesi samme selles suunas tehti.

XIX sajandi 80ndail aastail algas Eestis tehnikaspetsialistide organiseerumine, eeskätt Tallinnas. 1881. aastal loetleti Tallinnas 25 arhitekti ja ehitusettevõtjat, 12 inseneri, 2 keemikut, 13 maamõõtjat, 39 vabrikuomanikku ja töödejuhatajat, 14 tehnikut, 55 mehaanikut, optikut ja kellaseppa, 11 fotograafi jne. Kümme aastat varem nimetatud erialade esindajad Tallinnas peaaegu puudusid /39/.

Tänu meresadamale ilmus Tallinnasse rohkesti tehnilise eriharidusega ohvitseri. Teaduse ja tehnika saavutustega kursis olemiseks loodi 1880. aastal Tallinnas Keiserliku Vene Tehnika Seltsi Osakond. Peamiselt vene haritlaste kõrval kuulusid siia ka mõned eesti haritlased /40, 41, 42/. Saksa rahvusest tehniline intelligents moodustas Eestimaa Kirjanduse Ühingu juurde rakendusemehaanika ja tehnika sektsiooni /41/.

Ühiskondlikel alustel Eestis tegutsevatest teadusseltsidest oli suurimaks juba möödunud sajandi lõpul asutatud mõisnike Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsietet. Tema teaduslik-tehniline tegevus laienes ja süvenes XIX sajandi teisel poolel silmapaistvalt /43/.

Põllumajandustehnika propageerimisel ja rakendamisel oli oma osa ka põllumeeste seltsidel. Esimene eesti põllumeeste selts asutati Tartus 1870. aastal. Sellele järgnesid peagi samasugused Võrus, Viljandis, Pärnus ja Tallinnas /44/.

Üleminek kapitalismile ja rahvusliku kodanluse väljakujunemine löi XIX sajandi teisel poolel eeldused eestikeelse raamatutoodangu kiireks kasvuks. Tehniliste vahendite levik tööstuses ja põllumajanduses tingis tehnikateemaliste kirjutiste sagenemise.

Kogu XIX sajandi teise poole tehnikaalast kirjasõna võib vaadelda kolmes rühmas: esiteks tehnikakirjutised ajalehtedes, ajakirjades, koguteostes ja kalendrillisades, teiseks tehnika kooliõpikute veergudel ning kolmandaks iseseisvate tehnikaraamatute ilmumine.

Ajalehtede, ajakirjade, koguteoste ja kalendrillisade veergudel sagenevad tehnikateemalised kirjutised. Vaadeldava ajajärgu perioodikale on iseloomulik lisalehtede ning -väljaannete rohkus. Need toovad ära valgustusliku sisuga materjale ning populariseerivad teaduse ja tehnika saavutusi. Suurt tähelepanu pööratakse kohaliku tähtsusega tehnikasündmustele, kuid ka maailma tehnikaleiutiste järelkajad jõuavad

Eestisse ning leiavad suuremal või vähemal määral käsitlemist kirjasõnas.

Tähelepanu keskmes on telegraaf, aurulaev, raudteevõrk, röntgeniaparatuur ja elekter, lisaks neile võib ajalehtede veergudelt lugeda Tallinna Raudteekoolist, Tehnika Seltsi asutamisest, samuti elektrikelladest, aurupritsisist ja paljust muust.

Ajalehtedele "Perno Postimees" (1857) ja "Tallorahwa Postimees" (1857) lisanduvad "Eesti Postimees" (1863), "Sakala" (1878), "Olevik" (1882), "Virulane" (1882), "Valgus" (1882) "Postimees" (1886) jt, mis sisaldavad rohkesti populaarseid kirjutisi tehnikast /7, 124/.

Tehnikaudiseid leidub ajakirjades "Eesti Põllumees" (1869) "Oma Maa" (1884), "Linda" (1887) ja mujal.

Esiletõstmist väärib "Rahva Lõbu-leht" (1898), milles erilist tähelepanu pööratakse teaduse populariseerimisele ja kus regulaarselt ilmub tehnika rubriik /45/.

Raamat-ajakirjadest tahaks mainida 1876. aastal ilmuma hakanud "Mõnda loodusest ja tädusest" (I - 1876, II - 1879), mis toob kirjutisi peamiselt loodusteaduse ja tehnika alalt. Väljaandes pööratakse suurt tähelepanu raudteele /30, 58/.

Kalendritest on tehnikaga seotud "Eesti-ma rahwa Kalender ehk Täht-ramat", "Maa-rahwa Kasuline Kalender", "Tarto Kalender", "Sirvilauad", "Põllumehe Kalender", "Willandi Kalender" jt. Ka neis kirjutatakse raudteest ja aurumasinatest, tutvustatakse trükimasinat, termomeetrit, baromeetrit, aurukatla ja viljapeksumasina tarvitamist jms.

Aastaraamatutest on väärtuslikumad Eesti Kirjameeste Seltsi omad.

Kui ajalehtedes, ajakirjades ja kalendriliisades toodud artiklid vaatlevad tehnikaküsimusi veel üsna populaarselt, siis mõnevõrra teaduslikumaks võib pidada koguteost "Lõbu ja teadus" (I - 1898, II - 1899), mis sisaldab üsna tõsise kirjutise A. Bilowilt "Elektri jõud inimese teenistuses" /46/.

Õppekirjanduse areng on lahutamatu seotud ajastu koolikorraldusega. Kuna vaadeldaval perioodil tehti tehnikahariduse arendamisel alles esimesi samme, siis ei saa rääkida veel tehnikaalastest õpikutest, vastavaid teadmisi võib saada aga teiste õppevahendite kaudu.

Näiteks antakse 1867. aastal ilmunud C.R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" I osas ülevaade teaduse ajaloost, tutvustatakse raamatu trükkimist, paberi- ja klaasivalmistamist, telegraafi ja aurumasinat /47/.

Kokkupuutepunkte tehnikaga võib leida füüsikaalastes aineõpikutes, mille väljaandmist alustati sajandi keskel.

Esimene eestikeelne füüsikaõpik ilmus 1855. aastal. Selle koostajaks oli Põlva pastor J.G. Schwartz ja see kandis pealkirja "Koli-ramat. Kues

jaggo. Wisika, ehk õppetud lodud asjade issewisidest ja wäggedest" /48/.

1881. aastal ilmus J. Tülki kihelkonnakoolidele kirjutatud õpik "Wiisika-õpetus. Koolidele ja iga teaduse nõudjalle". Õpikus oli pühendatud eri osa mehaanikale ja elektrile /48/.

1884. aastal anti välja A. Bilowi "Füsika. Koolide ja iseõppimise tarvis", mis oli mõeldud eelkõige tööraamatuks ning kus kirjeldati katseid ja anti õpilastele juhiseid katseriistade valmistamiseks /48/.

Oma osa üldhariduse vallas andis M. Jürmanni koostatud õpetlik raamat "Kodu-kool", mis pidi kooli lõpetanuile võimaldama jätkata haridusteed kodus iseseisva raaamatulugemisega. Materjal oli jaotatud õppetundidesse, kus käsitleti ka kirjutamise ajalugu ja paberit, mille valmistamisest ning kasutamisest anti põhjalik ülevaade /49/.

Laevanduse arenemise ning merekoolide tekkega saab hoogu laevandusalane kirjasõna. Kuigi ilmunud teoseid ei saa käsitleda otseselt ei tehnika- ega õppekirjandusena, kutsus nende ilmumise esile just vastava koolituse areng. C.R. Jakobson andis 1868. aastal välja omal kulul läti ärkamisaja silmapaistva tegelase K. Valdemarsi teose "Meie kaubalaevavägi Lääne meres". Kümme aastat hiljem ilmus teine K. Valdemarsi teos "Meie laevamehed ja laevameeste koolid".

Sajandi teisel poolel ilmub hulgaliselt mitmesuguseid juhendeid ja praktilisi käsiraamatuid, mis tervikuna käsitlevad tehnikaproleeme.

Põllumajandustehnikaga ümberkäimist õpetavad F. Grimaldi "Juhatused, kuidas lokomobilid ja rehepeksu mashinad tarwitada ja hoida on" ja C.F. Lemmerhardti "Auru- ja rehepeksumasinate eest hoolekandmise ja nendega ümberkäimise ....." (1890) ning sama autori "Juhatus aurukatla ja viljapeksumasina tarvitamiseks" (1899). Seppadele andis näpunäiteid hobuse rautamiseks M. Treumanni "Hobuse rautamise õpetus" (1881).

Ilmuvad õpetused õllevalmistamiseks (L. Adelbert "Teadusline koduse õlle-tegemise õpetus" (1886)), seebikeetmiseks (Smirnov "Seebikeetmise õpetus" (1895)), viinapõletamiseks (W. Linkgreim "Tegeline juhataja viinapõletamises" (1894)), kunstpesemiseks ja ilutriikimiseks, värvimiseks, hoburiistade valmistamiseks, kellade kokkuseadmiseks, päevapildi tegemiseks jne.

Õmblusmasinate kasutuselevõtt tingis paarikümne õmblusmasina kasutusjuhendi ilmumise ("Õmblemisse Massina (Rhenania) prukimise õppetud" (1875), "Seletus ja juhatus Singeri õmbluse ja tikkimise, käsi- ja jalamasina juure" (1878) jt).

Mitmeid õpetusi ilmub ka koorelahutajaga ümberkäimiseks.

Sajandi teisel poolel võib loetleda ligi poolsada iseseisvat tehnikaväljaannet, mis oma olemuselt kuulusid populaarteadusliku

kirjanduse hulka.

Raamatutoodangu suurenemine ja mitmekesistumine, eesti ajalehtede hulgaline ilmumahakkamine ja rahva haridustaseme märgatav tõus XIX sajandi viimasel veerandil kutsusid sajandi lõpul esile nõudmise teatmekirjanduse järele.

Tehnikaalase teatmekirjanduse ainsaks esindajaks tuleb lugeda 1890. aastal ilmunud A. Grenzsteini "Soldati sõnaraamatut", mis on nii esimene eesti sõjandussõnaraamat kui ka esimene eesti terminoloogiline sõnaraamat üldse.

Ajaloost on teada, et eesti mehi oli juba peaaegu sajandi vältel tsaariväkke nekrutiks võetud, ent enne A. Grenzsteini polnud mitte keegi sõduri jaoks kõige hädavajalikumat sõnavara ühte raamatusse püüdnud koondada. Väljaanne sisaldas 1086 vene sõna ja sõnaühendit, kuid puhtsõjanduse termineid oli nendest ainult ligi kolmandik. Ülejäänud olid sõjamehe igapäevases elus vajaminevad üldsõnad. Sõnastik väärib tunnustust kui toleleagse eesti sõjandusterminoloogia süstematiseerimise esimene katse /50, 51/.

Kuigi XIX sajandi teisel poolel tehnikatutvustuste arv märgatavalt suureneb ja ka kirjutised ise on tunduvalt põhjalikumad, ilmuvad nad valdavalt ajalehtede, ajakirjade, kalendrilisade ja koguteoste veergudel. Alles sajandi viimasel veerandil hakkavad ilmuma iseseisvad tehnikatrükised. Valdav osa kirjutistest on populaarses stiilis ja oma rahvaliku keele tõttu jõukohased kõige laiemale lugejaskonnale. Trükiste temaatikas kajastuvad XIX sajandi tähtsamad avastused ja leiutised, kuigi teatud hilinemisega.

Aastaid 1800 - 1900 võib vaadelda kui rahvalgustusliku tehnika-kirjanduse perioodi. Eriotstarbelise tehnikakirjanduse kujunemine langeb juba järgmisse sajandisse. XIX sajandi tehnikakirjutised valmistasid lugejat ette nii kvaliteedilt kui kvantiteedilt märksa keerukama tehnikakirjanduse vastuvõtuks. Tehnikakirjanduse rahvalgustusliku iseloomu tingisid tolle perioodi sotsiaalmajanduslikud olud ning see kirjandus oli just niisugune nagu tema lugejaskond.

KIRJANDUS

1. Klemm, P. Kivikirvest aurumasinani. Tln., 1973. 190 lk.
2. Eesti esiajalugu / L. Jaanits, S. Laul, V. Lõugas, E. Tõnisson. Tln., 1982. 464 lk.

3. Reintam, A. Gallia vallutusest esimeste teraviljakombainideni // Taimekasvatussaaduste kvaliteedi tõstmise ja teraviljakasvatuse ajaloo küsimusi: Tootmisteadusliku konverentsi ettekannete materjale / EPA. Trt., 1978. Lk. 90-97.
4. Oengo, L. Esimestest põllumajandusmasinatest Eestis XIX sajandi esimesel poolel // ENSV TA Toim. Ühiskonnatead. 1967. 16.kd. nr. 1. Lk. 67-81.
5. P. A. Meili mälestused, saadetud "Oleviku" toimetusele 3. veebruaril 1899. KM KO, f.38, nim. 6, 1.215-217.
6. Eesti NSV majandusajalugu /V. Krinal, O. Karma, H. Ligi, F. Sauks.Tln., 1979. 224 lk.
7. Eesti raamat, 1525 - 1975: Ajalooline ülevaade. Tln., 1978. 379 lk.
8. Noodla, K. Raamat Tartu kodudes XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul // Keel ja Kirjandus. 1980. Nr. 9. Lk. 547-555.
9. Noodla, K. Raamat Tartu kodudes XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul // VIII eesti raamatuteaduse konverents, 24. - 25. okt. 1977. a.: Ettekannete teesid. Trt., 1977. Lk. 27-30.
10. Tartu ülikooli ajalugu. 1. kd. 1632-1798 / Koost. H. Piirimäe. Tln., 1982. 320 lk.
11. Tartu ülikooli ajalugu. 2. kd. 1798-1918 / Koost. K. Siilivask. Tln., 1982. 430 lk.
12. Sarapik, L. Majandushariduse seoseid tehnikahariduse arenguga Eestis // Tehnilise mõtte ja tehnikahariduse ajaloo probleeme Eestis Vabar. konv. materjalid, 20.-21. dets. 1984. Tln.,1984. 3. Lk. 139-145.
13. Eesti kooli ajalugu. 1. kd. 13. sajandist 1860. aastateni / Toim. E.Laul. Tln., 1989. 339 lk.
14. Andresen, L. Eesti rahvakoolid 19. sajandil kuni 1880-ndate aastate koolireformini. Tln., 1974. 268 lk.
15. Eesti NSV ajalugu. 1. kd. Tln., 1955. 791 lk.
16. Martinson, K. Albu seminar // Nõuk. Kool. 1978. Nr. 7. Lk. 611-614.
17. Sirk, V. Kutseharidus Eestis 19. sajandi algusest 1917. aastani / Toim. E. Laul. Tln., 1983. 322 lk.
18. Issakov, S., Peegel, J. Uusi andmeid esimese eestikeelse ajalehe kohta // Keel ja Kirjandus. 1967. Nr. 6. Lk. 338-349.
19. Peegel, J. Esimese eestikeelse ajalehe sisust // Fakt, sõna, pilt. Trt., 1972. 7. Lk. 5-18.
20. Vinkel, A. O.W. Masingu "Maarahva Nädalaleht" // Keel ja Kirjandus. 1962. Nr. 4. Lk. 206-216; Nr. 5. Lk. 275-283.
21. Peegel, J. Eesti ajakirjanduse algus, 1766-1857. Tln., 1966. 147 lk.

22. Eesti kirjanduse ajalugu. 1. osa. Esimestest algetest XIX sajandi 40ndate aastateni. Tln., 1965. 527 lk.
23. Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on: Tullosaks ja õpetlikkuks aeawiteks Ma-rahvale. 3.and. Trt., 1849. 96 lk.
24. Kreutzwald, Fr.R. Maailm ja mõnda. Tln., 1953. Lk. 248-274. (Teosed).
25. Karm, H. Eesti ajakirjanduse ajaloost // Fakt, sõna, pilt. Trt., 1981. 10. Lk. 13-55.
26. Paatsi, V. Fr.R. Kreutzwaldi "Ma-ilm ja mõnda": Uusi andmeid ja hüpoteese // Keel ja Kirjandus. 1990. Nr. 6. Lk. 325-331.
27. Eesti kirjanduse ajalugu. 2. osa. XIX sajandi teine pool. Tln., 1966. 664 lk.
28. Põldmäe, R. "Tallorahwa Postimeest" sirvides // Eesti ajakirjanduse ajaloost. Trt., 1984. 4. kd. Lk. 3-20.
29. Annus, E. Eesti kalendrikirjanduse ajalugu kuni 1960. 1-2: Kandidaadiväitekiri / TRÜ. Trt., 1975. 289 lk.
30. Annist, A., Roos, J., Käis, J. Eesti populaarteaduslik kirjandus: Kuidas see on arenenud ja mida pakub see praegu. Trt., 1940. 240 lk.
31. Pillikse, E. Sepad Bleimannid: Loosi Taadi radadel // Kalender, 1986. Tln., 1985. Lk. 128-135.
32. Pillikse, E. Nii õpiti masinameheks // Kalender, 1984. Tln., 1983. Lk. 109-114.
33. Eesti NSV ajaloo lugemik. 2. kd. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloost XIX sajandi keskpaigast kuni 1917. aasta märtsini / ENSV TA Ajaloo Inst. Toim. E. Laul., A. Traat. Tln., 1964. 719 lk.
34. Gussarova, V., Karma, O., Lukin, G. Sada aastat Eesti raudteed. Tln., 1970. 288 lk.
35. Tallinna Polütehniline Instituut, 1936-1986. Tln., 1986. 526 lk.
36. Tallinna ajalugu: XIX sajandi 60ndate aastate algusest 1965. aastani / Koost. R. Pullat. Tln., 1969. 472 lk.
37. Ülevaade Eesti merekoolidest, 1864-1935. Tln., 1938. 203 lk.
38. Martinson, K. Riia Polütehniline Instituut ja Eesti // Tehnika ja Tootmine. 1979. Nr. 12. Lk. 42-45.
39. Pullat, R. Tallinna elanikkonna rahvuslik ja professionaalne koostis XIX sajandi 70-80ndail aastail // Etnograafiamuuseumi Aastaraamat Tln., 1969. 23.kd. Lk. 272-285.
40. Martinson, K. Vene Tehnika Seltsi Eestimaa osakonna tegevusest, 1880-1917 // Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis. Tln., 1976. 2. kd. Lk. 16-36.

41. Martinson, K., Martinson, H. Eesti Tehnika Selts Petrogradis // Teaduse, tehnika ja tehnilise mõtte ajaloo probleeme Eestis: Konv. materjalid. Tln., 1976. Lk. 27-31.
42. Pillikse, E. Vene Tehnika Selts Eestis // Kalender, 1988. Tln., 1987. Lk. 90-97.
43. Martinson, K. Teadustegevuse institutsionaliseerumine Eestis XVII sajandist 1917. aastani. Tln., 1988. 471 lk.
44. Suur, A. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi asutamisest ja tegevuse algaastaist // Mõnda mineviku Tartust: Lühiülevaateid Tartu Linnamuuseumi kodu-uurijatelt. Tln., 1972. Lk. 49-83.
45. Aru, K. Ilukirjandus-populaarteaduslik ajakiri Eestis 19. sajandi II poolel // Eesti ajakirjanduse ajaloost. Trt., 1984. 4. kd. Lk. 84-91.
46. Bilow, A. Elektrivõim inimese teenistuses // Lõbu ja teadus. Jurjev, 1899. 2. osa. Lk. 60-73.
47. Andresen, L. Eesti kooli vanem ajalugu. Tln., 1985. 192 lk.
48. Lang, J. Eestikeelsed füüsikaõpikud ja oskussõnavara aastail 1855-1940 // Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis. Tln., 1976. 2. kd. Lk. 137-152.
49. Deemant, H. Keemia eestikeelses koolikirjanduses enne 1917. a. // Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis. Tln., 1976. 2.kd. Lk. 197-218.
50. Veskimägi, E. Sada aastat eesti sõjanduse sõnaraamatuid // Keel ja Kirjandus. 1990. Nr. 12. Lk. 739-745.
51. Veskimägi, E. Emakeelne sõjandussõnavara: Sõjajärgne areng ja nüüdisprobleemid // Keel ja Kirjandus. 1989. Nr. 10. Lk. 586-595.

KIRJAVARA UMSIEDLUNG'I KEERISES II

Baltisakslaste raamatukogude ja arhiivide saatust käsitleva teema esimene osa* toetus Tartus leiduvatele arhiiviallikele. Käesolevaks jätkuks olid kasutada Tallinnas Eesti Riigiarhiivis EV Haridusministeeriumi fondis (nr 1108) säilitatavad Eesti-Saksa pariteetkomisjoni koosolekute protokollid (nim 5, s 981 ja 982).

1940. aasta kevadel valmistusid ärasõiduks viimased baltisakslaste laevad. Ümberasujatelt kinni peetud kultuurivarade saatuse kohta oli vaja langetada lõplik, mõlemat poolt rahuldav otsus. Juba Berliini läbirääkimistel (3.- 9. veebruaril 1940) oli Eesti poole (osalesid saadik Öpik, Välisministeeriumi esindajad G. Meri ja H. Pullerits, eksperdina E. Laid) ettepanekutes fikseeritud vajadus moodustada asjatundjatest koosnev pariteetkomisjon /6, 6/. Kohe pärast Berliini-kõneluste lõppu esitas EV Haridusministeeriumi teaduse- ja kunstiosakonna muinsuskaitse inspektor Eerik Laid välisministrile A. Piibule seisukoha lõpetada läbirääkimised Tallinnas konkreetse materjali juures koos saksa ekspertidega /6, 22/. Oma kirjas Välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna direktorile 2. aprillist 1940 tegi E. Laid ettepaneku üldse mitte sõlmida kultuurivarade küsimuses leppeid enne Tallinna läbirääkimisi /6, 25/. 12. aprillil pöörduski Välisministeerium HMi poole palvega astuda samme segakomisjoni moodustamiseks. Kooskõlastatult oma ülemuse dir Juhan Vasaraga esitas E.Laid 30. aprillil haridusministeeriumile pariteetkomisjoni Eesti-poolse koosseisu projekti, mille minister prof Paul Kogerman otsekohe ka kinnitas. Juba samal päeval tehti koosseis Välisministeeriumile teatavaks. See oli järgmine: HMi teaduse- ja kunstiosakonna direktor dr Juhan Vasar - komisjoni esimees, muinsuskaitse inspektor mag Eerik Laid - esimehe asetäitja, Riigi Keskarhiivi direktor dr Otto Liiv - arhiivinduse alal, Tartu Ülikooli Raamatukogu juhataja Friedrich Puksoo - raamatukogunduse alal, Tartu Ülikooli abiõppejõud mag Armin Tuulse - kunsti alal; komisjoni liikmete alalised asetäitjad: Tallinna Linna Arhiivi juhataja mag Rudolf Kenkmaa - arhiivinduses, Riigiraamatukogu direktor Gottlieb Ney -raamatukogunduses, Eesti Rahva Muuseumi kunsti- ja kultuuriloolise osakonna juhataja Aleksander Tassa - kunsti alal /4, 118/.

Nädal hiljem, 7. mail, kutsus J. Vasar kõik nimetatud isikud HMi

---

* Vt Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat. 1, 1989. - Tln., 1990. - Lk 76-97

koosolekule. Protokollijana oli kohal HMi teaduse- ja kunstiosakonna assistent kunstiajaloolane Ella Vende. Arutati PK ülesandeid ja tegutsemise põhimõtteid. Koosolekul heakskiidetud seisukohad on fikseeritud üheksas punktis.

1. PK kujutab endast apellatsiooninstantsi ja käsitleb vaidlust tekitavaid küsimusi.

2. Läbirääkimiste ainsaks formaalseks aluseks jääb Vabariigi valitsuse poolt antud tõlgendus oktoobrikuu kokkuleppe juurde /9, 77/.

3. Komisjoni töö hõlbustamiseks luuakse alamkomisjonid arhiivinduse, raamatukogunduse, kunsti, kultuuriloo ja loodusteaduse alal. Alamkomisjoni suuruse ja koosseisu määrab PK vastava ala esindaja kokkuleppel PK esimehega. See võiks olla 5-6liikmeline, vajadusel kasutatakse ekspertide ja referentide abi.

4. Kinnipeetud kultuurivarade väljaveo küsimus tuleb Eesti-poolse otsusena fikseerida kehtivate seaduste alusel juba enne PK tööle asumist. PKs tulevad väljaveo küsimused käsitlemisele ainult apellatsiooni korras.

5. Komisjoni liikmetel soovitatakse tutvuda erinevustega Berliinis peetud läbirääkimiste Saksa- ja Eesti-poolses tekstis,* et "tarbekorral eelsesvat teksti redigeerimist ka sisuliste väidetega toetada". Eesti pool on võtnud enesele õiguse vastava teksti redigeerimiseks.

6. Alustada erasikute korterites ja tollis kinni peetud kultuurivarade läbivaatamisest, Eestimaa Kirjanduse Ühinguga seotud küsimuste arutamine eraldada omaette kompleksina ja "nende arutamine jätta taktikalistel põhjustel võimalikult läbirääkimiste lõppossa".

7. Varem registreeritud perekonnaarhiive** väljaveo suhtes asuda "kategooriliselt eitavale seisukohale". Teistest arhiividest jätta siia kõik Eestile ja üldajaloole tähtsad dokumendid, väljaviimisluba anda puhtisikliku väärtusega materjalidele. Juhul, kui osutub võimatuks varem registreeritud arhiive tervikuna säilitada, teha ka neis vastav läbivaatus ja eraldamine. Organisatsioonide arhiividest anda välja saksa seltsidele kuuluvad, milles ei leidu olulist Eestisse puutuvat materjali. Tervikuna väljaviimise luba ühelegi arhiivi eriliigile mitte anda.

---

* Põhierinevus tulenes lähtealustest. Saksa pool nõudis väljaveoks kõiki neid kultuurivarasid, mis 1) on saksa rahvusgrupi või üldse saksa rahva ajaloolise ja kultuurilise tähtsusega, 2) millel pole seost Eestiga. Eesti esindajad soovisid jätta kohale kõike, mis 1) on otsustava tähtsusega Eesti või eestlaste kodu-uurimisele, kultuuri- või ajaloolise; 2) on üldkultuurilise tähtsusega ja kauemat aega siin maal vaatamisväärsusena tuntud /6, 5/.

** 1935.a kehtestatud arhiiviseaduse (§ 30) alusel olid mõned tähtsamad eraarhiivid kantud HMis peetavasse eraarhiivide ja eraarhiivaalide registrisse /7, 219/.

8. Kunsti- ja kultuurilooliste esemete väljaveo suhtes asuda võimalikult eitavale seisukohale.

9. Teha sakslastele kohe alguses teatavaks Eesti poole nõudmised Saksamaal leiduvate ja Lätist väljaveetud Eestisse puutuvate kultuurivarade suhtes /3, 1-2p/.

Järgmisel hommikul, 8. mail, toimus haridusministri Kogermani juures ministeeriumidevaheline nõupidamine. Selles osalesid Välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna direktor G. Meri, Siseministeeriumi üldosakonna abidirektor O. Angelus ja Juriidiliste Isikute Büroo juhataja Aaron ning PK liikmed J. Vasar, E. Laid, O. Liiv, F. Puksoo, A. Tuulse, E. Vende (protokollijana). E. Laid refereeris eelmise päeva nõupidamisel avaldatud seisukohti. P. Kogerman soovitas perekonnaarhiivide ja -kunstikogude väljavedu lubada "võimaluste piirides". F. Puksoo soovis raamatukogude osas aluseks võtta Läti-Saksa kokkuleppe, mis olevat soodsam. G. Meri aga teadis, et selles olevat "mitmeski punktis tehtud sakslastele suuremaid järeleandmisi kui meie lepingus". Ta märkis veel, et PK kokkutuleku ajaks on juba lepinguliselt fikseeritud olulisim ümberasumisega seoses, seepärast toimigu komisjon "täiesti sõltumatult ning parema äranägemise järele" (PK kompetentsid pole ka Berliini lepingus täpselt fikseeritud), nõudmiste ja küsimuste puhul jätta algatus vastaspoolele.

E. Laid arvas, et ühingute kultuurivarade puhul kuulugu PK kompetentsi ainult nende väljaviimise või siiaajäämise üle otsustamine, mitte aga edaspidine saatus. Kui ühingat ei likvideerita, jäävad ka kultuurivarad Eestisse /3, 3-5/.

Välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna bürojuhataja H. Pulletits teatas 11. mail HMle 9. mail Eesti välisministri ja Saksa siinse saadiku sõlmitud kokkuleppest, mille kohaselt "Eestisse jääv osa ühingutele kuuluvatest kultuurivaradest läheb tasuta Eesti valitsusele" /4, 113a/.

PK Saksa-poolset koosseisu oli EV Välisministeerium oma verbaalnoodiga Eesti Saksa saatkonnalt küsinud juba 6. mail. See tehti teatavaks 15. mail ja 29. mail saatis Saksa delegatsiooni esimees E. Laiule ka täielikud andmed: komisjoni esimees - ülikooli professor ja Riigi Haridusministeeriumi Kõrgkooli Osakonna juhataja dr H. Harmjanz; liikmed: Preisi Riigi Salarhiivi direktor dr J. Papritz, Saksa Muuseumide Välisameti juhataja dr N. von Holst, Riigi Haridusministeeriumi abireferent dr H. Schwalm, Saksa Saatkonna legatsiooninõunik Tallinnas vabahärra von Schleinitz; alamkomisjonides: linnaarhivaar dr Mommsen, dr von Stritzky, dr Laakmann ja dr Weiss /6, 111; 4, 119-120/. Viimased kaks olid kohalikud tuntud baltisakslased: Heinrich Laakmann - eraõpetlane-kodu-uuriija Pärnus, Helmuth Weiss - EKÜ raamatukogu juhataja.

Vastusena läkitas E. Laid 31. mail prof Harmjanzile tema asukohta hotelli "Palace" Eesti-poolse pariteet- ja alamkomisjonide nimekirjad /4, 116/.

Kahepoolse segakomisjoni mitteametlik koosolek oli juba 27. mail. HMi ruumes tulid kokku Saksa poolelt Harmjanz, Papritz, Schwalm, Holst ja Schleinitz, Eesti poolelt Laid, Liiv, Puksoo, Kenkmaa, Tuulse ja Vende. Koosolekut juhatas Laid, protokollis Vende (tema kirjutatud on ka kõik edaspidised PK protokollid). Kui E. Laid oli tutvustanud Eesti-poolseid seisukohti, teatas prof Harmjanz sakslaste soovi võtta aluseks Berliini kokkulepe. Pärast mõningast vaidlust jõuti enam-vähem üksmeelsele otsusele, et "Berliinis peetud läbirääkimiste tulemusi ei sobi võtta üldiste põhialustena, küll aga kasutatakse neid alusena samade küsimuste edaspidisel arutamisel". PK ülesandeks jäaks kinnisvarade jaotuse vastuvõtmine ja alamkomisjonide protokollide kinnitamine või kokkuleppe mitteleidmise korral paremate lahenduste otsimine. Otsustati alustada tollis kinnipeetud varadega tutvumisest. Peeti soovitavaks luua arhiivinduse, raamatukogunduse ja kunsti alamkomisjonid, nende liikmete arv jäetakse lahtiseks ja see ei tarvitse olla muutumatu /3, 6-7/.

Eesti-poolsete alamkomisjonide koosseisud olid kujunenud järgmiseks: arhiivinduses - O. Liiv, R. Kenkmaa, mag A. Margus (Tallinna Linnaarhiiv), mag E. Tender (Tartu Linnaarhiivi juhataja), M. Lepik (Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhataja), mag H. Rebane, mag L. Mark; raamatukogunduses - F. Puksoo, G. Ney, R. Antik (ERMi arhiiv-raamatukogu juhataja), A. Sibul (Tallinna Keskraamatukogu juhataja), E. Blumfeldt (TÜ üldajaloo prof); kunsti- ja kultuuriloo alal - A. Tuulse, A. Tassa, H. Peets (Tallinna Linnamuuseumi assistent), E. Vende, F. Linnus ja S. Karling (ekspertina) /4, 117/.

Edaspidises töös eelnesid alamkomisjonide koosolekud PK istungitele. Vaadeldgem vahepeal nende tegevust protokollide ja mõningate säilinud tööaruannete põhjal.

Eesti-poolsed alamkomisjonid olid alustanud kunstivarade läbivaatust juba 24. maist. Eriti mahukaks kujunes arhiivinduse alamkomisjoni töö, esialgu Tartus, juunist Tallinnas. 4-8 inimest töötas kuni 7 tundi päevas (Tallinnas abistasid eksperdid) /4, 122-123/. Tollinumbrit ja omaniku nime kandvad pakid vaadati mappide kaupa läbi ja märgiti Eestisse jääv ning vabaks antav. Siia jäid mõisapaberid, -kaardid ja -plaanid, arve- ja vakuraamatud, talupoegadesse ja nekruteisse puutuvad arhivaalid; väljaveoks loovutati erakirjad, laevapaberid, *genealogica* jm. Saksakeelsed ametlikud protokollid vormistati 29. maist alates O. Liivi, R. Kenkmaa ja J. Papritzi allkirjadega /4, 2, 13-14/. Raamatukogunduse alamkomisjonis

tegi suurema ettevalmistustöö - kui järeldada TÜR's säilinud nimestike ja märkmete põhjal - F. Puksoo /6/. 30. maist 20. juunini vormistati viis ametlikku protokollit Puksoo ja Schwalmi allkirjadega, milles on otsus 12 või 13 isiku raamatuvara kohta. Raamatud jaotati nelja gruppi: A - lubatakse välja vedada, B - omanikul soovitatakse müüa Eestisse, C - jäetakse Eestisse omanikult ostu teel, D - raamatud antakse vabaks kui nende eksemplar leidub kas Tartus Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi või Tallinnas Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogus. C all märgitud kogunes 265 köidet. Tegemist oli mitmesuguste *estica* teostega, enamasti ametkondlike pisitrukistega tüüpidest Antrag, Bericht, Beschlüsse, Entwurf, Gesetze, Gutachten, Instruktion, Regeln, Voranschlag jms 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest. Suurem kogus, 216 numbrit, peeti kinni Mittendorffi-nimeliselt ümberasujalt, hinnaga 25 Ekr /4, 59-66/. Kunstikomisjonis tegid peamise töö A. Tuulse ja E. Vende.

PK tuli oma esimeseks ametlikuks koosolekuks kokku 31. mail HMis samas kosseisus kui 27. mail. Juhatas E. Laid. See ja ka järgmised PK protokollid on säilinud kahes variandis - eestikeelsed mitteametlikud pikemad, sõnavõtte registreerivad, ja saksakeelsed ametlikud protokollid.

Kõigepealt arutati Eesti-poolset ettepanekut vahetada Lätist väljaveetud Eestisse puutuvaid kultuurivarasid mõningate siin kinnipeetavate vastu /3, 18p./. Otsust ei tehtud. Alles järgmisel koosolekul (13. juulil) leiti, et see osutuks liialt keeruliseks, kuna vajaks omanike nõusolekut /3, 16/. Järgmiseks esitas dr Papritz aruande arhiivinduse alamkomisjoni tööst. Läbi oli vaadatud 120 kimpu materjale. O. Liiv lisas, et "oleme pidanud loobuma nii mõnestki Eestile olulise tähtsusega arhiivi osast". Protokollid kinnitati.

Dr Schwalm tutvustas raamatukogunduse alamkomisjoni töö tulemusi. Suurem osa raamatutest oli kinni peetud puhtformaalsetel põhjustel kui ühingute ja organisatsioonide varandus. Sisulisel printsiibil oli eraisikutelt kinni peetud vähe, ja need vähesedki ei olnud unikaalsed teosed. F. Puksoo lisas täiendavalt, et raamatukogunduse alamkomisjoni töös on "silmas peetud mõlemi maa teadusliku uurimise vajadusi". Dr Schwalmi küsimusele, kas võiks ühingute raamatukogusid juba eelnevalt läbi vaadata, oli E. Laiu kindel vastus: selleks pole alust, sest alles pärast nende asutuste likvideerimisel, tuleb arutusele ka raamatukogu küsimus.

Kunstikomisjoni aruande puhul tekkis vaidlusi ja lahkkelisid. 80 % suhtes oli jõutud kokkuleppele; suurem osa antud vabaks, väiksemat osa pakuti Eestile müügiks vastvõetava hinnaga. 33 kunstiteose puhul polnud kokkulepet saavutatud, neist 24 olid esivanemate portreed. Sakslastel oli kõige raskem loobuda viimastest, sest nende arvates "perekonna ja

sugukonna kultus, mis olnud saksa rahva ürgseks traditsiooniks, on uue Saksamaa aluseks". A. Tuulse aga luges kinnipeetud teoseid eriti oluliseks meie kunstiajaloole. N. von Holst seevastu kinnitas, et esivanemate portreid ei saa käsitleda kunsti seisukohast. Küsimuse otsustamine lükati edasi /3, 8-12; 4, 1-11/.

Teist, 13. juuni koosolekut, juhatas J. Vasar. Vaidlusteta kinnitati arhiivinduse töökomisjoni protokollid. Raamatukogunduse alamkomisjoni protokolle esitades rõhutas dr Schwalm, et 1) eraisikute raamatuid pole võimalik võõrandada tasuta; 2) kinnipeetud teosed peavad olema kättesaadavad mõlemapoolsele teaduslikule uurimisele ja seepärast asuma avalikes raamatukogudes; 3) Eestile ostuks esitatavate raamatute nimestikus tuleks juba alamkomisjonis kindlaks määrata iga üksiku teose ostuhind. F. Puksoo teatas, et ettepaneku teoste ostmiseks on teinud tema kui Tartu Ülikooli Raamatukogu juhataja "sooviga neid teoseid omandada Ülikooli Raamatukogule". Ta pooldas hindade kindlaksmääramist alamkomisjonis. (C grupi - Eestisse jätta ostu teel - raamatute hinnad on tõepoolest protokollides kirjas, kuid mitte igale üksikule raamatule eraldi, vaid kogusummas.) Leiti, et vastav kokkuleppepunkt vajab täpsemat formuleeringut. Kunstiküsimustes jätkus vaidlus kokkulepet saavutamata /3, 14- 15/.

21. juunil koguneti uuesti (juhatas E. Laid). Pärast arhiivinduse ja raamatukogunduse komisjoni protokollide kinnitamist lepiti kokku raamatukoguprotokollis punkt C uues sõnastuses, mille Saksa delegatsioon oli esitanud 14. juunil. Ametlikus protokollis on see: Eestisse jäävad järgmised teosed. Nende kohta otsustab PK: Eesti delegatsioon soovib Eesti valitsusel eravalduses olevad teosed, mis PK otsuste põhjal Eestisse jäävad, ära osta riigi- või linnaraamatukogudele. Saksa delegatsioon hoolitseb selle eest, et raamatute praegused omanikud sel juhul loovutavad enda omandi müügi teel Eesti valitsusele. Müügisumma suhtes lepib kokku raamatukogunduse töökomisjon /4, 39/. Kunsti alamkomisjoni protokoll võttis kokku senitehtu tulemused.

Uuesti puhkesid vaidlused Berliini kokkuleppe ümber. Saksa pool (Papritz) rõhus sellele, et EKÜ varade läbivaatamist alustatakse juba lähapäevil ja need jaotatakse Berliini kokkuleppe alusel. Laid seevastu kinnitas, et Berliini protokollide mõlemapoolsed redaktsioonid on oluliselt erinevad ja seni ühtlustamata. Ettepanekuid nende korrigeerimiseks on eestlased teinud juba vähemalt kolmel korral. Asja arutamine lükati edasi "vastavate andmete puudumisel" /3, 22-24/.

Siiski töötas raamatukogunduse alamkomisjon EKÜs 25. juunist 13. juulini, nagu nähtub Puksoo esitatud tööaruannetest. Kohal käisid: Antik ja

Ney 16, Kullangu 9, Puksoo 6, Weiss 17 ja Schwalbe 15 päeval. Aruande järgi peeti ka mõned komisjoni koosolekud, mille kohta küll protokollid puuduvad /4, 135-136/.

Järgmine PK koosolek (protokolli järgi neljas), peeti 10. juulil, kui Eestis oli juba võimul J. Varese valitsus. Koosolekut juhatas vastne haridusministri abi prof Harri Moora. Osalesid ka H. Pullerits, F. Linnus ja E. Tender. Kinnitati osa kunstikomisjoni protokolle /4, 102/ ja arutati alamkomisjonide töös kerkinud küsimusi. Uus vastasseis oli tekkinud deponeeritud varasid omaks. Eestlased püsisid kindlalt seisukohal, et deklareerimata varade üle Saksa Usaldusvalitsusel volitusi ei ole (deklareerimise tähtaeg oli lõppenud 15. märtsil 1940). H. Moora kinnitas, et deklareerimata esemete suhtes ei kuulu väljaveo otsustamine ei Usaldusvalitsuse ega ka PK kompetentsi; ainult omanik ise otsustab. Selle küsimuse lahendamiseks otsustati korraldada järgmisel päeval uus koosolek /3, 26-29/.

Sellega lõpevad saksakeelsed ametlikud protokollid.

11. juulist on säilinud kaks eestikeelset protokollid. Hommikul istus HMis koos ainult Eesti-poolne komisjon - Moora, Meri, Laid, Pullerits, Kenkmaa, Puksoo, Liiv, Tender, Linnus ja Vende. G. Meri valgustas küsimuste juriidilist külge. F. Puksoo kõneles lähemalt töö käigust raamatukogunduse alamkomisjonis, kus üldse polnud võimalik rakendada Berliini protokollid paragrahve, vaid esitati ja rakendati mõlemapoolseid parandusi /3, 30-33/.

Sama päeva pärastlõunal tuldi kokku Välisministeeriumi ruumes, kus peale mainitud osalesid Saksa poolelt Harmjantz, Schwalm, Schleinitz ja Holst. Juhatas H. Moora. Jätkusid vaidlused deponeeritud ümber. Eesti pool jäi seisukohale, et kõigepealt tuleb omanik kindlaks teha Saksa saadiku kaudu, ja lubas esitada vastava deklaratsiooni /3, 34/.

PK tegevus sellega ilmselt ei lõppenud, sest F. Puksoo käis Tallinnas komisjoni istungitel Eesti-Saksa kultuurivarade küsimustes veel 21.-24. augustil ja 2.-5. oktoobril 1940 /1, 355, 361/. Hariduse Rahvakomissariaadi muinsuskaitse inspektori kutsel viibis ta Tallinnas ka 13.-15. jaanuaril 1941 /1, 367/.

Teadad on, et 1940. aasta juulis-augustis vahetati veel noote ja kirju Saksa saadiku ja EV ministeeriumide vahel. Küllap andis selleks põhjust ka Eestis toimunud võimuvahetus. 25. juulil pöördus Saksa saadik välisministri N. Andreseni poole deponeeritud küsimuses, püüdes järjekordselt kõiki neid PK arutlusaluseks suruda /5, 5-8/. President K. Pätsi otsusega 17. juulist oli haridusministri abi prof H. Moora volitatud " sõlmima Eesti-Saksa vahelise

kokkuleppe kultuurivarade väljaviimise asjus ja kokkuleppele alla kirjutama". (K. Pätsi allkirja kõrval on dokumendil ka peaministri J. Varese ja haridusministri J. Semperi allkiri.) /5, 13/. 13. augustil teatas H. Moora Saksa saadikule (vastusena viimase 9. aug kirjale): "kõrgemad instantsid asusid seisukohale", et tähendatud protokollis* leiduvad EKÜ varad tuleks anda väljaveoks vabaks alles pärast seda, kui on saavutatud kokkulepe kõigi nimetatud ühingu varade jagamise kohta /2, 17/. EKÜ jäi likvideerimata ja tema varad jagamata, sest ühingu juhatus läks üle eestlaste kätte.

Kui tagasi tulla PK ametlike protokollide juurde, siis toimiku alguses olevas sisuregistris on märgitud, et väljaveo load anti 15. augustil. Samas leiame, et arhiivimaterjalid ja osa kunstiteoseid on "välja viidud 16. aug.". Raamatukogunduse komisjoni protokollide järel aga seisab märges: "Asjad välja viimata." /4, 1-2/. Täiendavaid andmeid selle kohta leida ei õnnestunud.

Kasutada olnud dokumentatsiooni lünklikkuse tõttu ei saa anda küsimuste lõplikku lahendust. Eesti okupeerimise järel läks välisriikidega, ka Saksamaaga, suhtlemine NSV Liidu vastavate instantside kompetentsi.

Igatahes toimus kirjavara jaotamine suuremate kokkupõrgeteta, küll Eesti-poolsete oluliste järeleandmistega. Kindlaks aga jäädi Eestimaa Kirjanduse Ühingu (EKÜ) säilitamise suhtes, rakendades ettenägelikku venitamistaktikat. Eestlaste suurimaks saavutuseks võibki lugeda seda, et õnnestus EKÜ varad tervikuna kohale jätta.

Läbirääkimiste käigus ja PK tegevuses oli valitsuse poolelt Eesti kultuurivarade kõige aktiivsemaks ja järjekindlamaks kaitsjaks muinsuskaitse inspektor Eerik Laid (1904-1961). Tema kohta ütleb ka sündmustes osalenud Voldemar Miller oma mälestustes, et ta oli otsusekindel ja oskas igas olukorras kõnelda rahulikult ning rahustavalt /9, 26/.

Umsiedlung tegi järsu lõpu sajandeid kestnud omalaadse baltisaksa kultuuri järjepidevusele Eestis.

ALLIKAD. KIRJANDUS

1. EAA, f. 2100, nim. 2, s. 882.
2. ERA, f. 1108, nim. 5, s. 971.
3. Samas s. 981.

---

* Protokoll leidmata

4. Samas s. 982.
5. Samas s. 984.
6. TÜR KO f. 4, nim. 2, s. 242.
7. Arhiiviseadus // Arhiivinduse käsiraamat / Toim. O.Liiv. Trt., 1936. 2.032. Lk. 214-233.
8. Miller, V. Baltisakslaste lahkumine Eestist 1939.-1940.aastal. 42 l. Käsikiri. V. Milleri valduses.
9. Noodla, K. Kirjavara Umsiedlung'i keerises //EestiRaamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat 1989. Tln., 1990. 1.Lk. 76-97.

KIRJASTUSTEGEVUS JA TRÜKINDUS EESTIS AASTAIL 1940-1941

Eesti annekteerimine ning lülitamine NSVL koosseisu 1940. aasta suvel tõi kaasa põhjalikud muudatused riigi majandus- ja kultuurielus. Kardinaalsed ümberkorraldused leidsid aset ka trükiasjanduses ning kirjastustegevuses. Arvestades trükisõna suurt mõju inimeste maailmavaate ja tõekspidamiste kujunemisele pööras nõukogude võim sellele valdkonnale erilist tähelepanu. Raadiotele, ajakirjandusele ja kirjastustele tehti ülesandeks laialdaselt propageerida kommunistlikku ideoloogiat, tutvustada sotsialistlikku maailmakäsitlust, ülistada elu Nõukogude Liidus.

29. juulil 1940 võttis sisekaitseülem H. Haberman vastu otsuse "kollase" kirjanduse konfiskeerimise ja hävitamise kohta. Keelatud teoste hulka kuulusid "sotsialistliku Nõukogude Eesti kodanikkude tasemele mittevastavad ja kahjulikud trükitooted" /1/. Otsusele lisatud nimekiri hõlmas 28 nimetust juba ilmunud ja alles ilmumas olevaid raamatuid. Enamasti oli tegu lihtsakoeliste seiklusjuttude ning armastusromaanidega. Nimekirjas sisalduvate teoste trükkimine pandi seisma ja tellimisrahad maksti tagasi. Otsuse kuulutamine ja täitmine tehti ülesandeks kõikidele prefektidele.

Järgmise raamatuasjandust puudutava otsuse võttis sisekaitseülem vastu 22. aug 1940. Sedakorda keelustati "laimu-, ässitus- ja suurkoodanlike kurnajate ideoloogiat propageeriv kirjandus". Käibelt kõrvaldamisele kuulus ka "ekspluateerimist propageeriv ja õigustav, rahvuslikku viha ja vaenu õhutav ning igasugune usuline kirjandus". Otsuses väidetakse, et raamatukogudes, raamatukauplustes, antikvariaatides leidub hulgaliselt reaktsioonilist kirjandust, mille ülesanne on "sundida rahvast unustama revolutsiooniga kättevõidetud võitluse ja organisatsiooni vormid, need rikkalikud ja mitmekesised ideed ja loosungid, mille juhtimisel rahvas sammub vastu sotsialismile" /2/. Otsus nägi ette nii vastavasisulise perioodilise kui ka mitteperioodilise, ilu- ja teaduskirjanduse käibelt kõrvaldamise. Keelatud raamatute väljaselgitamiseks ja kogudest eemaldamiseks anti aega 1. septembrini 1940. aastal. Vaid teaduslike ja arhiivraamatukogude fondide puhastamine ei olnud esialgu ette nähtud. Kogudest kõrvaldatud raamatud deponeeriti Riigiraamatukokku ja Tartu Ülikooli Raamatukokku. 22. augusti otsuse rakendamine kujunes aga küllaltki meelevaldseks, kuna sellele polnud lisatud kõrvaldamisele

kuuluvate teoste nimekirja.

Nimetatud otsusele toetudes kinnitas Hariduse rahvakomissar N. Andresen 28. augustil 1940. aastal nimekirjad nr 1 ja 2 raamatutest, mis olid määratud avalikest ja kooliraamatukogudest kõrvaldamisele. Nimekirjad nr 3 ja 4 kinnitati vastavalt 13. septembril ja 4. oktoobril. Keelatud raamatute nimistu koostas Hariduse Rahvakomissariaadi spetsiaalne komisjon, mille tööd juhtis A. Alle. Kokku sisaldasid nimekirjad umbes tuhat eestikeelset raamatut, poolteistsada venekeelset ja sada võõrkeelset raamatut /3/. Hiljem, seoses ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse loomisega 1940. aasta oktoobris, Hariduse Rahvakomissariaat enam keelatud raamatute nimekirjade koostamisega ei tegelnud. ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse ülesandeks oli kõigi trükiteodete, perioodiliste ja mitteperioodiliste ning väikematerjalide läbivaatamine, olenemata sellest, kes neid kirjastasid. Alates 20. oktoobrist 1940 ei võinud trükikojad ilma peavalitsuse loata võtta vastu ühtki tellimust trükiteodete valmistamiseks.

Peavalitsuse koosseisus oli 1940. aastal 5 volinikku ajalehtede, 6 volinikku ajakirjade ja raamatute, 1 raadio alal, 1 ETA juures, 2 väike-trükiteodete alal, 1 trükikodade inspektor, 1 vaneminspektor raamatukogude ja raamatukaupluste ning 2 vaneminspektorit poliitilise järelekontrolli alal /4, 2-4/.

Eeskirjad trükiteodete ilmumise kohta muutusid seega äärmiselt rangeiks ning nägid ette nende mitmekordse kontrolli enne lugejateni jõudmist, mis pidi täielikult välistama uutele võimudele ebasoovitavate teoste ilmumise.

ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsus kontrollis ka sisekaitseülema 22. augusti otsuse täitmist. Kõik avalikud kooliraamatukogud ning raamatukauplused olid kohustatud esitama Peavalitsusele kogudest kõrvaldatud raamatute nimekirjad ning aruanded fondide kosseisu või müügilolevate raamatute kohta.

Peavalitsusele saadetud nimestikest selgub, et keelatud kirjanduse temaatika oli laialdane, hõlmates Eesti, aga ka teiste riikide ajalugu, majandust, geograafiat, usuküsimusi, statistikat, õigusteadust. Samuti oli ette nähtud Eesti ja ta naaberriikide kaartide käibelt kõrvaldamine. Mingil põhjusel kuulusid taunitavate raamatute hulka ka teosed tervihoiust, enesearendamisest, karskusliikumisest, tervislikust toitumisest jms. Näiteks ENSV Punase Risti raamatukogust (end Eesti Punase Risti ja Haapsalu sanatooriumi raamatukogude baasil rajatud) kõrvaldati teiste seas niisugused raamatud nagu Otto "Tervishoiu õpperaamat", A. Lüüsi "Laste hoidmise ja ravitsemise õpetus", L. Johanson "Töö ja tervis", paljude

maade ajakirjad sealse Punase Risti tegevuse kohta, Punase Risti organisatsioonide tegevuse aruanded /5, 30-60/. Põlu alla sattusid ka käitumiskultuuri ja kombeõpetust, elu korraldamiseks juhiseid sisaldavad tööd nagu Orase "Kuidas võita lugupidamist", "Kuidas koosolekuid juhatada", "Kuidas õnnelikuks võib saada", Grigge "Läbikäimisest inimestega", Foersteri "Oska elada", J. Rummo "Kõneoskus" jpt. Eemaldamisele kuulus suur hulk ilukirjandust, sealhulgas mitmeid teoseid, mida hiljem taas lubatuks peeti (O. Lutsu "Kapsapea", R. L. Stevensoni "Dr. Jekyll'i ja Mr. Hyd'i imelik juhtumine", E. Petersoni "Rahvavalgustaja", E. Vilde "Kosilane Rakverest", L. Andrejevi "Inimese elu", G. Suitsu luulekogud "Tuulemaa" ja "Ohvrisuits", A. France'i "Kuningatar Hanejala praeköök", A. Hindi "Pidalitõbi", "Tulemees" jpt) /6, 40-60/.

Raamatute keelamine ja hävitamine kestis terve esimese nõukogude aasta kuni 1941. a juunini. Sel perioodil hävitatud raamatute hulk ulatub umbes 250 000 eks /3/. Raamatute kõrvaldamise suunitlus ja ulatus annab tunnistust nõukogude võimu soovist panna eesti rahvast võimalikult kiiresti unustama oma ajalugu, traditsioone, kogu endist elu.

Kirjastustegevuse ümberkorraldamine 1940. aastal tõi endaga kaasa seni eksisteerinud kirjastuste süsteemi täieliku likvideerimise ning riikliku monopoli sisseseadmise raamatute väljaandmisel.

1940. aasta juulis Riigivolikogu poolt väljakuulutatud natsionaliseerimise programm hõlmas trükikodasid. Kirjastuste riigistamine algas pisut hiljem, 1940. aasta septembri algul, seoses ENSV Riikliku Kirjastuskeskuse moodustamisega 2. septembril. See loodi Hariduse Rahvakomissariaadi süsteemis kirjastustegevuse koordineerimiseks ja juhtimiseks ning koondas enda kätte raamatute väljaandmise Eestis.

ENSV RKN otsus 4. septembrist 1940 nägi ette kõigi kirjastuste ja neile kuuluvate raamatukaupluste natsionaliseerimise ning üleandmise Riikliku Kirjastuskeskuse valdamisele ja valitsemisele /7, 16/.

Nimestik riigistatud kirjastuste ja raamatukaupluste kohta avaldati "ENSV Teatajas" 1940. aasta detsembris /8, 1058-1059/ ja sisaldas 58 kirjastust Tallinnas ning 13 kirjastust Tartus. Samal ajal natsionaliseeriti ka 15 iseseisvat raamatukauplust ja antikvariaati /8, 1057/.

Veel enne nimekirja avaldamist, 7. dets 1940, anti Kergetööstuse Rahvakomissariaadi süsteemist, kellele allusid trükikojad, Riikliku Kirjastuskeskuse valdusesse kirjastused ja raamatukauplused, mis olid natsionaliseeritud koos trükikodadega.

Natsionaliseerimine jätkus ka 1941. aastal. 22. veebruaril riigistati veel 8 kirjastust Tallinnas, 11 Tartus ning "Lääne" kirjastusühisus Haapsalus ja

25 raamatukauplust üle Eesti /9, 801- 802/.

Ühtekokku natsionaliseeriti 1941. aasta 26. juunini 99 kirjastust (66 Tallinnas, 28 Tartus, 5 teistes linnades) ning 46 raamatukauplust /10, 243/. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega 4. märtsist 1941 anti Riiklik Kirjastuskeskus Hariduse Rahvakomissariaadi alluvusest ENSV RKN valdusse.

Sellest ajast peale kuulusid Riikliku Kirjastuskeskuse koosseisu Riikliku Kirjastuskeskuse Valitsus, ENSV riiklikud kirjastused, polügraafia-ettevõtted, köitekojad ja raamatulevitamisega seotud ettevõtted - raamatute keskladu Tallinnas, laod teistes linnades, raamatukauplused, antikvariaadid /11, 88- 90/.

Kirjastuskeskuse koosseisus moodustati vastavalt tegevusaladele 5 kirjastust: "Poliitiline Kirjandus", "Ilukirjandus ja Kunst", "Pedagoogiline Kirjandus", "Teaduslik Kirjandus", "Ajalehtede Kirjastus". Riikliku Kirjastuskeskuse ja tema koosseisus olevate kirjastuste loomisel lähtuti tol ajal Nõukogude Liidus eksisteerinud kirjastustegevuse skeemist, mis oli loodud juba 1930. ning püsis suuremate muudatusteta ka 1940. aastal. 1930. aastal oli Nõukogude Liidus "üldise sotsialismi pealetungi" õhkkonnas rajatud Raamatute- ja Ajakirjade Kirjastuste Koondis, mille koosseisus ühisest keskusest juhitud 13 tüpiseeritud kirjastust. Selle süsteemi eesmärgiks oli igasuguse parallelismi ja konkurentsi vältimine raamatute väljaandmisel. Igalt alalt andis raamatuid välja ainult 1 kirjastus, mis hõlbustas kontrolli ja juhtimist. Neil aastail saavutabki riigiaparaat täieliku kontrolli kirjastamise üle ning kujuneb välja bürokraatlik süsteem raamatute väljaandmisel. Analoogselt toimiti ka Eestis, kus 5 loodud kirjastust omasid monopolset seisundit teatud kirjanduse väljaandmisel.

Pedagoogilist ja poliitilist kirjandust väljaandvad kirjastused asutati Tallinnasse Pärnu mnt 10 paiknevasse hoonesse, kus varem tegutsesid Kalameeste Keskliidu Kirjastus, Kirjastusühisus "Kultuurkoondis" jt Tallinnas asus ka 1. oktoobril 1940. a rajatud "Ajalehtede Kirjastus".

"Ilukirjandus ja Kunst" loodi Tartu "Eesti Kirjastuse Kooperatiivi" ja Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuste majanduslikul baasil; "Teaduslik Kirjandus" seati sisse endise suure kirjastuse "Loodus" ruumides Tartus.

Riikliku Kirjastuskeskuse ülesandeks oli kirjastustegevuse üldine juhtimine ja kontroll, ülesannete jaotamine kirjastuste vahel, kõigi väljaantavate teoste käsikirjade kontroll (kuni ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse loomiseni), üldine kontroll raamatuturu üle

ning müügitingimuste määramine, järelvalve raamatukaupluste tegevuse üle, kontaktide loomine eesti kirjanduse tõlkimiseks vene keelde ning teistesse Nõukogude Liidu rahvaste keeltesse, eesti keelde tõlkimise probleemide lahendamine, üldiste kaubanduslike sidemete loomine ja süvendamine NSVL kirjastuste ja raamatukauplustega /12/.

6. märtsil 1941. aastal kinnitatud Riikliku Kirjastuskeskuse põhimääruse kohaselt planeeris ja kavandas keskus trükiasjandust ja kirjastustegevust, organiseeris trükitoodete levitamist nii oma raamatukaupluste võrgu kui ka muude ettevõtete ja asutuste kaudu, korraldas ettevõtete tehnilist ja materiaalselt varustamist. Riikliku Kirjastuskeskuse kompetentsi kuulus samuti kaadri ettevalmistamine ning paigutamine, teiste ametkondade kirjastustegevuse koordineerimine ning kirjastamisküsimustesse puutuva uurimistöö ja õpetegevuse organiseerimine /13, 919/. Oma tegevuse tarvis sai Riiklik Kirjastuskeskus materiaalselt abi riigilt.

Riikliku Kirjastuskeskuse eesotsas seisis juhataja. Esimeseks juhatajaks oli J. Rahanik, 1941. aasta 31. märtsist nimetati juhataja kohusetäitjaks ja hiljem juhatajaks M. Jürna, ametis oli esialgu 4 spetsiaalset toimetajat tegevuse juhtimiseks ideoloogilisest aspektist /14/. Lisaks juhatajale osales Kirjastuskeskuse juhtimisel kolleegium koosseisus N. Andresen, A. Jakobson, K. Taev, N. Karotamm, V. Reiman, M. Laosson, N. Ruus.

Vastavalt EK(b)P IV kongressi otsustele oli Riikliku Kirjastuskeskuse peamiseks ülesandeks "kindlustada marksismi-leninismi klassikute teoste ja samuti ka massilise poliitilise kasvatusel, massilise tootmisküsimusi käsitleva kirjanduse, lastekirjanduse, nõukogude- ning majandustöötajatele vajalike käsiraamatute ja õppevahendite väljaandmine" /15/.

Esimese nõukogude-aasta jooksul anti välja 850 raamatut ja brošüüri (1940. a II poolaastal - 266, 1941. a I poolaastal - 584), neist 213 nimetust ühiskondlik-poliitilist ja sotsiaal-majanduslikku kirjandust, 141 üldhariduskoolidele ja tehnikumidele määratud õpikut ja õppevahendit, 9 laste- ja noorte ühiskondlik-poliitilist ja populaarteaduslikku teost, 29 nimetust laste ilukirjandust, 24 eesti autorite ilukirjanduslikku teost (ilma lastekirjanduseta), 28 ilukirjanduse tõlget vene keelest (ilma lastekirjanduseta), 1 ilukirjanduse tõlge teiste Nõukogude Liidu rahvaste keeltest, 17 ilukirjanduse tõlget võõrkeeltest (koos lastekirjandusega), 209 nimetust tarbekirjandust, 70 teaduslikku ja populaarteaduslikku raamatut /16, 23, 44, 45, 47, 48-51, 59, 61-63, 67, 75, 127, 137, 143; 17, 189-190/.

Nagu ülaltoodud arvudest näha, moodustas suure osa (25 %) kõigist ilmunud raamatutest ühiskondlik-poliitiline ja sotsiaal-majanduslik

kirjandus. Ühiskonnas juhtiva positsiooni omandanud EK(b)P nägi oma peamist ülesannet rahva töötlemises uue ideoloogia vaimus ja majandustegevuse ümberkorraldamises - kirjastustelt nõuti vastavasisulisi väljaandeid. Poliitilist, parteilist, majanduslikku, sotsiaalpoliitilist kirjandust andis välja põhiliselt "Poliitiline Kirjandus", mille eesotsas seisis J. Rahanik, A. Seppel ja V. Reiman. Üksteise järel ilmusid V.I. Lenini, J. Stalini, V. Molotovi, M. Kalinini, A. Ždanovi, K. Vorosilovi jt juhtivate tegelaste teosed, bolševike elulood. Anti välja hulgaliselt raamatuid ja brošüüre poliitöötajatele, kommunistlikele noortele, propagandistidele; ÜK(b)P XVIII kongressi, EK(b)P IV kongressi materjalid, "ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus" jms.

Eesti ilukirjanduse väljaandmine vähenes märgatavalt. Sellega tegeles kirjastus "Ilukirjandus ja Kunst", mida juhtis esialgu M. Jürna, peatoimetajaks oli A. Jakobson.

1939. aastal ilmus 73 algupärast proosa- ja luuleteost ning 33 näidendit /6, 388-532/, aastail 1940-1941 vaid 30 /16, 75/. Natsionaliseerimise ajal oli kirjastustes rohkesti juba trükivalmis, laotud või trükitud käsikirju. Enamikku neist ei peetud uutele tingimustele vastavaiks. Et toimetamisele ja trükkimisele tehtud kulutused täielikult kaduma ei läheks, valiti välja teosed, mis kirjastuse töötajate arvates mingilgi määral sobisid lugemiseks "sotsialistlikus ühiskonnas". 1940. aasta teisel poolel ilmusid P. Krusteni romaan "Purustatud pesa", K. Ristikivi romaan "Võõras majas", V. Uibopuu "Viljatu puu" (nende autorite tööde avaldamist peeti hiljem ebasoovitavaks), O. Lutsu ja F. Tuglase mälestusteraamatud; 1941. aasta esimesel poolel ilmusid L. Kibuvitsa jutustuskogu "Sipelgaõli", H. Raudsepa romaan "Viimne eurooplane", M. Nurme romaan "Ratastool" jne - kokku aasta jooksul 14 eesti ilukirjanduse esitrükki täiskasvanuile ja 5 lastele.

Sotsialistliku realismi nõuetele vastavaid, marksistlikelt seisukohtadelt lähtuvaid oli nende hulgas vaid mõni, eelkõige J. Madariku romaan "Vabariik" ja P. Viidingu luulekogu "Tööraha riik".

Eesti klassikast ilmusid E. Bornhöhe, E. Vilde, Fr.R. Faehlmanni, Fr.R. Kreutzwaldi teosed, rahvaluulest eesti rahvanaljandite kogumik ja 4. osa "Vanast kandlest".

Olukorras, kus algupärase ilukirjanduse ulatuslikumat väljaandmist peeti ideoloogilistel põhjustel võimatuks, tõusis päevakorda vene ja nõukogude kirjanduse tõlgete avaldamine. Senine tõlketegevus leiti olevat liigselt Läände orienteeritud ja tasakaalustamata. Ühtlasi väideti, et "nõukogude kirjandus kui kõige eesrindlikum ja revolutsioonilisem kirjandus on ammendamatuks varasalveks meie lugevale üldsusele kui ka

meie kirjanikkonnale".

Aastail 1940-1941 ilmuski terve rida väljapaistvaid teoseid vene klassikast: M. Lermontovi "Meie aja kangelane", L. Tolstoi "Sõda ja rahu" 4. kd, M. Saltõkov-Štšedrini "Härrased Golovljevid" - üldse 10 raamatut. Prevaleeris siiski vene nõukogude kirjandus - ilmusid D. Furmanovi, A. Fadejevi, A. Serafimovitši, A. Novikov-Priboi, N. Ostrovski, A. Arbuzovi, J. Krõmovi, L. Sobolevi, N. Tihhonovi jt teosed.

Kirjastusel "Loodus" oli trükiks ette valmistatud M. Gorki "Kogutud teoste" 15 köidet, kuid teoste valik ilmselt ei rahuldanud "Ilukirjanduse ja Kunsti" töötajaid, sest piirduti vaid kolme teose avaldamisega: "Inimeste seas", "Tarbetu inimese elu", "Okurovi linnake".

Täiskasvanuile ilmus aasta jooksul ühtekokku 28 tõlget vene kirjandusest.

Arvukalt anti välja töölislaulude tekstikogumikke - 19 eesti ja 3 vene keeles /17, 57-60, 189-190/.

Varasema tõlketegevuse mitmekülgne suunitlus asendus tõlkimisega põhiliselt vene keelest. Tunti puudust kvalifitseeritud tõlkijaist ja värvati kaastöölle inimesi, kes valdasid küll vene keelt, kuid seisid kaugel kirjandusest, mistõttu nii mõnedki tõlked olid madala kvaliteediga.

Välismaiste autorite töid anti sel perioodil välja vaid 9 nimetust: J. Londoni, W.H. Hudsoni, E.A. Poe, S. Salminen, W.M. Thackeray, E.T.A. Hoffmanni, Pearl. S. Bucki, S. Lagerlöfi teosed.

Kokku anti aastail 1940-1941 välja 37 nimetust tõlkeilukirjandust (ilma lastekirjanduseta). Võrreldes 1939. aastaga on tõlgete väljaandmine tunduvalt vähenenud (siis ilmus 103 tõlkeraamatut) /18, 388-532/.

Täiskasvanuile määratud ilukirjandus hõlmas seega 28 tõlget vene keelest, 24 teost eesti ilukirjandusest, 9 tõlget väliskirjandusest. Niisiis hakkasid juba esimesel nõukogude aastal tooni andma tõlked vene kirjandusest, seda nii tõlkekirjanduse osas kui ka ilukirjanduses üldse. Vene kirjanduse domineerimine on iseloomulik Eesti kirjastustegevusele ka järgnevail aastail.

Sama tendents on eristatav lastekirjanduses: ilmus 15 tõlget vene keelest, 8 väliskirjaniku teost ja 6 nimetust eesti autoreilt.

Eesti kirjanikud ei olnud ilmselt eriti innukad uutele kirjastustele käsikirju saatma. 1941. aasta algul pöörduv kirjastus "Pedagoogiline Kirjandus" mitmete tuntud kirjanike poole palvega kirjutada laste- ja noorsoojutte (V. Uibopuu, R. Janno, K. A. Hindrey). Eriti oodatud olid loomajutud ning väga soovitavaks peeti sündmuste arenemist sotsialistlikul foonil /20, 210; 21, 39/.

Suurt tähelepanu pöörati tol ajal uute õppekavade, -vahendite ja

õpikute väljaandmisele, millega (samuti nagu laste- ja noorte ilukirjandusega) tegeles kirjastus "Pedagoogiline Kirjandus" direktor A. Koskeli ja peatoimetaja K. Taevi juhtimisel. Kooliõpikute põhisisuks sai nüüdsest peale marksistlik-leninliku maailmavaate kasvatamine. Enamus endisi õpikuid selleks otstarbeks ei sobinud, mistõttu oli tarvilik välja anda rohkesti uusi. Täielikult kõrvaldati käibelt varasemad ajaloo- ja geograafiaõpikud, mis asendati vene keelest tõlgitutega. Tõlkeõpikud ilmusid eesti autorite poolt kirjutatute kõrvale ka loodusloos ja matemaatikas. Rohkesti üllitati uusi eesti keele ja kirjanduse õpikuid. Vene keelest tõlgitud õpikutes puudus seos kohaliku ainesega, õpetuse sisu eemaldus Eesti oludest ja orienteerus üleliidulistele mallidele.

Kirjastus "Pedagoogiline Kirjandus" andis välja ka mõned pedagoogika-alased teosed nagu A. Makarenko "Raamat lastevanemaile", "Loengud lastevanemaile" ja I. Kairovi toimetatud kapitaalse teose "Pedagoogika".

Intensiivselt anti tol perioodil välja vene keele õpikuid nii õpilastele kui ka täiskasvanuile, eesti-vene sõnaraamatuid, mitmesuguseid vene keele hääldusjuhiseid jne - kokku 14 nimetust /17, 54-55; 187-189/.

Rohkesti ilmus esimesel nõukogude võimu aastal mitmesugust tarbekirjandust (24 %). Seoses majanduse, õiguskorra, kogu ühiskonnaelu senikehtinud süsteemi lammutamisega ning vastavusse viimisega NSVL seadlusandlusega trükiti kõikvõimalikke eluvaldkondi puudutavaid instruksioone, juhiseid, eeskirju. Mitmed raamatud ja brošüürid olid määratud juristidele nagu "VNFSV kriminaalprotsessi koodeks", "VNFSV tsiviilkoodeks" jpt.

Märgatavalt langes teaduskirjanduse väljaandmine - 1939. aasta 194 teaduslikule ja populaarteaduslikule teosele lisandus 1940.aasta II poolaastal ja 1941. aasta I poolaastal vaid 70 /18, 385-532; 16, 44-45/.

Sel perioodil ilmunud teaduskirjandus kujutab endast põhiliselt teaduslike seltside ja asutuste väljaandeid. Neid valmiskäsikirju kirjastati eelkõige seetõttu, et venekeelse teaduskirjanduse tõlkimine ja trükiks ettevalmistamine nõudis pikemat aega (esialgu puudusid trükivalmis tõlked). Trükivalgust nägid järjekordsed numbrid Õpetatud Eesti Seltsi Toimetisi, Geoloogia Instituudi Toimetisi, Loodusuurijate Seltsi aruanded, Tallinna Tehnikaülikooli Toimetised jmt.

Kirjastus "Teaduslik Kirjandus" (direktor E. Pillau, peatoimetaja H. Kruus) andis välja F. Schilleri "Lääne-Euroopa uue aja kirjandusajaloo" 4 köidet. Ilmusid ka eesti teadlase A. Borkvelli tööd "Sfääriline trigonomeetria", "Harilikud diferentsiaalvõrrandid", J. Kargi "Mineraloogia õpperaamat", L. Puusepa "Peaaju, tema töö ja tervishoid", H. Kruusi

toimetatud "Eesti ajalugu" jt.

Populaarteaduslikust kirjandusest ilmusid enamasti nõukogude autorite teosed, mis seletasid loodusnähtusi materialistlikult positsioonilt: V. Lunkevitsi "Kohutavad loodusnähtused", B. Zavadovski "Elu tekkimine maakeral", I. Tšuloki "Evolutsiooniteooria", 3. osa J. Semjonovi "Maailma varadest" (esimesed kaks olid ilmunud "Elava teaduse" sarjas 1939-1940).

Rohkesti ilmus juriidilist kirjandust: S. Abramovi "Hagi aegumine", "Kohtuistung tsiviilasjades", "Kohtuotsused tsiviilasjades", B. Arsejevi "Kohtuistung kriminaalasjades", N. Durmanovi "Aegumine ja karistuse kustutamine" jne.

Nõukogude teaduskirjandusse kuuluvate teoste keel on terminites ebaühtlane, kuna nende ettevalmistamisega kiirustati. Ühtekokku ilmus 1940-1941 57 teaduslik-uurimuslikku tööd ja 13 populaarteaduslikku raamatut /16, 44-45/.

Aastail 1940-1941 toimus seega täielik pööre kogu väljaantava kirjanduse laadis ja iseloomus. Nii ilu- kui ka teadus- ja õppekirjanduses tõusevad juhtivale kohale tõlked vene keelest, teiste maade autorite töid ilmub minimaalselt, mitmes valdkonnas jäävad varju ka eesti autorite raamatud. Põhirõhk asetatakse ühiskondlik-poliitilise kirjanduse väljaandmisele, domineerima hakkab agitatsioon ja propaganda, elunähtuste käsitlemine ühekülgsest marksistlik-leninlikus vaimus.

Uus nähtus kirjastustegevuses oli tiraažide suur kasv. Ilukirjanduse keskmine tiraaž kasvas 2400 eksemplarilt 1940. a kuni 4600 eksemplarini 1941. a /10, 246/ (1918-1940 oli raamatute keskmine tiraaž üldse 1500-2000 eks) /22, 521/. Veelgi enam kasvas ühiskondlik-poliitilise kirjanduse trükiarv: "ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus" anti välja kaks korda, kummalgi korral 25000 eksemplari, V.I. Lenini eluloo tiraaž oli 30000, J. Stalini elulugu ilmus 25000 eksemplaris. Rekord kuulub töölislaulude tekstikogumikule, mille trükiarv oli 80000.

Ilukirjanduse suuri tiraaže võib pidada põhjendatuiks: palkade tõstmise ja raamatu hinna alanemisega muutus raamatu ostmine jõukohaseks laiematele rahvakihtidele kui varem. Ühiskondlik-poliitilise kirjanduse trükiarvu kavandamisel ei arvestatudki võimalikku nõudlust, vaid lähtuti ideoloogilistest kaalutlustest.

Aastail 1940-1941 oli valdav enamus Eestis ilmunud raamatuid endiselt eestikeelsed - 732, vene keeles anti välja 81 raamatut ja brošüüri, võõrkeeltes - 37 /16, 35-36/.

Nimetuste arvu vähenemine ja trükiarvu kasv võrreldes aastatega 1918-1940 iseloomustab ka ajalehtede ja ajakirjade väljaandmist. 1940. aastal suleti koos seltside ja liitudega nende häälekandjad. Peatselt said

ilmumisloa ainult EK(b)P ja uute nõukogude liikumiste ajalehed-ajakirjad.

EK(b)P häälekandjate väljaandmine algas juba 22. juunil 1940, järgmisel päeval pärast uue valitsuse moodustamist: EK(b)P Tallinna Linnakomitee ajaleht "Rahva Hää!" asutati Eesti Vabariigi valitsuse häälekandja "Uus Eesti" majanduslikul baasil. "Rahva Hää!" ilmus regulaarselt 23. juunist 1940 kuni 3. juunini 1941, mil ajalehe väljaandmise katkestas alanud sõda.

5. juulist 1940 hakati regulaarselt välja andma EK(b)P KK häälekandjat "Kommunist", 6. juulist EK(b)P venekeelset väljaannet "Трудовой путь". "Päevaleht" asendati 1940. a juulikuust ELKNÜ KK ajalehega "Noorte Hää!".

Uute ajalehtede üldarv Eestis oli väiksem kui 1930ndail aastail: 1939. aastal oli registreeritud 37 ajalehte /18, 551- 580/, varasemal aastail veelgi enam, 1940. a teisel poolaastal ilmus 23 ajalehte, 1941. a esimesel poolaastal 25 /16, 165/.

Ajalehti andis välja "Ajalehtede Kirjastus". Ajakirju, mida 1940. a teisel poolel ilmus 10 nimetust ja 1941. a esimesel poolel 36, avaldasid esialgu kõik kirjastused. "Poliitiline Kirjandus" kirjastas ajakirju "Põllutöö ja Karjakasvatus", "Nõukogude Eesti Kalandus" jt - kokku 15 nimetust, "Teaduslik Kirjandus" toimetab kuut, "Pedagoogiline Kirjandus" kaheksat ajakirja. "Ilukirjandus ja Kunst" jätkas "Loomingu" väljaandmist.

Pärast EK(b)P otsust 22. märtsist 1941 "'Poliitilise Kirjanduse" plaanist 1941. aastaks", mis kohustas kirjastust tõhustama ühiskondlik-poliitilise kirjanduse, eriti marksismi-leninismi klassikute teoste avaldamist, vabastati "Poliitiline Kirjandus" erialaste ajakirjade kirjastamisest, jättes tema ülesandeks ainult EK(b)P KK häälekandjate avaldamise.

Ehkki ajakirju ilmus samuti vähem kui 1930ndail aastail (1939. a 209 ajakirja) /18, 551-580/, anti 1940-1941 neid välja siiski rohkem kui hilisemal aastail. 1950ndail aastail ilmus vaid 10, 1960-1970ndail 25 ajakirja /16, 162/. Ajakirjade nimetuste arv on tõusnud kitsenduste kaotamisega alles viimastel aastatel.

Kasvasid ajalehtede tiraažid: endine ajaleht "Maa Hää!" ilmus trükiarvuga 18000, uus, "Talurahva Hää!", 28000. 1939. aastal oli kõige suurem tiraaž "Päevalehel" - 42000, 1941. aastal "Rahva Häälel" - 44000 eksemplari /23, 427-428/.

Sobimatuks peetavate raamatute hävitamine, väljaantavate nimetuste arvu ja lubatud raamatute ringi ahenemine, ilmunud kirjanduse ühekülgsus vaesestas toleaeagset lugemisvara nii arvuliselt kui ka sisuliselt.

Raamatute müüki organiseeris ENSV Riikliku Kirjastuskeskuse Müügikeskus, mille koosseisu kuulus 2 hulgimüügiosakonda - üks Tallinnas

ja teine Tartus. Tallinnas asuvasse raamatulattu saadeti kõik Tallinna kirjastuste poolt väljaantud raamatud ja brošüürid, Tartu raamatulattu Tartu kirjastuste toodang. Sealt suunati kirjavara kõikidesse asustatud punktidesse üle terve Eesti.

1939. aastal oli Eestis 161 raamatukauplust, neist 109 erakauplust ja antikvariaati, 35 kirjastuskooperatiivide ja osühisuste, 17 tarbijate kooperatiivide kauplust. 1941. aasta juuli algul müüdi raamatuid 148 kaupluses, millest 23 kuulusid Riiklikule Kirjastuskeskusele, 65 ETKVLile ning 60 kioskit ja kauplust "Ajakirjanduslevile" /24, 14/.

Eesti Vabariigis kauplesid tarbijate kooperatiivide poed raamatutega enamasti sügiseti, mil nad müüsid kooliõpikuid. Erakauplused müüsid trükiseid sageli teiste kaupade kõrval ning need ei kujutanud endast seejuures pakutava olulisemat osa. Sama võib öelda ETKVL kaupluste ning paljude "Ajakirjanduslevi" kioskite kohta, kus raamatuid leidis küllaltki piiratud valikus. Arvestades, et kuni 1940. aastani müüs enamus kirjastuskooperatiivide ja osühisuste, samuti osa erapoode ja antikvariaate põhiliselt raamatuid, siis raamatukaupluste arv kokkuvõttes vähenes.

ENSV Riikliku Kirjastuskeskuse 23 raamatukauplust asusid suuremates linnades, neis oli müügil kogu Eestis väljaantud kirjandus. Nõukogude Venemaal trükitud raamatut sai esialgu põhiliselt kaupluse "Töökool" kaudu, mis juba Eesti Vabariigi ajal oli Nõukogude Liidu ametlik esindus Eestis nõukogude raamatu levitamise alal.

Moskvas ja Leningradis ilmus 40ndate aastate algul terve rida eestikeelseid propagandistlikke brošüüre, nt M. Kalinini "Mida on andnud nõukogude võim töörahvale", V. Molotovi "Nõukogude valitsuse välispoliitika" jne. "Töökoolis" müüdi ka venekeelset raamatut.

Riikliku Kirjastuskeskuse Müügiosakonna juurde loodi kollektiivmüügi korralduse osakond, mille ülesandeks oli raamatute levitamine asutustes, vabrikutes, tehastes jne. Igas ettevõttes hakkasid tööle usaldusmehed, kelle kaudu töötajad võisid tellida Eestis ilmuvaid perioodilisi väljaandeid ja raamatuid.

Analoogne usaldusmeeste süsteem seati sisse ka maal, peaaegu igas suuremas külas tegutses oma usaldusmees. 1941. aasta kevadel osales kollektiivmüügis üle 1000 usaldusmehe /25, 17-18/.

Tellimusi kirjandusele võtsid vastu ka Riikliku Kirjastuskeskuse raamatukauplused, mis ühtlasi teenindasid ka oma piirkonna kollektiivmüügi usaldusmehi. Viimaseid varustati raamatutega lisaks kauplustele otse Müügiosakonna raamatuladudest.

Uued väljaanded ei olnud lugejate seas aga kuigi populaarsed, näiteks ELKNÜ KK otsuses 29. nov 1940 märgitakse, et enamik kommunistlikke

noori ja noori ei telli ELKNÜ KK häälekandjat "Noorte Hääl" jt poliitilisi väljaandeid. Seoses sellega kohustas ELKNÜ KK maakonna- ja linnakomiteesid kindlustama "Noorte Hääle" tellimine 1940. a detsembrikuu jooksul, kusjuures iga komitee pidi organiseerima 5000 tellimuse saamise. Nimetatud kohustus õnnestus komiteedel täita vaid 10 % ulatuses /26/.

Ajakirjade tiraaži languse üle tellimiste vähesuse tõttu kurdetakse ka "Pedagoogilise Kirjanduse" poolt Riiklikule Kirjastuskeskusele saadetud kirjas, kus nõutakse ajakirjade tiraažide eest vastutavalt Müügikeskusest levitamise aktsiooni alustamist.

Lisaks sundtellimisele korraldati kirjanduse levitamiseks raamatu-propaganda nädalaid, kirjandushommikuid ja -õhtuid, lähetati komnoori maale ajakirju ja ajalehti levitama jne.

Põhjalikud muudatused toimusid trükikodade töökorralduses. Aastail 1918-1940 tekkisid Eestis suured, moodsa sisseseadega polügraafia-ettevõtted. 1930ndail aastail paranes ka väiksemate trükikodade tehniline varustatus.

Suurimad trükikodad - Riigi Trükikoda, Tallinna Eesti Kirjastusühisuse trükikoda, "Ühiselu", "Vaba Maa", "R. Tohver ja Ko", "Ilutrükk" andsid kõrgel tasemel toodangut. Tollele ajale oli iseloomulik kirjastuste püüd rajada endale oma trükikoda. Suurte ettevõtete kõrval tegutses siiski hulk keskmisi ja väikesi firmasid. 1930ndate aastate lõpus töötas Eestis üldse 129 trükikoda 1700 töölisega /27, 1/.

Nõukogude võimu kehtestamine Eestis tõi kaasa trükikodade natsionaliseerimise samaaegselt pankade ja suurtööstuse riigistamisega 1940. aasta juulis. Esimene natsionaliseerimisele kuuluvate ettevõtete nimekiri sisaldas 39 trükikoda Tallinnas, 18 Tartus, 26 erinevais maakonnalinnades - kokku 83 ettevõtet /28, 1118-1135/. Nimestik hõlmas enamiku suurematest trükikodadest, ülejäänute natsionaliseerimine jätkus 1941. aasta suveni. Nendega koos riigistati köitekojad, trükivärvitööstused, pakendite tootmise ettevõtted.

Natsionaliseerimist viis esialgu läbi Majandusministeeriumi juures asuv Natsionaliseerimise Peakomitee, mis loodi 1940.a 1. augustil. Vastavalt peakomitee juhisteile loodi ettevõtetes oma komiteed eesotsas komissaridega.

Pärast ENSV konstitutsiooni kinnitamist 24. augustil 1940, mis nägi ette rahvakomissariaatide loomise ministeeriumide asemel, likvideeriti 4. septembril samal aastal Natsionaliseerimise Peakomitee ja tema ülesanded jagati erinevate rahvakomissariaatide vahel. Trükikodade juhtimine anti üle Kergetööstuse Rahvakomissariaadile /29, 27/.

Kui Eesti Vabariigis olid 1940. aastani suurematel kirjastustel oma trükikojad ja sageli ka raamatukauplused, siis nõukogude perioodil lahutati kirjastused, trükikojad ja raamatukauplused eraldiseisvateks üksusteks ning allutati erinevatele ametkondadele.

Trükikodade vahetuks juhtimiseks loodi polügraafiaettevõtete juhtimiskeskus, mis hiljem nimetati ümber Polügraafiatööstuse Peavalitsuseks. Peavalitsuse kompetentsi kuulus polügraafiaettevõtete töö planeerimine, kaadri valik, finantseerimine, varustamine, turustamine ning järelevalve talle alluvate ettevõtete tegevuse üle. Peavalitsusele allus 1940. aasta septembris 98 ettevõtet /30, 68-69/.

Detsembri alguseks oli alluvate ettevõtete arv peavalitsuse süsteemis juba väiksem: 62 trükikoda, 4 köitekoda, Ed. Vabaoja pappkarpide vabrik ja trükivärvivabrik Tallinnas (end Louis Nicot) /31, 835/.

1941. aasta märtsis allutati Polügraafiatööstuse Peavalitsus ENSV Riiklikule Kirjastuskeskusele. Sel ajal töötas süsteemis 32 trükikoda, 3 köitekoda, paberkottide valmistamise vabrik, pakendite vabrik "Tarve", ENSV Trükitööstus ja templitööstus "Viisnurk" /32, 1277/.

Trükikodade arvu vähenemine oli tingitud suurtööstuse loomise taotlustest trükinduse alal, milles nõukogude võim nägi oma peamist ülesannet polügraafiatööstuse ümberkorraldamisel. EK(b)P KK häälekandja "Kommunist" 17. sept numbris toonitatakse vajadust eelistada suuri ettevõtteid, sest trükikodadelt oodatakse nüüdsest peale masstoodangu väljalaskmist. Artiklis rõhutatakse samuti trükikodade spetsialiseerimise vajadust /33/.

Vastavalt sellele programmile algas väikeste ja keskmiste trükikodade likvideerimine ja liitmine. Alates 1940. a oktoobri algusest avaldati "ENSV Teatajas" pidevalt Kergetööstuse rahvakomissariaadi käskkirju trükikodade liitmise kohta. Spetsialiseerimise plaani kohaselt pidi näiteks trükikojust "Vaba Maa" (hiljem "Punane Täht") saama raamatutrükikoda. Nimetatud trükikojustle anti üle "Estotrükk" ja Biecki trükikoja sisseseade, samuti V. Pohlaku trükikoja masinad, Paalmanni trükikoja voltimismasin ja V. Rebase tsinkograafia /35, 316/.

Viljandi linnas töötas varem 5 trükikoda (H. Oja, "Oma Maa", "Sakala", J. Riet, G. Nurmberg), pärast liitmist jäi vaid üks trükikoda "Viljandimaa trükikoja" nime all (hiljem "Edasi").

"Ilutrükiga" Tartus liideti trükikojad "Nool", H. Kivisaar, "Ilutrüki" Tallinna osakond jne. Liitmiste tulemusena jäid mõned asulad hoopis ilma trükikojust. Näiteks Elva trükikoda (Joh. Anja) ühendati E. Konksi trükikojust Otepääl /36, 316, 693/.

Suurte trükikodade loomisel peeti silmas nende eeliseid kaasaegse

sisseseade hankimisel ja keerulise laoga tööde teostamisel, kuid oluliseks peeti ka seda, et riigiaparaadil on suurte ettevõtetega kergem asju ajada. Kuigi väikefirmad jäid tõepoolest suurtest maha uute masinate kasutuselevõtmisel ja polnud kohased suurte tiraažide väljalaskmiseks, trükkisid nad edukalt mitmekesiseid väikesetiraažilisi väljaandeid, täitsid tellimusi operatiivsemalt kui suured. Maakonnalinnade trükikojad rahuldasi kohalike ettevõtete, seltside, liitude vajadused trükitoodete järele, trükkisid nende ajakirju, ajalehti, reklaambrošüüre jne.

Uutes oludes, kus kehtis kirjastamise riiklik monopol ning orienteeruti suhteliselt väikese arvu nimetuste väljaandmisele massiliste tiraažidega, osutusid väikesed ja keskmised trükikojad mittevajalikeks.

Aastail 1940-1941 kasvas märgatavalt suurte trükikodade töömaht. Trükikojal "Tartu Kommunist" (end "Postimees") kasvas see kolm korda, tööliste arv kaks korda /37/. Kõitekoda, mis varem oli töötanud ühes vahetuses, viidi üle kahele vahetusele. "Tartu Kommunist" spetsialiseerus perioodiliste väljaannete ja tabelite trükkimisele, täites nii Eesti kui ka teiste liiduvabariikide kirjastuste tellimusi. Siin trükiti ka NSVL TA väljaandeid, kasutades selleks ladudes säilinud paremat paberit.

Aastail 1940-1941 oli Eestis umbes 2400 trükitoõlist: 1600 Tallinnas, 600 Tartus, 60 Narvas, 40 Viljandis, vähesel arvul teistes linnades /10, 241/. Kuid tootmise laiendamine ning üleliiduliste tellimuste täitmine nõudis uusi töökäsi. 1940. a lõpust hakkas tunda andma trükitoõliste vähesus. Olukorra parandamiseks võttis Polügraafiatööstuse Peavalitsus sama aasta oktoobris vastu plaani kvalifitseeritud tööliste ümberpaigutamise ja väljaõpetamise kohta. Nimetatud plaan nägi ette naistöõliste kasutamise mitmetel rasketel tööloikudel, kus varem töötasid ainult mehed. Järgmise aasta keskel moodustasidki naised juba 70 % ladujatest ja ühe kolmandiku trükkijatest /27, 2/.

Alates 1921. aastast oli trükitoõlisi ette valmistatud Trükitoõstuskoolis, kus õppeaeg kestis 3-5 aastat. Pärast nõukogude võimu kehtestamist nimetati kool ümber J. Koorti nimelise Rakenduskunstikooli juures asuvaks Trükitoõstuskooliks.

1941. aasta jaanuaris õppis koolis 24 õpilast, juunis lõpetas kooli 2 lendu - üks 4aastase õppeajaga ja teine 3aastasega /38, 13/.

Kutsekoolide võrgu reorganiseerimisega NSVLs kehtiva süsteemi kohaselt oli 1941. aastal kavas muuta Trükitoõstuskool taas iseseisvaks kahe-aastase õppeajaga õppeasutuseks. Sõja alguse tõttu jäi see plaan ellu viimata.

1940/41 õ/a jäid erialased programmid esialgu endisteks, üldaineid hakati õpetama uute programmide alusel.

Kuna Trükitööstuskool suutis ette valmistada vaid vähesel hulgal kaadrit, toimus uute tööliste väljaõpe põhiliselt trükikodades.

Trükinduse ümberkorraldamist pidurdas suurtööstusele sobivate ruumide puudumine. Endised trükikojad asusid enamasti majades, mis polnud selleks otstarbeks ehitatud, vajalik oleks olnud uute hoonete ehitamine.

Sageli ei kasutatud liidetud trükikodadelt ülevõetud sisseseadet täie koormusega. Paljud väikestelt firmadelt ületoodud masinad pakiti sisse ja seisid ladudes. Tihtipeale oli tegu küll vananenud, ent siiski töökorras ja kasutamiskõlblike masinatega.

Õige peatselt pärast sotsialistlikule majandussüsteemile üleminekut puutus trükindus kokku mitmesuguste materjalide nappusega. Seni hangiti polügraafias vajaminevat Lääne-Euroopast, nüüd need sidemed katkesid ning materjalid saabusid Nõukogude Liidust. Sealt tulevate ainete ja materjalide kvaliteet polnud aga võrreldav varem kasutusel olnute omaga, mõningaid materjale ei saadud üldse. Seda probleemi püüti lahendada leiutajate ja ratsionaliseerijate abiga. Näiteks sügavtrüki ülesvõtetele tarvismineva filmi lõppemisel leiutati vahendid, mis võimaldasid selle asendamise klaasiga /39/.

Madala kvaliteediga materjalide kasutamine ja trükitoõliste kvalifikatsiooni langus tingis ka tolelaegse raamatu polügraafilise teostuse, välisilme halvenemise.

Polügraafiatööstuse Peavalitsus kehtestas alates 20. novembrist 1940 reeglid polügraafiatööstuse materjalide kasutamise ja jääkide kogumise ning ümbertöötamise kohta. Nende eeskirjadega nähti ette üle 4 cm laiuste paberribade tarvitamise mitmesuguste laiatarbekaupade valmistamiseks /39/.

Paberi kokkuhoiu eesmärki teenis ka nõue tihendada teksti paigutust raamatutes, mitte kasutada suuri šrifte ja mitte jätta lehekülgedele palju tühja ruumi. Samuti standardiseeriti raamatute formaadid, igale raamatuliigile oli määratud kindel formaat. 1940. aasta jooksul ilmus siiski veel terve rida teoseid standardist erinevas formaadis, sest endisest ajast oli järele jäänud mitmesuguste mõõtudega paberit /40/.

Kirjastuste ja trükikodade tegevus katkes 1941. aastal Eesti territooriumi hõivamisega Saksa armee poolt. Nõukoguliku kirjanduse väljaandmine kandus üle Nõukogude Liidu tagalasse, kus kõigepealt taastati ajalehtede, hiljem ka Riikliku Kirjastuskeskuse töö. 1944. aasta septembris jätkus Kirjastuskeskuse ja tema koosseisus olevate kirjastuste tegevus taas Eestis.

KIRJANDUS

1. Lõpp rahva mürgitamisele kirjasõna kaudu // Rahva Hääl. 1940. 2. aug.
2. Alaväärtuslik kirjandus kõrvaldamisele // Rahva Hääl. 1940.23. aug.
3. Lõhmus, A. Iga raamat on ime // Edasi. 1988. 21. jaan.
4. ERA, f. R-17, nim. 1, s. 6
5. Samas, s. 1.
6. Samas, s. 2.
7. ENSV Teataja. 1940. Nr. 3.
8. ENSV Teataja. 1940. Nr. 70.
9. ENSV Teataja. 1940. Nr. 26.
10. Eesti raamat, 1525-1975: Ajalooline ülevaade. Tln.,1978. 379 lk.
11. ERA, f. R-1, nim. 1, s. 40
12. Samas, f. R-969, nim. 2 ajal. õiend l. 1.
13. ENSV Teataja. 1941. Nr. 28.
14. Asutati ENSV Riiklik Kirjastuskeskus // Rahva Hääl. 1940. 7. sept.
15. EK(b)P kongressi resolutsioon // Kommunist. 1941. 15. veebr.
16. 25 aastat Nõukogude Eesti trükisõna. Tln., 1971. 183 lk.
17. Raamatukroonika, 1940-1941. Tln., 1971. 279 lk.
18. Eesti raamatute üldnimestik, 1937-1939. Tln., 1941. 587 lk.
19. Jürna, M., Jakobson, A., Urgart, O. NSVL kirjanduse paremik eesti keelde // Rahva Hääl. 1940. 31. okt.
20. ERA, f. R-336, nim. 1, s. 5.
21. Samas, s. 4.
22. Liivaku, U. Trükisõna eesti rahvuskultuuris // Keel ja Kirjandus. 1987. Nr. 9. Lk. 521-528.
23. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Tln., 1960. 500 lk.
24. ERA, f. R-969, nim. 2, s. 137.
25. Ambur, P. Raamatukaubandusest Nõukogude Eestis // Nõukogude Kaubandus. 1941. Nr. 4. Lk. 17-18.
26. ELKNÜ KK otsus // Noorte Hääl. 1941. 2. veebr.
27. ERA, f. R-969, nim. 2, s. 136.
28. Riigi Teataja. 1940. Nr. 81.
29. ENSV Teataja. 1941. Nr. 4.
30. Riigi Teataja. 1940. Nr. 10.
31. ENSV Teataja. 1940. Nr. 60.
32. ENSV Teataja. 1941. Nr. 36.
33. Asugem trükitööstuse natsionaliseerimisele // Kommunist.1940. 17. sept.

34. "Vaba Maa" raamatutrüki spetsiaalkäitiseks // Rahva Hää! 1940. 23. sept.
35. ENSV Teataja. 1940. Nr. 28.
36. ENSV Teataja. 1940. Nr. 52.
37. Lukki, P. Trükikoda "Tartu Kommunist" töökoormus on tõusnud kolmekordseks // Tartu Kommunist. 1941. 11.märts.
38. Kermik, A. Trükiteöliste ettevalmistamisest ja Trükiteöstuskoolist Tallinnas // Polügrafist. 1982. Nr. 1. Lk. 13-15.
39. ENSV polügraafiateöstuse areng // Rahva Hää! 1941. 20. veebr.
40. Reforme raamatu välimuse alalt // Sirp ja Vasar. 1940. 16.nov.

EESTI RAAMATUKOGUNDUSE AJALOOST

Marje Aasmets

EESTI AVALIKE RAAMATUKOGUDE LIIGITUSSÜSTEEMIST

Meie rahvaraamatukogud seisavad praegu teelahkmel. Lahendamist ootavad mitmed probleemid. Eelkõige on vaja muuta rahvaraamatukogude koostist, seda uuendada ja rikastada, millega peavad paratamatult kaasnema muudatused ka kogude korralduses ning nende sisulisel avamisel lugejaille. Ühtlustamist vajaksid kirjanduse liigitamise põhimõtted eri tüüpi raamatukogudes, eelkõige rahva- ja teadusraamatukogudes. Praegusel ümberkujunduste ajajärgul oleks mõttekas heita pilk minevikku ja tuletada meelde, milliste probleemide ees seisti rahvaraamatukogude korraldamisel vastrajatavas Eesti riigis. Selles tagasivaates võib ehk leida ka midagi õpetlikku.

Meie raamatukogundusliku mõtte ajalugu pole kuigi pikk ja teoreetilisi seisukohti ning kandvaid üldistusi on siit vähe leida. Raamatukogundus iseseisva kultuurivaldkonna ja tegevusalana kujunes Eestis välja õieti alles 1930. aastail. Oli loodud teaduslike ja avalike raamatukogude võrk. Asutati raamatukoguhoidjate kutseühing ERÜ ja ilmusid erialaprobleeme käsitlevad ajakirjad (peamiselt "Raamatukogu"; ka "Vabaharidustöö" ja "Arenge"). Sai võimalikuks raamatukogundusliku hariduse omandamine - nii mitmesugustel kursustel kui ka lisaainena Tartu Ülikoolis. Ilmus mitmeid käsiraamatuid ja uurimusi, millised pole oma tähtsust kaotanud tänaseni. Need on A. Sibula "Raamatukoguhoidja käsiraamat" (1926), R. Antiku jt koostatud "Oskussõnastik raamatukogunduse ja bibliograafia alalt" (1931), F. Puksoo "Eesti raamatu arengulugu..." (1933) ning "Raamat ja tema sõbrad" (1934), R. Alase "Rahvaraamatukogud Eestis" (1933), H. Mugasto "Kümnnendliigitus" (1933), R. Antiku "Kataloogid ja kataloogimine" (1938).

Käesolevalt analüüsitakse meie avalike raamatukogude* liigitussüsteemi kujunemist ja seda mõjutanud tegureid. Teemakohane andmestik on võrdlemisi napp. On püütud välja selgitada võimalikult kõik omaaegses trükisõnas nende küsimuste kohta leiduv. Põhjalikumalt on tutvutud kahe suurima, Tallinna Keskraamatukogu ja Tartu Linna Keskraamatukogu arhiividega. Vajaliku tausta avardab ülevaate omamine

* Mõisted "avalikud raamatukogud" ja "rahvaraamatukogud" esinevad siinses tekstis sünonüümidena. Termin "avalik raamatukogu" tuli käibe "Avalike raamatukogude seadusega" aastast 1925, enne seda kasutati samas tähenduses põhiliselt "rahvaraamatukogu".

Riigiraamatukogu ja Tartu Ülikooli Raamatukogu arhiivide sisaldusest. Liigituspõhimõtete leviku väljaselgitamiseks on vaadeldud ka trükikatalooge ja bibliograafiaväljaandeid.

Rahvaraamatukogude valimist vaatlusobjektiks võib põhjendada sooviga mingilgi määral meelde tuletada nende vastuolulist saatust. Eesti Vabariigi päevil tehti märkimisväärseid pingutusi avalike raamatukogude võrgu väljakujundamiseks ja tööpõhimõtete ühtlustamiseks, millest oleks meil põhjust praegugi eeskuju võtta. Sama ei saa öelda teadusraamatukogude kohta, kus koordineerituma ühistegevuseni jõuti alles 1938. aastal, tähiseks Teaduslike Raamatukogude Nõukogu asutamine. Teisalt on rahvaraamatukogud rohkem olnud kurja saatuse meelevallas, ühiskonnakorra muutumisega kaasnenud repressioonid ja ränk ideoloogiline surve on nende tegevust eriti hävitavalt kahjustanud. Seetõttu pole ka paraku võimalik rääkida järjepidevusest antud valdkonnas.

Liigituse küsimus on üks põhilisemaid, kuna kord valitud süsteem saab aluseks süstemaatiliste kataloogide koostamisel, sageli ka kogude paigutamisel ja täiendamisel, samuti laenutuste statistikas. Eesti Vabariigi avalikes raamatukogudes kasutati nn eesti kümnendliigitust, rahvusvahelise kümnendliigituse põhjal koostatud mugandatud liigituskava. Järgnevalt vaadeldakse kümnendliigituse tulekut Eestisse: esmast tutvumist selle süsteemiga ja teatud hoiakute kujunemist (ca 1911-1921); eesti kümnendliigituse esimese variandi väljatöötamist ja käekäiku (1922-1932). Eraldi peatutakse eesti kümnendliigituse kõige täielikumal variandil (1933) ja selle kriitikal. Selles seoses käsitletakse põgusalt ka Tallinna Keskraamatukogu kui viimase aktiivsemat kasutajat.

Kümnendliigituse tulek Eestisse (1911-1921)

Raamatukogude sisemisele korraldusele hakati avalikkuses suuremat tähelepanu pöörama ja see kujunes omaette arutlusteemaks käesoleva sajandi teisel kümnendil, vahetult enne I Maailmasõda. Hoogu oli saanud raamatukoguliikumine. Tekkis üha rohkem üldkasutatavaid raamatukogusid, näiteks asutati neid aastail 1910-1914 - 50. "Noor-Eesti" Raamatukogude Korralduse Osakond eesotsas Karl Einbundiga (Eenpalu) töötas innukalt /1, 7/.

Kümnendliigitusega tutvuti Eestis eelkõige vene ja saksa allikate vahendusel. Informatsiooni saadi näiteks 1911. a toimunud I Ülevenemaalisel raamatukogunduse kongressilt Sankt-Peterburgis, kus nimekaim Eesti delegaat oli Jurjevi Keiserliku Ülikooli raamatukogu tollaegne juhataja, õigusteaduste prof V. Grabar. Kümnendliigitusega

tutvumine kujunes murranguliseks tähiseks eesti raamatukogunduses.

Esimene kümnendliigituse tutvustus eestikeelses trükisõnas pärineb Heinrich Oskar Niggoli sulest. Selle leiame artiklis "Raamatukogu sisemine korraldus", mis ilmus kogumikus "Rahvaharidustöö väljaspool kooli: I" (1913). Pole vast huvitusetä märkida, et anderikas aga varalahkunud H.O. Niggol, tuntud pedagoogi ja koolikirjaniku C.H. Niggoli poeg, oli sel ajal veel arstiteaduse üliõpilane ning ühtlasi ka EÜSi aktiivne tegelane. Noormees töötas sügavuti oma eriala probleemide kallal. Temalt ilmus 1914. aastal silmapaistvalt heal tasemel "Eesti arstiteaduslik sõnastik", mille põhiosas ladinakeelsetele terminitele järgnevad vene- ja eestikeelsed vasted. Lisades on peale saksa- ja venekeelse registri toodud ka põhjalik haruldasemate eestikeelsete sõnade loetelu.

Heinrich Niggol iseloomustab lühidalt M. Dewey kümnendliigitust, märkides selle kohta tabavalt: "Tema peaväärtus on see, et ta väga üksikasjalik on, ilma et ülevaatlikkus selle all kannataks, et otsimine mingisugust raskust teeks, sest raamatu number ütleb ühtlasi tema sisu ära." /2, 75/.

Niggol esitab oma artiklis rahvaraamatukogude tarvis kõigepealt kümne pealiigiga paigutussüsteemi. See järgib üldjoontes 1911. aastal Peterburi-kongressil tutvustatud mugandatud varianti, mille autoriks oli P. Bogdanov. Muudatuste vajalikkust rahvusvahelise kümnendliigitusega võrreldes põhjendab Niggol järgmiselt: 1) raamatukoguhoidjail puudub piisav haridus selle süsteemiga ümberkäimiseks; 2) meie teaduslik kirjandus pole veel nii rikas, et vajaks üksikasjalikke jaotisi; 3) alad, mis meie raamatukogudes moodustavad suurema osa, nagu ilukirjandus ja ajalugu, on liiga tagapoole lükatud; mõned teised aga, nagu usu- ja keeleteadus, võtavad liiga palju ruumi /2, 76/. Neist argumentidest lähtuvalt ongi paigutussüsteemis esikohale toodud ilukirjandus, religioon viidud filosoofiaga ühte pealiiki, põhirea keskepaigas antakse ajaloo ning maade- ja rahvasteaduse liigid.

Peale selle on Niggoli artiklis antud üksikasjalikum ja mõneti teistsuguse ülesehitusega liigitus süstemaatiliste kataloogide tarvis. Autor osutab: "Toon siin meie olude järele muudetud väljavõtte kümnendsüsteemist, selles ulatuses, missuguses ta eestikeelsetele raamatukogudele tarvis läheks." /2, 80/. Selles variandis, eriti pealiikide osas on suhteliselt vähe kõrvalekaldeid rahvusvahelisest kümnendliigitusest. Need erinevused on järgmised: 1Ilukirjandus; 2Usu- ja mõtteteadus; 3Maade- ja rahvasteadus; kirjandusteadus on toodud pealiiki 4, keeleteaduse juurde; arstiteadus viidud pealiiki 5.

Järgnevaist aastaist väärib meeldetuletamist Eesti ühe suurema avaliku

raamatukogu, Tallinna linna raamatukogu eestikeelse kirjanduse trükikataloog (1916), kus on süstematiseeritud kümnendliigituse muudetud variandi järgi /3/. See liigitus vastab täpselt H. Niggoli pakutud paigutussüsteemile, välja arvatud asjaolu, et Niggol kasutab indekseina rooma numbreid, mainitud kataloogis aga liikide tähisteks araabia numbrid, nagu kümnendliigitusele omane.

* * *

Olid alanud rasked sõja-aastad, mis tõid suurt kahju ka Eesti rahvaraamatukogudele. Haridusministeeriumi instruktor A. Villup märgib oma ülevaates, et saksa okupatsiooni ja Vabadussõja käigus hävis peaaegu täielikult 50 rahvaraamatukogu. Eriti suurt kahju kandis Saaremaa, kus taganevad Vene väed sihilikult raamatukogusid hävitasid. Olukorra stabiliseerudes hakati raamatukogusid taasavama, näiteks avati 1921. aastal 155 raamatukogu. Ühtekokku oli Eestis tollal juba 302 raamatukogu, mis said riiklikku toetust /4/.

Paljudele raskustele vaatamata hakkas eesti raamatukogundus tasapisi edenema. Tõusis esile isiksusi, kes sellele pühendusid ning iseseisvusaastail asja oluliselt edasi viisid. Raamatukogunduse alal oli juba mõnda aega tegutsenud Aleksander Sibul, kellest 1921. aastal sai Tallinna Linnaraamatukogu juhataja. Erialateadmised omandas ta Moskvas, A. Sanjavski nim Rahvaülikoolis (1916) ja täiendas neid sihikindlalt iseõppimise ning õppereiside kaudu. Aleksander Sibul käis korduvalt õppereisidel Soomes; 1925. aastal Rootsis, Saksamaal ja Taanis; 1937. aastal Nõukogude Liidus.

Tartu Ülikooli raamatukogu juhatajaks sai 1919. aastal Friedrich Puksoo. Kohe sama aasta oktoobris-novembris viibis ta erialasel õppereisil Soomes. Puksoo üksikasjalikust aruandest nähtub, et ta tutvus Helsingis põhjalikult tosina raamatukogu tööga. Peatähelepanu oli pööratud loomulikult ülikooli raamatukogule, kus Puksoo tegi läbi kõik põhilised tööloigud /5/. Ta tutvus ka linnaraamatukogu ja selle haruraamatukogudega, samuti võttis osa garnisoniraamatukoguhoidjate kursustest /6, 6/. Vajaliku ettekujutuse rahvaraamatukogude töökorraldusest F. Puksoo kahtlemata sai. Aja jooksul kujunes temast meie erudeerituim raamatukogutegelane. Meenutame, et 1920ndail aastail käis F. Puksoo õppereisidel veel Saksamaal ja Austrias (1922), samuti Prantsusmaal, Belgias, Tšehhoslovakkias ja Poolas (1924) ning Põhjamaades (1925).

Eesti Vabariigi loomisega oli vaja ümberkorraldusi ette võtta kõigis Eesti suuremates raamatukogudes. Olulisemad neist viidi läbi Tartu Ülikooli Raamatukogus, millest F. Puksoo eestvõttel kujundati uueaegne,

rahvusülikooli vajadustele vastav raamatukogu. 1920. aastate algul tegeles F. Puksoo intensiivselt kataloogimis- ja liigitamisküsimustega. Ta tutvus liigitussüsteemidega ka Tartu Ülikooli Raamatukogu vajadusi silmas pidades, ent loobus ometi süstemaatilisest liigitusest märksõnaliigituse, st sõnastikkataloogide kasuks. Õeldi lahti vanast, tsariajal kasutusel olnud süsteemist, ent ei rakendatud ka mõnda uuemat liigitust. Põhjusena, miks ülikooli raamatukogus kümnendliigituse tarvituselevõtmisest loobuti, märgib Puksoo tagasivaateliselt: kümnendliigitust ei leidnud ta tollal välismaa raamatukogude praktikas, va bibliograafia instituutides /7, 42/.

Üldiselt keerlesid erialainimeste mõtted siiski kümnendliigituse ümber. Eesti Vabariigi algul loodud Riigiraamatukogu oli alles kujunemisejärgus. Sobivate lahenduste otsingul tugines raamatukogu esimene juhataja Nikolai Päts suuresti F. Puksoo autoriteedile /8/. 1924. aastal jäädi pidama rahvusvahelisel kümnendliigitusel (UDK), mille järgi koostati trükikataloog (I köide ilmus 1925) ja alustati uut süstemaatilist kataloogi. Esimesena Eestis asuti UDKd rakendama aga 1921. aastal vastloodud Eesti Bibliograafia Asutises. Tööd juhtis esialgu Arhiiviraamatukogu kauaaegne juhataja Jakob Muide, hiljem - EBA juhataja, ka kirjandusteadlase ja -kriitikuna tuntud Oskar Urgart. Juba 1921. aastal tõlgiti töö tarbeks lühendatult UDK I rahvusvaheline väljaanne, 1905. aastal ilmunud "Manuel du répertoire bibliographique universel" /9, 17/.

Eesti kümnendliigituse esimene variant (1922-1932)

1920. aastate algus oli otsingute ja pingelise töö ajajärk ka raamatukogunduse vallas. Haridusministeeriumi initsiatiivil sai 1922. a kevadel Tartus teoks suurem nõupidamine vastavais küsimustes. Selle kohta on arhiivis säilinud üksikasjalik protokoll, kokku 22 masinakirjalehekülge, mille alusel saame pildi nii mõnestki asjade edasist kulgu mõjutanud turgist.

Rahvaraamatukogude Korralduskomisjoni oli kokku kutsutud 14 inimest. Nõupidamine kestis terve nädala: esimene üldkoosolek toimus esmaspäeval, 15. mail, viimane, neljas - reedel, 19. mail. Üldkoosolekud toimusid õhtupoolikuil Tartu Ülikooli Raamatukogu ruumes ja kestsid keskeltläbi 5 tundi. Nende vaheajadel käidi koos väiksemates komisjonides eriprobleemide läbitöötamiseks. Esindatud olid kõik tollaegsed suuremad raamatukogud nagu Tartu Ülikooli, ERM Arhiiviraamatukogu, Tallinna ja Tartu linnaraamatukogud, samuti Riigi Keskarhiiv ja kooliraamatukogud. Arutati kõiki rahvaraamatukogude töö korraldamise põhiküsimusi - raamatukogutüübid, st avalikud raamatukogud

linnades ja seltside raamatukogud maal: sisemine korraldus; inventariraamatud, kaardid, formularid; raamatukoguhoidja käsiraamat; raamatukoguhoidjate kursused; soovitatavate raamatute nimekirjad.

Nõupidamise algul rõhutas Haridusministeeriumi instruktor August Villup rahvaraamatukogude arendamise tungivat vajadust. Igal sammul kohtame haridusvastaseid nähtusi, ütles ta. Noorsugu ja keskiga on sõja tagajärjel vastava haridusega jäänud, seepärast on vaja vabaharidustööd edendada /10, 16/.

Rahvaraamatukogude liigituse küsimusi arutati põhjalikult esimesel ja kolmandal üldkoosolekul. Mõttevahetuse avas koosoleku juhataja Friedrich Puksoo ja see kujunes võrdlemisi pikaks. Arutamist ja põhjendatud lahendust ootasid mitmed olulised küsimused: millist liigitussüsteemi valida, kui detailne see peaks olema, kui suures ulatuses tuleks see juba nõupidamise käigus välja töötada? Silma torkab tõsiasi, et tegelikult muudest süsteemidest kui kümnendliigitusest (selle erinevates variantides) juttu ei olnud. Samuti tundub, et enamik osavõtjaist oli liigitussüsteemide alal võrdlemisi vähese teoreetilise ettevalmistusega, mis on muidugi ka mõistetav. Kümnendliigitust nimetatakse koosolekul üldiselt "Dewey süsteemiks" ega tehta vahet Dewey liigituse ja UDK vahel, milline sel ajal oli juba täiesti olemas, 1910. aastal rahvusvaheliselt aktsepteeritud ja Eestiski kasutusel. Mõttevahetus kipub mõnikord laiali valguma ja mõned sõnavõtjad ei suudagi kindlat seisukohta võtta.

August Villup märgib kohe algul, et kümnendliigitus originaalkujul meile ei sobi. Seni on igaüks muudatusi teinud oma äranägemisel ja nii on tekkinud ebasoovitatavad diferentsid. Villup osutab veel raamatukoguhoidjate ebapiisavale haridusele, mille tõttu kümnendsüsteem pole maal läbiviidav.

Tartu Linna Keskraamatukogu juhataja Ivan Abarenkov, kel oli erihuvi liigitussüsteemide vastu ja kes olevat kümnendliigituse ka eesti keelde tõlkinud, esineb võrdlemisi tagasihoidlikult. Ta rõhutab, et meil Eestis tuleks omaks võtta Ameerika süsteem, sest see on painduv ja oludekohaselt muudetav. Arhiiviraamatukogu juhataja Jakob Muide väidab vastu, et Dewey süsteemi ei või lihtsustada, sest kõige vähema muutmise läbi läheks nurja terve süsteem. Muide avaldab kahtlust ka kümnendjaotuse otstarbekohasuses. Ta arvab, et tuleks luua komisjon, kes otsiks välja meile sobiva oma liigitussüsteemi. Näeme, et nii Abrenkov kui Muide piirduvad võrdlemisi üldiste ja abstraktsete mõtteavaldustega. Tegelik olukord aga nõudis kiireid ja praktilisi lahendusi.

Arutelu juhtijaks kujunes Aleksander Sibul. (Friedrich Puksoo jääb kõrvale ja kui sekkubki, siis võrdlemisi väheütlevalt.) Aleksander Sibula seisukohad on järgmised: 1) liigitussüsteemi küsimus kui kardinaalne, tuleb

otsustada kõigepealt; 2) kümnenndliigitus oma nõ puhtal kujul meile ei kõlba, eriti maaraamatukogud peaksid saama lihtsama süsteemi; 3) Eesti jaoks on vaja välja töötada oma liigituskava ja valida selle teostamiseks vastav komisjon; 4) uus liigitus tuleb välja töötada vaid peajoonetes, jättes üksikasjad edaspidiseks /10, 5/. Niisiis jääb domineerima praktiline tegevuskava, mis sel ajahetkel oli ilmselt ainuvõimalik. Olude sunnil valitud tegevussuund tõi aga edaspidi, asjade sisemisest arenguloogikast tulenevalt kaasa nii mõnegi väheotstarbeka lahenduse.

Esimesel üldkoosolekul valiti komisjon rahvaraamatukogude liigitussüsteemi väljatöötamiseks koosseisus: A. Sibul, J. Muide, K. Weltmann. Koosoleku otsusega jäeti komisjonile täiesti vabad käed liigituse põhirea valikul. Otsustati ka, et:

- meie rahvaraamatukogude jaoks tuleb uus Eesti omapärane süsteem välja töötada ja läbi viia /10, 6/;
- süsteemi printsiip peab ühine olema; kuid üks osa süsteemist olgu lihtsam, teine täielisem (laiendatud) /10, 8/.

Eesti rahvaraamatukogude liigituse kava kandis A. Sibul ette kolmandal üldkoosolekul ja see võeti muutmatult vastu. Mõningaid parandusi tehti liigitussüsteemi teises astmes. Näiteks asendati pealiigis O Ilukirjandus liik "Antiikkirjandus" liigiga "Kunstlikud keeled" (st ilukirjandus kunstlikes keeltes). Pealiigist I Üldjaoskond jäeti aga välja raamatuteadus (!). Liigituskava edasine viimistlus jäeti A. Sibula hooleks. Loodi ka komisjon, kes pidi välja töötama liigituse kolmanda astme ja indeksi (aineloendi) ning kogu töö lõpetama jõuluks 1922. aastal. Komisjoni kuulusid protokollil andmeil: J. Muide, A. Sibul, A. Villup, K. Weltmann, I. Abarenkov, O. Urgart /10, 18/. Kui palju see komisjon koos käis, selle kohta andmed kahjuks puuduvad, kavandatud ülesanded jäid igatahes täitmata.

Eesti avalike raamatukogude liigitussüsteem võeti ametlikult vastu Eesti raamatukoguhoidjate I kongressil, veebruaris 1923. aastal. See avaldati vastloodud ERÜ vastse ajakirja "Raamatukogu" esimeses numbris lihtsa pealkirja all - "Süsteemaatilise liigituse kava" /11, 44-46/. Liigitus on antud ainult kahes astmes ja koostajana on (ajakirja sisukorras) märgitud Aleksander Sibula nimi.

Selles liigituskavas on ühisjooni Heinrich Niggoli 1913. aastal pakutud süsteemaatilise kataloogi variandiga, kuid ka täiendavaid muudatusi, mis meie liigituse veelgi enam eemale viivad rahvusvahelisest kümnenndliigitusest. Võrdlus näitab, et suuremas osas on need erijooned pärit P. Bogdanovi variandist. Näiteks on 9. pealiik vabaks tehtud "Lastekirjanduse" tarvis - selle lahenduse õigsus seati järgnevail aastail

korduvalt kahtluse alla, ka A. Sibula enda poolt. (Bogdanovil on pealiigi nimetus tegelikult "Lasteraamatud".) 1923. aasta liigitusel on veel kõrvalekaldeid rahvusvahelisest kümnendliigitusest, mis Niggolil puuduvad, näiteks: kunst on viidud 4. pealiiki, sport aga rakendusteaduse juurde ja haridus - 2. pealiiki. Analoogiliselt Niggoli liigitusele on ka siin arstiteadus jäetud loodusteaduste juurde (5. pealiik). Seega on Eesti avalikele raamatukogudele koostatud liigituses silmas peetud praktilist olukorda, muudatused ei ole teaduslikult põhjendatud ja järgivad mitmeid eelkäijate lahendusi. Lõpptulemusena ei ole meie süsteemil rahvusvahelise kümnendliigitusega just palju ühist.

* * *

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing seadis endale laialdasi eesmärged. Sellest annavad tunnistust ka I kongressi resolutsioonid, mis avaldatud ajakirjas "Raamatukogu". Siiski ei maksa unustada, et raamatukogude tegelik seisukord polnud kaugeltki soodus. Meie raamatukoguhoidjate tegutsemisvõimalused olid ka materiaalselt õige piiratud.

Raamatukogude olukorda valgustatakse toleaegetes kirjutistes kohati päris sünetes toonides. Üks selline tundmatu autori artikkel ilmus ajalehes "Vaba Maa" (1923. a aprillis). Siin märgitakse, et raamatukogude seisukord on haletsemisväärne. Autor arvab koguni, et " ... kuulus ülikooli raamatukogu on muutunud vanavara koguks, millele tuleb läheneda arheoloogiliste meetodidega ... " Eriti halb on rahvaraamatukogude olukord. Nende ruumid on pimedad ja kitsad. Raamatuid on seal vähe ja nende valik nii väike, et hoolikamale lugejale leidub materjali ainult mõneks kuuks, märgib kirjutaja /12/.

Samal, 1923. aasta kevadel hargnes leheveergudel ka väike poleemika rahvaraamatukogude liigitussüsteemi ümber. Isik, kes esineb varjunime "Üks raamatukoguhoidja" all, märgib 4. mai "Päevalehes" järgmist. Mõni aasta tagasi toetas Haridusministeerium rahvaraamatukogude korraldamist kümnendliigituse (artiklis esineb sõnastus: "kümnendik süstemaatiline jaotus") järgi, mis võeti aluseks paljudes uutes ja ka endistes raamatukogudes. (Kõnealune liigitus on artiklis lühidalt ära toodud: see reprodutseerib üht H. Niggoli pakutud kavadeid, mida hiljem kasutati ka Tallinna Linna Avaliku Raamatukogu trükikataloogis, 1916. a) Uus, 1922. a. Tartu- nõupidamisel väljatöötatud liigitus erineb sellest, ja pälvib artikli autori kriitika. Muuhulgas märgib ta: "Asja on liiga pealiskaudselt vaadatud, nagu see koosolekul ikka on."/13/. Et lugu päriselt nõnda polnud, sellest oli eespool juttu.

Kirjutise autor leiab uuel liigitusel mitmeid puudusi: muudetud on pealiikide järjekorda, mida kirjutise autori arvates oleks võinud vormiliselt mitte teha. Autori andmed ei näi paraku täpsed olevat. Näiteks väidab ta, nagu oleks indeks O uues liigituses ära jäetud. Tegelikult oli see olemas - ilukirjanduse pealiigina. Ka ei pea autor vajalikuks lastekirjandusele eraldi liigi andmist ja märgib: "... kui on raamatute liigitamine sisu järele ilukirjanduslikeks ja teaduslikeks, kuidas seal kõrval saab veel olla vormiline, kas lastekohane või mitte ... Üldse pole võimalik niisugust selget piirjoont tõmmata mis eraldaks lastekirjanduse täisealiste omast." /13/.

Paari nädala pärast järgnes ajalehes "Vaba Maa" Raamatukogude Korraldusseltsi* juhatuse esimehe Lui Oleski selgitus. Vastusest ei ilmne küll endise ja uue liigituse erinevused, sest sõnastus on niivõrd ebaselge: "Senini tarvitusel olnud jaotus ei vastanud raamatute gruppeerimise suhtes raamatukogudes enamtarvitusel olevale jaotusele, mispärast tuli välja töötada sootu uus jaotus, kus enam-vähem ühte liiki kuuluv kirjandus ühise jaoskonna moodustab." /14/. L. Olesk esitab selguse mõttes oma artiklis 1923. aasta liigituse pealiikide loetelu. Veel märgib ta: "See liigitus on kokku seatud nii, et teda tarbekorral kas kolmeks ehk kaheks jaoskonnaks kokku võtta võib. Kui kolmeks, siis oleks need jaoskonnad: ilukirjandus, teaduslik kirjandus, lastekirjandus; kui kaheks - ilukirjandus ja teaduslik -ilukirjandus." Kümne süsteemi järgi liigitamine on tarvilik just suuremates raamatukogudes, kus köidete arv tuhandete peale tõuseb. Iseseisev liik lastekirjandusele on vajalik linnaraamatukogudes, märgib kirjutise autor.

"Süsteemilise liigituse kava" tehti Eesti Vabariigi avalikele raamatukogudele kohustuslikuks avalike raamatukogude seadusega, mis jõustus 1. jaan 1925. aastal. Anti välja ka Haridusministeeriumi vastav määrus ("Riigi Teataja", 1925, nr 93/94), kus toodi liigituskava ja esitati ka täpsemaid juhiseid kataloogi(de) pidamiseks. Avalike raamatukogude liigitus ilmus trükis veel Haridusministeeriumi käsiraamatus "Avalikud raamatukogud" (1925), kus paraku on mõningaid erinevusi 1923. aasta süsteemist. Nii antakse rahvaluule ilukirjanduse liigis (tegelikult oli pealiigis 7Maade- ja rahvasteteadus) ja sport koos matemaatika ja loodusteadustega (peab olema pealiik 6Tegelikud teadused). Avalike raamatukogude liigitussüsteemi järgi rühmitatuna esitati materjal ka

---

* Raamatukogude Korraldusselts asutati I Maailmasõja ajal ja tegutses Eesti Vabariigi algusaastail kuni ERÜ asutamiseni. Jätkas "Noor-Eesti" Raamatukogude Korralduse Osakonna (RKO) tegevust.

"Täielikus Eesti raamatuturu kataloogis" (1927).

1926. aastal ilmus esimene iseseisvusaastate abivahend raamatukoguhoidjaile - Aleksander Sibula "Raamatukoguhoidja käsiraamat" /15/. Töö võeti kavva 1922. aasta Tartu-nõupidamisel. Seal, tõsi küll, valiti A. Sibul tulevase käsiraamatu toimetajaks, kaasautoreid pidi juurde tulema. Paraku tuli Sibulal kogu töö üksi teha. Ta oli tugev praktik, mis peegeldub ka käsiraamatu ülesehituses ja aine esitusviisis. Autor märgib kohe algul, et pöörab põhitähelepanu raamatukogu korraldamise tehnikale ja meetoodilised küsimused jäävad tahaplaanile. Friedrich Puksoo retsensioon käsiraamatule on üldiselt hindav, arvustaja leiab vaid, et A. Sibul on terminoloogia eestindamises liiga kaugele läinud. On võõrastav lugeda "autori" ja "kataloogi" asemel - "kirjanik" ja "nimestik", nendib Puksoo. Ka peaks "ristkataloogi" asemel tarvitama terminit "sõnastikataloog" /1, 8-9/. (Kõrvalepõikena olgu märgitud, et A. Sibul jäi siiski hiljemgi sellisele sõnakasutusele truuks.)

A. Sibul annab võrdlemisi hea ülevaate nii liigitussüsteemist, liigitamise meetodikast (juhistest) kui ka põhilistest kataloogitüüpidest. Käsitluse algul on rõhutatud liigitamise vajalikkust raamatukogu koostisest sisulise ülevaate saamiseks ja raamatukogu plaanikindlaks täiendamiseks. Tartu-koosolekul kõlanud soovitus - anda käsiraamatus põhjalik ülevaade kasutuselolevaist liigitussüsteemidest koos nende tugevate ja nõrkade külgede iseloomustamisega - on mõistetavatel põhjustel realiseerimata jäänud.

Aleksander Sibul märgib, et enim süsteeme on loodud Ameerika Ühendriikides, Inglismaal ja Saksamaal. Paar lauset on pühendatud UDK levikule, mida Sibul nimetab Rahvusvahelise Bibliograafia Instituudi liigituseks. Pikemalt on juttu Melvil Dewey kümnendliigitusest (autor kasutab väljendust "kümnendkliigitus"). Sibul osutab, et teadus on edusamme teinud ja piirjooned üksikute teadusharude vahel, mis liigituses tõmmatud, on nüüd teisenenud. Kümnendliigituse ebasobivust meile näeb autor liigituse mittevastavuses eestikeelse raamatu repertuaarile ehk nagu ta väljendub, meie kirjaturule. Ta osutab ka puudustele liigituse struktuuris, korrates siinkohal üldiselt juba H. Niggoli poolt esitatud põhjendusi /15, 27-32/. Kõik need asjaolud viisid oma, eesti liigitussüsteemi väljatöötamisele, märgib Sibul. (Tartu-nõupidamise toimumisajaks on käsiraamatus eksitavalt märgitud aasta 1921. Ilmselt selle mõjul kohtame vale aastaarvu hiljem veel mitmetes tekstides.) Järgnevalt esitatakse eesti liigitussüsteem kahes astmes. Liigituse vajakajäämisteks nimetab Sibul vähest detailiseeritust, aineloendi puudumist ja lastekirjanduse liigi ebaõnnestumist. Lõpetuseks resümeerib autor: "Igatahes vajab meie liigitus revideerimist ja lõpulikku väljatöötamist

ning juhisega varustamist, mis koguhoidjal raamatute liigitamist hõlbustaks." /15, 31/.

Kõrvalepõikena tuleks märkida, et juba 1920. aastatel alustati - ja võrdlemisi tulemusrikkalt - eesti sõjaväeraamatukogude väljaarendamist. Eesti Vabariigi lõpuks koosnes sõjaväeraamatukogude võrk 64 raamatukogust, mille hulgas kaks suurimat olid teaduskirjandust sisaldav Sõjavägede Staabi raamatukogu ja peamiselt õppekirjandust pakkuv Sõjaväe Ühendatud Õppeasutiste raamatukogu (Tondil). Tavalised sõjaväeraamatukogud olid üldhariva suunitlusega, sisaldades peale ajateenijaile vajaliku erialakirjanduse ka väärtuslikku ilukirjandust.

1926. aastal korraldati Kindralstaabi poolt kaitseväelastele-raamatukoguhoidjatele kaks kursust /16, 59/. Lektoreiks olid F. Puksoo ja A. Sibul. Aasta hiljem ilmus raamatukoguhoidja, hilisema usutegelase Nigol Hindo koostatud "Käsiraamat Kaitseväe raamatukogude sisemiseks korraldamiseks." Liigitamise osas pakutakse siin võrdlemisi täpseid juhiseid ja tuuakse ka sõjaväeraamatukogude liigituskava kahes astmes. Viimane on hästi kooskõlas eesti kümnendliigitusega. Kõigepealt antakse pealiik O Ilukirjandus, pealiigid 1-8 kuuluvad sõjandusele ning viimane, 9Mittesõjandus, jaotab täpses vastavuses eesti kümnendliigitusega (91Üldteosed, 92Usu-, mõtte- ja kasvatusteadus jne) /17, 10-15/. Seega võib antud liigituskava pidada eesti kümnendliigituse üheks variandiks.

Kõnealust liigitust on kasutatud sõjanduskirjanduse kohta ilmunud trükitud nimestikes, mida polegi nii vähe. Näiteks on olemas Kaitsevägede (Sõjavägede) Staabi raamatukogu trükikataloogid aastast 1936 /18/. Samal aastal ilmus kapten P. Saidla koostatud "Eesti sõjakirjanduse nimestik", /19/, mis on tolle perioodi erialabibliograafiate hulgas üsna heal tasemel. Ajakiri "Sõdur" avaldas uuema kirjanduse nimestikke Sõjavägede Staabi raamatukokku saabunu põhjal. Lisaks raamatuile leiame sealt ka artikleid - küll mitte samas süsteemis, vaid eraldi osana, lihtsalt temaatiliselt rühmitatuna.

1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul leidub trükisõnas juba ka mõningaid märkmeid eesti kümnendliigituse praktilise kasutamise kohta. Suuremaks nõupidamiseks sel perioodil oli ERÜ II kongress 1929. aastal. Põhiettekandega esinesid Friedrich Puksoo, Aleksander Sibul, August Kurvits ja Helene Mugasto. Esimene neist tegi oma ettekandes väga huvitava ettepaneku: Tartu ja ka Tallinna suuremad raamatukogud tuleks ühendada, et nad elujõulisemad oleksid. Veel märkis Puksoo, et Tallinnas peaks samuti olema rahvuslik raamatukogu, kuna on hädaohtlik rahvuslikku kirjavara alal hoida ainult ühes linnas /20, 123/.

Liigitamise probleeme arutati algatatud küsimuste hulgas. Kõne all oli

eesti kümnendliigituse otstarbekohasus. Ühelt poolt jäi kõlama, et eesti kümnendliigitus ei ole loogiline ega vasta tegeliku elu nõuetele. Samuti on ebaõnnestunud lastekirjanduse liik. Kogu süsteemi tuleks revideerida. Selliste mõtteavaldustega esinesid Haridusministeeriumi raamatukogude instruktor Gustav Puu ja Helene Mugasto. Viimane töötas sel ajal juba mõnda aega 1923. a liigituskava täiustamise kallal.

Teiselt poolt avaldati arvamust, et lastekirjanduse liigi kõrvaldamine paiskaks segi kogu süsteemi. Senine liigitamisviis pole ülepääsmatuid raskusi valmistanud - seega võiks nõnda edaspidigi läbi ajada. Niisugusel seisukohal olid Aleksander Sibul ja August Kurvits Haridusministeeriumist. Lõpuks jõuti teatavale kompromissile: jäägu pealiik 9Lastekirjandus pealegi liigitussüsteemi sisse, kuid vastava kirjanduse puudumisel temaga lihtsalt ei arvestata /20, 124/. Muude liigituse puudujääkide kohta kongressi kokkuvõttes konkreetseid argumente ei leidu.

Trükisõnast võib leida ka mõningaid märkmeid avalike raamatukogude kataloogide olukorrast, millest saab välja lugeda, et nende seisukord polnud just hiilgav. Üsna ilmeka pildi loob Helene Mugasto artikkel "Avalikus raamatukogus raamatuid otsimas", alapealkirjaga "Juhtumeid vähemais raamatukogudes". Siin tuuakse värvikaid seiku raamatukogupoolseist eksimustest ja lugejal tekkida võivaist raskustest. Leidub ka konkreetne vihje probleemetekitanud lastekirjanduse liigile. Nimelt on palju noorsookirjandust kantud lastekirjanduse osakonda /21, 100/. Üldiselt on väiksemates raamatukogudes kasutusel süstemaatilised vihikkataloogid. Helene Mugasto toonitab lõpetuseks, et vajalikud oleksid siiski ka tähestikkataloogid kaartkataloogi vormis.

Samast perioodist on pärit mõned lühiülevaated avalike raamatukogude olukorrast maakondades. Gustav Puu vaatleb raamatukogude olukorda Harjumaal (88 raamatukogu) ja Läänemaal (51 raamatukogu) /22; 23/. Üldiselt olukord kiita ei ole, eriti Läänemaal. Ikka puudub midagi, kas siis kataloogid, tarvitajate nimekirjad või raamatukogu tarvitamise päevaraamatud. Üheksas Harjumaa raamatukogus polnud eesti kümnendliigitus veel kasutusele võetudki. Enamasti olid need seltside raamatukogud, mis päritolult vanemad ja korraldatud, nagu G. Puu artiklis kirjas - "vana seitsmendiksüsteemi" järgi - ega olnud veel ümber liigitatud /22, 123/. (Selle kohta, mida artiklis mainitud "seitsmendiksüsteem" endast kujutab, pole kahjuks täpsemaid andmeid leida õnnestunud.) Hilisemast ajast pärineb veel E. Oja ülevaade, taas Harjumaa raamatukogudest, kus aga midagi liigituse või kataloogide olukorra kohta leida pole.

Eesti kümnendliigitus (1933)

1930. aastail jõuab eesti raamatukogundus uude arengujärku. Ridamisi ilmub vajalikke erialakäsitlusi ja kutsehariduse andmine saab kindlamale alusele. Oluliseks käsiraamatuks rea aastate vältel kujunes eesti kümnendliigituse ümbertöötatud variant, Helene Mugasto koostatud "Kümnendliigitus: Eesti liigitussüsteem kolmes astmes" (1933) /24/. See väljaanne, mis esmalt ilmus "Raamatukogus" ja samal aastal ka eraldi raamatuna, kujutab endast ühtlasi esimesi eestikeelseid liigitustabeleid. Siin on olemas asjakohane eessõna ja mõningad metoodilised juhised, samuti tabelid kolmes astmes ning ainelood. Antakse lühiülevaade eesti kümnendliigituse kujunemisloost. Taas nimetatakse liigituse väljatöötamise ajana ekslikult aastat 1921.

Aja nõudeile vastavalt on Helene Mugasto ümber sõnastanud pealiikide nimetusi, ümber paigutanud teatavaid alasid ja välja töötanud allliigid, püüdes seejuures taas läheneda rahvusvahelisele kümnendliigitusele. 1933. aasta liigituse ülesehitus on võrdlemisi loogiline ja pälvis kasutajailt hea hinnangu.

Järgnevalt veidi lähemalt 1923. aasta ja 1933. aasta liigitussüsteemidest.

Pealiik 01Ilu kirjandus. 1923 on see jaotatud keelte järgi: eesti-, soome- ja teiste sugurahvaste keelne, venekeelne jne. 1933 on antud kõigepealt kogumikud (00 Ilu kirjanduse koguteosed), seejärel eesti, saksa, inglise, prantsuse, vene, soome, Skandinaavia ja antiikkirjandus. Lõpuks esitatakse liik 09Teiste rahvaste ja kunstlike keelte kirjandus.

Pealiik 1Üldteosed. Endised liigid on enamasti säilinud, ent indekseid on muudetud. Siiski leiame muudetud sõnastuse tagant enam-vähem sama sisu. Näiteks on liik 10Sissejuhatus teadustesse (enne: 10Teaduste ajalugu ja metodoloogia (üldine)). Järgmine liik kõlab 11Entsüklopeediad (enne: 11Üldteaduslikud sõnaraamatud). Muudetud on liiki 16Teaduslike seelste ja asutiste üld-väljaanded (enne: Koguteosed (polügraafia); teaduslike seelste väljaanded kuulusid liiki 17). Juurde on toodud liik 17Raamatuasjandus.

Pealiik 2Usu-, mõtte- ja kasvatusteadus. Muudatusi üldpildis on suhteliselt vähem kui teistes pealiikides. Loogika ja psühholoogia järgnevust on muudetud, loogika tuuakse nüüd enne. Psühholoogia alla on pandud ka esteetika (!) ja vabanenud liik kujuneb järgmiseks: 24Psühhognostika.Füsiognostika.Okultism. Ära on jäetud liik 25Hing ja keha. Pedagoogika osas on kasvatus ja haridus kokku viidud (liik 16). Vabanenud koha arvel on olnud võimalik luua liik kõrgharidusele, mis enne

puudus (28Kõrgem haridus.Ülikoolid).

Palju muudatusi on pealiigis 3Ühiskonna- ja õigusteadus. Enam-vähem endisel kujul on säilinud vaid mõned liigid, neilgi indeksid muutunud: 31Statistika (enne 36), 33Majandus. Majandusteadus (enne 32), 34Õigus.Seadlusandlus.Kodanikuõpetus (enne 37). Siia on toodud 36Sõjandus (enne 67). Uued liigid on 37Sotsiaalpoliitika, 38Ühiskondliku korra vorme. Sotsialism ja 39Ühiskodlikke liikumisi ja organisatsioone.

Pealiigi 4Keele- ja kirjandusteadus.Kunst struktuuri on samuti muudetud. Keeleteadusele kuulub kaks liiki: 40Üldine ja võrdlev keeleteadus ja 41Erikeeled (enne: 40Üldteosed, 41Eesti keel, 42Võõrad keeled). Ka kirjandusteaduse osa on ümber tehtud, siin antakse liigid üldteoste, üldisele kirjandusajaloole ja eri maade kirjandusajaloole. Kunstialad on koondatud liiki 47Kujutava kunsti eriliigid (enne olid need laiali 48 ja 49 all). Eraldi liik on antud kunstiajaloole. Muusikale ja teatrile on loodud iseseisvad liigid - 48Muusika ja 49Teater. Tants (enne: 47Teater, muusika,noodid).

Pealiigis 5Täppisteadused.Loodus- ja arstiteadus on uuendusi vähem. Siia on toodud antropoloogia - 56Bioloogia.Antropoloogia (enne 79). Samuti on esile tõstetud farmaatsia - 59Arstiteadus. Rohuteadus. Loomaarstiteadus.

Pealiik 6 Kannab endise "Tegelike teaduste" asemel nimetust -Rakendusteadused.Foto.Sport. Liike on tugevasti ümber tõstetud ja seega on samade alade indeksid muutunud. Näiteks 61Inseneriteadus (enne 65), 63Põllundus.Aiandus.Metsandus (enne 61), 64Kodumajapidamine (enne 62), 65Kontoritehnika.Kaubateadus.Liiklus- ja sidevahendid (enne 63) jne. Eraldi liik (68) on antud fotograafiale ja kinole. Uus on ka sõnastus "loodusvarade kasustus" liigis 66.

Ka pealiigi 7 nimetust on korrigeeritud, see kõlab: Maa- ja rahvateadus.Rahvaluule. Üldstruktuuri ja indekseid on muudetud vähem, võiks öelda, et liikide nimetusi on pigem redigeeritud. Näiteks kõlab liik: 73Välisilmajaod (enne: Teiste ilmajagude maateadus). Juurde on toodud mütoloogia - 78Rahvaluule.Mütoloogia. Uus on liik 79Tavad ja kombed.

Täienenud on pealiik 8Ajalugu.Elulood.Arhiivindus. Üldajalugu on toodud ettepoole Eesti omast. Uued liigid on 83Baltimaade ajalugu ja 84Teiste Euroopamaade ajalugu. Indeksid ja sõnastus on muudetud liikidel 86Arheoloogia (enne 84), 87Elulood.Mälestised (enne 86) ja 88Genoloogia (enne 85). Täiesti uus liik on 89Arhiivindus.

Seega on eesti kümnendliigituse struktuuri, indekseid ja terminoloogia muudatused liigituskava 1933. aasta variandis küllaltki suured. Need näitavad, et rahvuskeelne kirjavara ning teadusterminoloogia oli ajaga

oluliselt muutunud ja täiustunud. H. Mugastol on õnnestunud omaaegset kiirustades kokkuseatud liigituskava tublisti uuendada. Võib arvata, et see töö nõudis koostajalt ränka vaeva.

Vaatlusalusele tööle ilmus ka põhjalik ja asjatundlik arvustus Oskar Urgarti sulest /25/. Urgart oli tuntud kirjanduskriitik ja -teadlane, kelle põhitöökohaks sai Eesti Bibliograafia Asutis. Urgart tundis hästi UDKd kuivõrd seda liigitust kasutati 1921. aastast alates eesti ajakirjanduse sisu avavate bibliograafiakartoteekide koostamisel.

Urgarti retsensioonis, mis ilmus 1933. aastal ajakirjas "Eesti Kirjandus" tulevad küllalt selgelt esile kaks meie liigituse arengu põhiprobleemi. Ühelt poolt on meil ikka olnud tegemist erialateadmiste ja -info lünklikkusega, vajadusega senisest märksa põhjalikumalt tunda rahvusvaheliselt kasutatavaid liigitussüsteeme. Teisalt peame alati arvestama olemasolevates süsteemides muudatuste tegemise ja kompromisslahenduste ohtlikkusega.

Arvustuse algul selgitab Urgart lühidalt Melvil Dewey kümnendliigituse ja UDK arengulugu. Ta märgib, et Dewey süsteemis on põhjalikumalt välja töötatud Ameerikas rohkem harrastatavad teadused, ennekõike tehnilised alad, seevastu humanitaarteaduste liigitus on paiguti hoopis vähiklik. Dewey puudusi on UDKs kõrvaldada püütud. Retsensent rõhutab kümnendliigituse populaarsuse põhjustena ta üldmõistetavust ja universaalsust. Viimane väljendub näiteks selles, et liigitus on rakendatav mitte ainult raamatute, vaid ka ajalehekirjutiste, ürikute, muusikateoste, kunstiesemete jne liigitamisel. Seepärast saab seda rakendada ka kogudes, kus on rohkesti segamaterjali.

Siit kasvab välja üks meie liigituskavadega seostuv probleem - muudatuste võimalikkus või võimatus. Urgart on selle probleemi sõnastanud nii: "Eespoolesitatud iseloomustusest peaks olema selge, et kui see süsteem rahvuspärastatakse, siis kaob ühes sellega enne kõike selle süsteemi olulisem voores, tema internatsionaalsus. Liikide ümberasetuse tõttu rahvuslikus süsteemis muutub numbrite sümboolika väljaspool rahvuse piire desifreeritamatuks ja koguni eksiteedele viivaks." /25, 503/.

Kodukootud muudatused ei suuda kaotada süsteemi algseid puudusi, need jäävad ikka püsima. Ebaloogiline ühe ala tähtsustamine teise arvel jääb ju ikka alles, märgib Urgart. Arvustaja osutab: kui suured alad, nagu näiteks usuteadus surutakse kokku ja selle kõrval antakse terve pealiik suhteliselt nii tähtsusetule (!) alale kui lastekirjandus, - siis on puuduste kõrvaldamise katsetega soetatud juurde uusi, mis pole endistest vähemad. Ka on taaslähenemine rahvusvahelisele kümnendliigitusele eesti kümnendliigituse 1933. aasta variandis kaasa toonud kummagi liigituse eri

põhimõtete segipaiskamise, nendib kriitik.

Urgart peab 1922. aasta koosoleku otsuseid (taas leiame tekstis aasta 1921!) mitteküllaldaselt perspektiivitundelisteks. Ta märgib: "... pole ettenägelik juba see, kui kava välja töötatakse ainult kümne kuni saja liigi ulatuses ja kõik muu jäetakse tuleviku lahendamaks, sest sellega asetatakse kava edasiarendaja olukorda, millises on see, kes asunikuhüti ümber peab ehitama suure lossi nõnda, et hütt selles püsima jääks orgaanilise osana." /25, 503-504/.

Ja nii kujuneb resümee küllaltki pessimistlikuks. Urgart küsib mõistetava paatosega: "Kas aga tõesti mõistlik on meie vähete raamatukogutegelaste tööjõudu kulutada sellele, et rahvusvahelise süsteemi asemele soetatud rahvuslikku süsteemi püüda arendada lähemale esialgu halvustatud süsteemile - selles on küsimus." /25, 504/. Oleks olnud parem algusest peale püsida rahvusvahelisel kümnendliigitusel, mille puudused teada ja üllatused seega võimatud. Otsustavat lahendust saab muidugi esialgu edasi lükata, aga mis saab edaspidi, kui kogud on veelgi kasvanud, küsib lõpuks Oskar Urgart.

Nagu teame, "lahendas" selle olukorra meie raamatukogutegelaste eest 1940. aasta pööre... Ent see on juba omaette teema. Oskar Urgarti seisukohad arutluse all olevas küsimuses on läbi teinud ajaproovi ning osutunud õigeiks. Ka praegu, mil meie erialateadmised antud valdkonnas on mõnevõrra avaramad kui tollal, ei oleks siin palju lisada.

* * *

Omaette aspektina tuleks Eesti avalike raamatukogude liigituse arengut jälgides vaadelda Tallinna Keskraamatukogu osa selles.

Tallinna Keskraamatukogu oli esimene ja põhiline Eesti raamatukogu, milline on oma kogude koostise järjekindlalt ja põhjalikult avanud trükikataloogide kaudu. Need üheksa köidet esitavad kirjandust peamiselt keelte kaupa (eesti-, vene-, võõrkeelne) ja jaotuvad ilmumisaja poolest peaaegu võrdselt 1920. ja 1930. aastate vahel. Praeguseks, mil Tallinna Keskraamatukogu on läbi teinud suuri muutusi, kujutavad need köited endast muidugi unikaalset ja köitvat lugemismaterjali. Ent mitte ainult seda - neist trükikataloogidest võib õppida ka hästi läbimõeldud koostamis- ja põhimõtteid.

Tallinna Keskraamatukogu trükikataloogides (tinglikult võiks siia juurde arvata ka 1916. aasta nimestiku) on materjali süstematiseerimisel järjekindlalt kasutatud eesti kümnendliigitust. Järgnevalt mõned tähelepanekud trükikataloogi liigituse erijoonetest.

Kõige mahukama osa moodustab ilukirjandus - pealiik O. Selle sisu on trükikataloogides esitatud omal viisil, üldiselt mitte maade vaid žanride järgi. Näiteks: romaanid, jutud, novellid; näidendid. Kõige mahukam on see pealiik 1934. aastal ilmunud trükikataloogi köites, mis sisaldab võõrkeelset kirjandust. Seal on ilukirjandus jaotatud enne keelte, nende piires aga žanride järgi. Leiame järgmised liigid (järjestatud olemasoleva kirjanduse hulga põhjal): saksa-, inglise-, prantsuse-, soome-, esperanto-, hispaania-, itaalia-, ladina- ja rootsikeelne ilukirjandus.

Pealiigis 1Üldteosed leiame, et liik 19 esineb kogu aeg pealkirja all "Raamatukoguteadus" (mitte: raamatukogundus).

Pealiigis 3Ühiskonna- ja õigusteadus on liik 37Sotsiaalpoliitika H. Mugasto tabelitega võrreldes täiendatud teemaga "Töölisküsimus".

Pealiigis 4Keele- ja kirjandusteadus. Kunst leidub ka täiendusi. Liiki 40Üldine ja võrdlev keeleteadus on raamatukogu nimestikus lisatud ka "sõnastikud". Muusikakirjanduse liik (48) üldiselt puudub (va 1938. a ilmunud täiendusnimestik), kuna selleteemalised nimestikud ilmusid eraldi, väljaandes "Tallinna Keskraamatukogu Teated", mis peegeldas raamatukogu uusimaid varasid. (Kaks vihikut "Tallinna Keskraamatukogu Teateid" moodustasid kokku tervikliku muusikakirjanduse ja nootide kataloogi.)

Pealiigis 5Täppisteadused. Loodus- ja arstiteadus on liiki 55 lisaks geoloogiale paigutatud ka mineraloogia.

Pealiik 9Lastekirjandus Tallinna Keskraamatukogu trükikataloogides puudub.

Seega on trükikataloogides lähtunud raamatukogus olemasolevast kirjandusest ja vajadusel täiendatud või täpsustatud ka kasutuseloleva liigituse jaotisi (terminoloogiat).

Tallinna Keskraamatukogu 1938. aasta täiendusnimestikku on õige põhjalikult arvestanud Friedrich Puksoo. Retsensioonis leidub mõningaid üldistavaid hinnanguid, mis võiksid huvi pakkuda ka praegu. Ta hindab kõrgelt tehtud tööd. Muuseas märgib ta: "Siirdudes ideaalse bibliograafia põhimõtetele, so järjekindluse ja tiitlikirje täpsuse taotlemisele, peab tunnustama, et vaadeldav nimestik kuulub tehniliselt paremate eesti bibliograafiateoste hulka." /26, 40/. Retsensent nimelt ei leidnud ühtki trükiviga, ka mitte võõrkeelseis tiitleis, mille vastu seni oli küllalt patustatud.

Mis puutub liigitamispõhimõteteisse, siis selles osas on F. Puksool mõningaid märkusi. Dupleerimise, st mitmekülgse sisuga trükiste korduva peegeldamise nimestiku mitmes jaotises kiidab ta põhimõtteliselt heaks: "... neid on asetatud tihti 3-4 osakonda. Viimane asjaolu on suureks vooruseks

nimestiku kasutaja seisukohast." /26, 41/. Puudujääke leiab arvustaja aga mõnede konkreetsete teoste liigitamisel. Näiteks tuuakse "Syio-Estonica", Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamat (1934-1936) liigis 15 Mitmesuguse sisuga raamatud. Albumid. Almanahhid, aga peaks olema: 16 Teaduslike seltside ja asutuste väljaanded. Ebajärjekindlust leiab Puksoo ka ajaloobibliograafia liigitamisel. Näiteks A. Feuereiseni "Livländische Geschichtsliteratur" esitatakse vaid ajaloo all, liigis 83 Baltimaade ajalugu, ent peaks olema ka liigis 18 Bibliograafia. E. Blumfelti ja N. Loone tööga "Eesti ajaloo bibliograafia" on aga juhtunud vastupidine lugu: teos antakse bibliograafia liigis, ent puudub ajaloo all. Puksoo märgib, et kõnesolevad tööd peaksid ühtviisi kuuluma nii bibliograafia kui ka ajaloo liiki, või siis ainult bibliograafia alla.

Lõpetuseks osutab Friedrich Puksoo ka Tallinna Keskraamatukogu trükikataloogide laiemale kasutamisevõimalusele: "... igatahes on tervitatav, et ... annab välja nii täpseid nimestikke, mis võivad osakondadesse liigitamisel rahuldavaks eeskujuks olla teistele väiksematele raamatukogudele." /26, 41/ Lisaks trükikataloogidele hakkas Tallinna Keskraamatukogu esimesena Eestis välja andma uue kirjanduse nimestikke - aastail 1929-1940 ilmusid "Tallinna Keskraamatukogu Teated". Peale uue kirjanduse tuuakse siin mõnikord lühiinformatsiooni keskraamatukogu enda kohta. 1930. aastate esimesel poolel hakatakse arendama ka tutvustusbibliograafiat. Ilmuvad mitmed ilukirjanduse ülevaated Mall Jürmalt ja Bernhard Lindelt. Tutvustatakse reisikirju, loodusteaduslikku ja psühholoogiakirjandust jm. Muusikakirjanduse nimestikud on avaldatud aastail 1930, 1931, 1939. Ka seda väljaannet arvustas F. Puksoo. Retsensendi hinnang on üldjoontes positiivne. Vaieldavaks peab arvustaja kirjanduse esitamist liikides keelte järgi, ent lisab samas, et ehk on see avaliku raamatukogu kasutaja seisukohast tarviline /27/.

Kõrvalepõikena võiks märkida, et väga korrektselt teostatud trükikataloogi andis 1939. aastal välja ka Nõmme Linna Raamatukogu (koostaja M. Päärt-Ploompuu). Eessõnas märgitakse, et paberi- ja trükikulude kokkuhoiu pärast oldi sunnitud loobuma viiteist ja trükiste korduvast peegeldamisest ehk - selleaegses väljenduses - juhatus- ja täiendusedeliste trükkimisest. Samast leiame mõne märkuse ka liigitamise meetodika asjus. Osutatakse, et muinasjutud on paigutatud ilukirjanduse hulka ning "Looduse kuldraamatud" 9. pealiiki, noorsoo- ja lastekirjanduse alla /28, 2/.

Tallinna Keskraamatukogu trükikataloogidest kõneldes oleks ülim aeg meelde tuletada nende põhilist koostajat, raamatukogu kauaaegset töötajat Mall Jürmat, kelle sünnist septembris 1991 möödus 90 aastat. Mall Jürma

(enne 1935. aastat nimi: Alma Jürmann, neiuna Kuusik) oli hästi tuttav mitmete raamatukogude tööga. Ta oli ametis Riigiraamatukogus 1920-1921, Tartu Ülikooli Raamatukogus 1921-1922 ja 1923, Eesti Bibliograafia Asutises - 1922-1923 ja 1923-1926. Tallinna Keskraamatukogus alustas Mall Jürma tööd 8. aprillil 1926. aastal. Tartu Ülikooli lõpetas ta 1927 filoloogina, magistritöö kandis pealkirja "Critical studies in the wordstatistics of Oscar Wilde's "Dorian Gray"". 1935. aastal omandas Mall Jürma raamatukogujuhataja I järgu kutse. Järgmisel aastal käis ta õppereisil Tšehhoslovakkias. Ta oli aktiivne ERÜ liige, kuulus ühingu juhatusse ja avaldas ridamisi artikleid nii kirjanduslikel teemadel kui ka raamatukogundusest. Ka oli Mall Jürma Friedrich Puksoo asemik ERÜ esindajana IFLAs.

Mall Jürma õlul oli aastaid suur osa Tallinna Keskraamatukogu nn sisetööst. Aleksander Sibula ühes hilisemas kirjas (õiendis) on sõnastatud nii: inventeerimine, liigitamine, kataloogimine, trükitud kataloogide käsikirjade valmistamine ja korrektuuri lugemine /29/. Mall Jürma avaldas "Tallinna Keskraamatukogu Teadetes" ka tutvustavad lühiülevaated saksa, inglise ja skandinaavia kirjandusest.

* * *

Vaatleme, mida võib järgnevate aastate trükisõnas leida avalike raamatukogude ja nende liigitussüsteemi kohta. Palju seda just pole.

Ajakiri "Raamatukogu" pakkus regulaarselt infot raamatukogunduse olukorrast välismaal. Eeskujuks oli meile ennekõike Soome. 1933. aastal ilmus pikem ülevaade A. Jürmannilt (Mall Jürma). Sealt võime lugeda, et üks suurepärasemaid Soome raamatukogusid on 1861 asutatud Tampere linnaraamatukogu, mille käsutuses oli moodne hoone (ehitatud 1925), töökorralduses järgiti Ameerika eeskujusid. Juba 1925. aastal ilmusid Soomes liigitamisjuhised. Meil Eesti Vabariigi päevil ei jõutudki neid välja anda. Soome oli meist ees ka märksõnastamise alal, sest juba 1933. aastal oli teoksil märksõnanimestik (ainesõnade nimestik) avalikele raamatukogudele... Ainus, mille üle Eesti uhkust võis tunda, oli riiklik keskraamatukogu kogu maa avalike raamatukogude jaoks - Tallinna Keskraamatukogu /30, 73/. Avalike raamatukogude kõrval olid Eesti Vabariigis suhteliselt heal järjel samuti üldkasutatavate raamatukogude hulka kuuluvad kooliraamatukogud. Kaugeltki mitte tähtsusetu polnud selles asjaolu, et kooliraamatukogude korraldamisega tegeles ka Aleksander Sibul. Näiteks tutvus ta 1927. aastal põhjalikult kõigi Tallinna koolide raamatukogudega ja esitas Haridusministeeriumile nende korraldamise kava

/31, 111/. Kümne aasta pärast, 1937. aastal käsitleb Helene Mugasto pikemas artiklis mõningaid noorte- ja kooliraamatukogude probleeme, suurema tähelepanu all on nende korraldamine. Märgitakse, et keskkoolide ja gümnaasiumide raamatukogud võiksid olla liigitatud kümnendsüsteemi alusel nagu avalikudki. Selle liigituse alusel koostas Haridusministeeriumi raamatukogude komisjon soovitatud raamatute nimestikke koos nii koolidele kui ka avalikele raamatukogudele /32, 637/.

Õigeid liigitamisjuhiseid meil Eesti Vabariigi perioodil ei ilmunud. Teatavad üldpõhimõtted fikseeris 1926. aastal Aleksander Sibul oma "Raamatukoguhoidja käsiraamatus". Üht-teist kujunes välja ka raamatukogude praktikas, ja mõningal määral peegeldavad seda trükikataloogid. Üldisi liigitamis põhimõtteid iseloomustas Helene Mugasto "Kümnendliigituse" eesõnas. 1938. aastal ilmus samalt autorilt eraldi artikkel, kus vaadeldakse peamiselt üldsisuliste või mitmeaspektse ainekäsitleusega teoste liigitamise meetodikat /33/. Autori esitusviis ja sõnastus on kahjuks võrdlemisi raskepärane, et mitte öelda ebaselge.

1938. aastal ilmus kaalukas käsiraamat Richard Antikult - "Kataloogid ja kataloogimine", milles antakse põhjalikud kirjeldamisreeglid avalikele raamatukogudele. Leiame ka üsna hea ülevaate liigitussüsteemidest. Kümnendliigituse vaatlus hõlmab viis ja pool tekstilehekülge ja selle on redigeerinud Oskar Urgart /34/. (Taas leiame Tartus aru pidanud Rahvaraamatukogude Korralduskomisjoni töötamise ajana aasta 1921.) Võrdlevalt on Richard Antikul esitatud UDK ja eesti kümnendliigituse põhired. Paraku ei vasta aga viimane täpselt ei 1923. aasta ega ka 1933. aasta variandile. Ilmselt on autor silmas pidanud siiski H. Mugasto liigituskava.

Käsiraamatu ilmumise järel reageeris põhjaliku arvustusega Tartu Linna Keskraamatukogu ametnik Linda Ploompuu. Richard Antik vastas talle ja esitas mõnes punktis vastuväiteid. Järgnes veel üks arvamusalaldus Linda Ploompuult /35/. Poleemika hargnes peamiselt kataloogimisreeglite ümber, kus Linda Ploompuu märkused olid täiesti asjakohased. Teiseks väitlusteemaks oli küsimus avalike raamatukogude põhilisest reaalkataloogist. Linda Ploompuu pidas siin põhjendatult peamiseks süstemaatilist, mitte - meie olusid arvestades - märksõnakataloogi /35, 45-46/.

1938. aastast pärineb ka Aleksander Leinjärve analüüs avalike raamatukogude olukorrast. See on esimene põhjalik statistiline ja arengulooline ülevaade. Leinjärv märgib avalike raamatukogude arvuks Eesti Vabariigis 1920. aastal - 268, 1938. aastal - 735. Nende lugejaskond moodustab Eesti rahvastikust 10,2 %, mis pole sugugi halb näitaja võrreldes

Soome 9,9 %ga või Taani 11,5 %ga /36, 654/. Samal aastal tegi Mall Jürma III Balti riikide raamatukoguhoidjate kongressil Kaunases ettekande avalike raamatukogude kataloogidest. Kahjuks pole seda teksti võimalik olnud leida.

Eesti Vabariigi perioodil jäi meie raamatukogutöötajate viimaseks suuremaks nõupidamiseks ERÜ kongress 1939. aastal. Läbirääkimistel arutleti elavalt avalike raamatukogude sisalduse puudujääkide üle. Esinemistest koorub välja mõndagi kriitilist, mis osutab igapäevase raamatukogutöö probleemidele. Helene Johani käsitles avalike raamatukogude fondide puhastamise vajalikkust (fondi ringlus oli madal), samuti osutas paljudele nõ surnud hingedele lugejaskonna hulgas. Ühtekokku võttis H. Johani arutelu käigus viis korda sõna, olles sellega konkurentsilt aktiivseim esineja. Mall Jürma kõneles eestikeelse teadus- ja populaarteadusliku kirjanduse vähesusest (näiteks filosoofia ja kirjandus-teaduse alal) /37/.

* * *

Lõpuks jääb üle veel meelde tuletada avalike raamatukogude liigituse muutmist 1940. aastal. Uue võimu põhitaotluseks oli senise raamatukogusüsteemi ümbertegemine ja olemasoleva eestikeelse trükisõna viimine miinimumini. 28. detsembril 1940 on alla kirjutatud selline dokument nagu "Rahvaraamatukogude arvestuse ja tehnika juhend". See üsna põhjalik tekst sisaldab järgmised alljaotused: üldpõhimõtted, üleminek NSVL raamatukogude tehnikale, raamatute liigitamine, kataloogimine, raamatukogu fondi (koostise) arvestus, raamatute riulile asetamine, laenutamise viis ja töö arvestus, inventuur, dokumentide hoidmine ja vara arvestus, aruandmine ja rakendusraamatud /38/. Tutvumine kõnesoleva dokumendiga näitab, et jõudumööda on juba uut, nõukogulikku üle võtta püütud. Tuuakse sisse venepäraseid termineid nagu "fond" ja "ühiskondlik-poliitiline". Mõne aja pärast muutusid need ainuvalitsevaks ja on käibel veel praegugi. Lugejateeninduse osas antakse esmaseid juhiseid propagandistlike ürituste korraldamiseks. Algul on muidugi raskusi võõraste mõistete tõlkimisega nagu näeme järgnevast tsitaadist: "Peale päeviku peab raamatukoguhoidja veel erilist raamatut või vihku, kuhu kantakse märkmed eneseharimise ja massiettevõtete töö kohta (näit. ettevõtte: teema, eesmärk, kestus (raamatunäitus), külastajate koostis, kuulajate aktiivsus, ettevõtte sisulise külje hinnang nii osavõtjate kui ka raamatukogu enese poolt jne.)" /38, 248/. Kommentaarid on siin liigsed.

Dokumendi põhisoovitus antakse esimeses lauses, mis kõlab

järgmiselt: Vennasvabariikide koostöö ja ühtluse seisukohalt oleks soovivat ENSV rahvaraamatukogudes täies ulatuses üle minna VNFSVs tarvituselolevale tehnikale, mida kasutatakse pea kõigis liiduvabariikides. Tähtjaks on seatud 1. jaan 1941, aga selle teostamisel nähakse ette raskusi. Põhiliseks takistavaks asjaoluks on meie raamatukogudes kasutuselolev eesti kümnendliigitus, mida rakendati nii kataloogides, paigutuses kui ka kogude koostise arvestamisel. Komplitseerivaks teguriks oli samuti asjaolu, et Eesti avalikes raamatukogudes kasutati süstemaatilise järjenumbrilist paigutust, autoritabelid (Ch. Cutteri järgi) kirjanduse liigisiseseks tähestikuliseks järjestamiseks eesti keeles puudusid. Need töötas alles pärast sõda välja Leida Püss.

Uus juhend nägi kataloogide ja liigituse osas ette muudatusi. Olemasolevaid vihk- või sedelkatalooge peetakse edasi, kusjuures Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini teoseid, samuti marksismi-leninismi ning sotsialismi ülesehitamise kohta käivat ühiskondlik-poliitilist kirjandust tõstetakse eriti esile ja tehakse kergesti kättesaadavaks. Eesti kümnendliigitus jääb ajutiselt kasutusele, aga pealiik 2 tuleb ümber nimetada - "Usuvastane kirjandus; Mõtte-ja kasvatusteadus", samuti ka liik 20 - "Usuvastane kirjandus". Nimetused parandatakse kataloogides, etikettidel jne. Kogude arvestusel tuleb sisse viia järgmised hädapärased muudatused. Eesti kümnendliigituses vastavad nõukogude ühiskondlik-poliitilisele kirjandusele pealiigid 2, 3, 7, 8 ja lisaks osa 6. pealiigist (kontoritehnika, kaubateadus, liiklus- ja sidevahendid).

* * *

Kokkuvõtteid ja järeldusi. Avalike raamatukogude arengutee Eesti Vabariigi perioodil jäi lühikeseks, ent sellest hoolimata saavutati mõndagi. Trükiõnna tehti rahvale ühtlase raamatukoguvõrgu kaudu hästi kättesaadavaks; arendati välja tugev keskus - Tallinna Keskraamatukogu - ja ühtlustati töökorraldus. Kõiges selles on suurimad teened Aleksander Sibulal, Tallinna Keskraamatukogu juhatajal ja ERÜ juhatuses esimehel - õigupoolest oligi see ta elutöö. Ka avalike raamatukogude liigituse esimese variandi seadis põhiliselt kokku Sibul, samuti innustas ta seda tööd jätkama liigituse teise variandi koostajat.

Avalike raamatukogude liigitus ehk nn eesti kümnendliigitus oli võrdlemisi laialt kasutusel. Lisaks avalikele raamatukogudele rakendati seda ka kooli- ja sõjaväeraamatukogudes. Sellel rahvusvahelise kümnendliigituse mugandatud variandil on kahtlemata analoogiaid ka teiste maade raamatukogunduses. Samuti on ilmne, et eesti kümnendliigituse

koostamis põhimõtetes polnud midagi originaalset. Sellel ajajärgul aga oli tal oma positiivne väärtus, eelkõige otstarbeka ja ühtlase töökorralduse seisukohalt.

Nõukogude perioodil muudeti Eesti avalike raamatukogude võrk, samuti selle keskus - Tallinna Keskraamatukogu, Eesti NSV rahvaraamatukogudeks, kuhu saabus uus kirjandus ja töötati välja ning võeti kasutusele ka sellele sobiv liigitus. Rahvaraamatukogusid hakkas juhendama ENSV Riiklik Avalik Raamatukogu. See raamatukogu on aastakümneid püüdnud suunata ja ühtlustada nii rahva- kui ka teadusraamatukogude tööd. Paljude eri funktsioonide põhimõttelise ühildamatuse tõttu pole see tegevus aga eriti edukas olnud. Liigituse alal pole meil samuti praegu eri tüüpi raamatukogude vahel suuremat kooskõla kui oli Eesti Vabariigi perioodil. Teatud põhimõttelised probleemid, mille olemasolu ja keerukust tajuti juba tollal, seisavad meie ees lahenduse ootel ka antud hetkel.

KIRJANDUS

1. Puksoo, F. Retsensioon A. Sibul. Raamatukoguhoidja käsiraamat // Külvaja. 1927. Nr. 1. Lk. 7-9.
2. Niggol, H.O. Raamatukogu sisemine korraldus // Rahvaharidusetöö väljaspool kooli: I. Trt., 1913. Lk. 71-89.
3. Tallinna linna maksuta avalik raamatukogu ja lugemistuba: Eestikeelsete raamatute nimekirj. Tln., 1916. 117 lk.
4. Villup, A. Ülevaade rahvaraamatukogudest Eestis // Päevaleht. 1922 28. märts. Lk. 5.
5. EAA, f. 2100, n. 2, s. 882, l. 12-16.
6. EAA, f. 2100, n. 2, s. 882, l. 6.
7. Puksoo, F. Tartu Ülikooli Raamatukogu 1920. aastail // Teadusliku Raamatukogu töid: I. Trt., 1968. Lk. 26-47.
8. Aasmets, M. Raamatukoguliigituse arenguhooni Eesti Rahvusraamatukogu ja Helmi Masingu tegevuse taustal: 1. osa. Tln., 1990. 163 lk.
9. Eesti Rahva Muuseumi aruanded 1934/1935. a. eest // Äratrükk Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XI. Trt., 1935. 22 lk.
10. ERA, f. 1082, n. 1, s. 8, l. 3-22.
11. Sibul, A. Süstemaatilise liigituse kava // Raamatukogu. 1923. Nr. 1. Lk. 44-46.
12. Meie raamatukogud: Nende praegune seisukord ja ülesanded selle parandamisel // Vaba Maa. 1923. 25. apr. Lk. 6.

13. Üks raamatukoguhoidja. Meie raamatukogude korraldusest // Päevaleht. 1923. 4. mai. Lk. 4.
14. Olesk, P. Uued juhtnõõrid raamatukogude korraldamiseks // Vaba Maa. 1923. 17. mai. Lk. 7.
15. Sibul, A. Raamatukoguhoidja käsiraamat. Trt.: Noor-Eesti Kirj., 1926. 102 lk.: ill.
16. Sibul, A. Sõdurite raamatukogudest ja nende ülesannetest // Sõdur. 1927. 22. jaan. Nr. 3. Lk. 58-60.
17. Hindo, N. Käsiraamat Kaitseväe raamatukogude sisemiseks korraldamiseks: Kindralstaabi VI osak. vlj. Tln., 1927. 10, 215 lk.: ill.
18. Kaitsevägede Staabi Raamatukogu kataloog: Liik 2: Sõjaväeline kasvatus. Sõjapsühholoogia. Sport. Sanitaarharidus. Üldine arstiteadus. Väljaõpe. Tln.: Kaitsevägede Staabi VI osak.vlj., 1936. 66 lk.; Kaitsevägede Staabi Raamatukogu kataloog: Liik 5: Jala-, suurtüki- ja ratsavägi. Üldtaktika ja strateegia. Sõjapoliitika. Staabiteenistus. Piirivalve. Kaitseleit. Tln.: Kaitsevägede Staabi VI osak. vlj., 1936. 155 lk.
19. Saidla, P. Eesti sõjakirjanduse nimestik. Trt., 1936. 48 lk.
20. Puu, G. II raamatukoguhoidjate kongress // Vabaharidustöö. 1929. VII-VIII (Nov.-dets.). Lk. 122-124.
21. Mugasto, H. Avalikus raamatukogus raamatuid otsimas: Juhtumeid vähemais raamatukogudes // Vabaharidustöö. 1930. VI (Nov.). Lk. 99-101.
22. Puu, G. Ülevaade Harjumaa avalikest raamatukogudest // Vabaharidustöö. 1930. VII-VIII (Dets.). Lk. 123-124.
23. Puu, G. Avalike raamatukogude seisukord Läänemaal // Vabaharidustöö. 1931. III (Juuni). Lk. 42.
24. Mugasto, H. Kümnendliigitus: Eesti liigitussüsteem kolmes astmes // Raamatukogu. 1933. Nr. 1/2 (5/6). Lk. 3-69;
Mugasto, H. Kümnendliigitus. Eesti liigitussüsteem kolmes astmes. Tln.: ERÜ, 1933. 70 lk.
25. Urgart, O. Eesti kümnendliigituse puhul // Eesti Kirjandus. 1933. Nr. 10. Lk. 501-505.
26. Puksoo, F. Retsensioon: Tallinna linna keskraamatukogu täiendusnimestik (Tln., 1938. 148 lk.) // Raamatukogu. 1939. Nr. 1/2. Lk. 39-41.
27. Puksov, F. Tallinna Keskraamatukogu Teated // Vabaharidustöö. 1930. VI (Nov.) Lk. 104.

28. Nõmme Linna Raamatukogu: Nimestik: Eesti-, saksa-, inglise-, prantsuse- ja venekeelne ilukirj.; Teaduslik kirj. / Koost. M. Päärt-Ploompuu. Nõmme, 1939. 84 lk.
29. TLA, f. 52, n. 2, s. 573.
30. Jürman, A. Raamatukogunduse oludest Soomes // Raamatukogu. 1933. Nr. 1. Lk. 70-73.
31. Kari, J. Aleksander Sibul ja eesti raamatukogundus // Nõuk. Eesti raamatukogundus. Tln., 1985. 14. Lk. 105-115.
32. Mugasto, H. Noorte raamatukogude tähtsusest ja kooliraamatukogude tehnilisist korraldusist // Eesti Kool. 1937. Nr. 10 (dets.). Lk. 635-640.
33. Mugasto, H. Liigitamise meetodikast // Raamatukogu. 1938. Nr. 3/4. Lk. 69-71.
34. Antik, R. Kataloogid ja kataloogimine: Käsiraamat raamatukoguhoidjaile, bibliograafidele ja bibliofiilidele. Trt.: EKK, 1938. 183 lk. (Raamatukogunduslikke käsiraamatuid; 2).
35. Ploompuu, L. R. Antik "Kataloogid ja kataloogimine" // Raamatukogu. 1938. Nr. 1/2. Lk. 45-49;
Antik, R. "Kataloogid ja kataloogimine" asjus // Raamatukogu. 1938. Nr. 3/4. Lk. 85-88;
Ploompuu, L. Vastuseks "Kataloogid ja kataloogimine" asjus // Raamatukogu. 1938. Nr. 3/4. Lk. 88-89.
36. Leinjärv, A. Avalike raamatukogude arengust // Eesti Kool. 1938. Nr. 9. Lk. 653-659.
37. E. O. Raamatukoguhoidjate kongressilt // Areng. 1939. Nr. 8. Lk. 183-184; Samas. 1939. Nr. 9. Lk. 205-206.
38. Rahvaraamatukogude arvestuse ja tehnika juhend // Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja. 1940. Nr. 19. Lk. 245-249.

RAAMATUKOGUHOIDJA HINGELISEST JA VAIMSEST HOIAKUST*

Juba valgustusajastul, 18. sajandil, peeti kõige olulisemaks teadmiste ja hariduse allikaks raamatut. Aegade jooksul on raamatukoguhoidjast saanud kultuuri edendaja, kes on pühendunud lugejate teenimisele. Vastavalt sellele on kujunenud ka raamatukoguhoidja kutse-eetika olemus.

Eetika on alati subjektiivne, igaühel on oma eetiline lävi ja kõik oleneb sellest, kuivõrd kõrgel ta seda hoiab. Igasugune kuiv eeskiri viib bürokratismi.

Raamatukoguhoidja ei tohi muutuda apaatseks letitöötajaks. Millega ollakse harjunud kaubamajas, ei tarvitse omaseks saada kultuurivaldkonnas. Raamatukoguhoidjal peab jätkuma delikaatsust, mõõdutunnet ja osavõitlikkust. Lihtne ja loomulik suhtlemine loob tasakaaluka ja sõbraliku õhkkonna.

Vastutulematus solvab lugejaid, olgu need õpilased, teadlased või töölised. Nad ei söandagi enam raamatukogusse tulla kui neid on seal kord ebasõbralikult vastu võetud. Raamatukoguhoidja peenetundeline käitumine aga ergutab ja suurendab lugeja püüdlusi ning küllastamistahet.

Raamatukoguhoidja psüühilist ja vaimset hoiakut iseloomustab:

- võime tunda inimese vaimsete harrastuste iseärasusi;
- oskus määrata raamatu tunnuseid;
- vilumus lugeda bibliograafilist materjali niisama erksalt nagu muusik loeb nooti;
- erudeeritus kirjanduses, kunstis ja teaduses;
- kunstimeisterlikkus;
- oskus tööd organiseerida;
- teenindusvalmidus ja emotsionaalsus lugejatega suhtlemisel;
- võime töötada keskendunult, loovalt ja pingeliselt.

Raamatukoguhoidja isiklikud omadused annavad värvingu lugejateeninduse kvaliteedile. Meeldivust lisab ka raamatukoguhoidja südamliku intonatsiooniga hääl ja heasoovlik silmavaade. Tema tegevuse efektiivsust mõõdame täpsuse, korrahoidmise, andumusliku töösse suhtumise ja kutseoskuse kvaliteedi järgi.

Raamatukoguhoidja võtab lugejaid vastu laenutuslaua taga või

---

* Autori kirjaviis muutmata.

avariilite vahel. Tema mureks on uute lugejate hõlvamine ja lugejate huvide rahuldamine. Raamatukoguhoidja peab alati jälgima ühiskonna arengutendentse ja olema kursis aja nõuetega. See teostub ainult siis, kui raamatukoguhoidja ise kannab endas veendumust oma tegevuse vajalikkusest. Põhinõudeks on pidev enesetäiendamine.

Raamatukogundust võib defineerida kui süsteemide ja meetodite teadust. Tuleb osata ja tarvitada kõiki võimalikke süsteeme ja infovahendeid vajalike teoste ja nendes leiduva informatsiooni väljaotsimiseks.

Selle kõrval tuleb arendada ka raamatute tundmise oskust. Juba kauges minevikus on välja kujunenud terminid bibliognoosia /raamatutundmine/ ja bibliognostika /raamatu äratundmine, kindlaksmääramine/. Viimasest saab tuletada tegijanime bibliognost /raamatutundja/. Bibliognostika on õpetus, mis seletab raamatu tunnuseid tema sisu, idee, otstarbe, iseloomu, vormi ja laadi seisukohast. Kõige paremini saab arendada raamatutundmist töö käigus, kogemuse kaudu. Tunnused fikseeritakse märksõnadena nii raamatu sisu kui ka vormi kohta. Märksõna leidmiseks soovitatakse kasutada märksõnavõi deskriptorsüsteeme. Heaks vahendiks on veel kümnendliigituse ja teiste klassifikatsioonide ainelendid. Nendest märksõnaloendeist valime vastavad sõnad, mis on võtmeks teksti mõistmisel. Raamatu tunnuste kindlakstegemine ergutab raamatukoguhoidja iseseisvat mõtlemist. Ka raamatute liigitamine, bibliokirje, annotatsiooni või registri koostamine on üks raamatu tundmaõppimise viise.

Raamatukoguhoidja pühaks kohuseks on teha enesele selgeks lugemispühholoogia probleemid. Seda ei saa võrdsustada lugemishuvide sotsioloogilise uurimisega, kus peetakse silmas lugejate nõudluste dünaamikat ja muutuvate tingimuste mõjutusi. Seetõttu tuleb igal raamatukoguhoidjal ise välja töötada meetodid, kuidas uurida lugejate psühholoogilisi tüüpe /introvertne, ekstravertne ja ambivertne - segatüüp/, nende maitset ja vajadusi.

Vaatleme lähemalt, mis on lugemispühholoogia. Defineerin seda kui psühholoogia haru, mis uurib kirjandusliku teksti tajumist, lugeja hoiakut kirjanduse suhtes, tema kirjandusmaitset, lugemisharjumust. Teksti tajumine oleneb lugeja eest ja isikuomadustest, sisseelamisvõimest, väärtushinnanguist, elukogemustest, haritusest, ka ajajärgust, milles lugeja elab. Teksti tähendusliku struktuuri mitmekihilisus võimaldab mitmesugust tõlgendamist. Sellest olenevalt kujunevad ka raamatu mõjujõu vastuvõtutasandid. Olen määratlenud järgmised lugemisviisid: ekstensiivne /pealiskaudne, sedastav/, intensiivne /eritlev, süvenev/ ja empaatiline /sisseelav, nautiv/. Lugemispühholoogid püüavad selgitada teose

mõistmise ja mõju seaduspärasusi. On täheldatud, et teose vaimne lähedus lugeja psüühilistele iseärasustele suurendab teksti mõjujõudu. Raamatust saadud esteetilise elamuse kaudu kujundame eetilisi tundeid, tekitame immuunsust väära, inetu ja kurja vastu.

Lugejate teenindamisel mängib suurt osa raamatukogu tehniline varustatus: arvutid, kopeerimisaparaadid, andmepangad raamatute tunnustega.

Kõige kiirem informatsiooni andmise ja raamatu kätte toimetamise viis on operatiivmenetlus, olgu see laenutusel, lugemissaalis, teatmetalituses või muus osakonnas.

Siia alla kuulub ka bibliograafiline heuristika, otsimisviis, mille puhul infootsingu ülesanne lahendatakse /vastavalt päringule/ intuiitiivse süsteemanalüüsiga.

Iga tüüpi raamatukogus võiks tarvitusele võtta valikteadistuse. Selgitatakse välja inimesed, kes soovivad saada järjepidevalt informatsiooni neile vajaliku kirjanduse kohta. See eeldab aga suure hulga bibliograafiavahendite ja perioodika-väljaannete olemasolu.

Kõikides raamatukogudes peaks saama harjumuseks raamatute tutvustamine inimestele. Endastmõistetav on traditsiooniliste vormide rakendamine, nagu raamatunäitused, valiknimestikud jm. Ideaalne oleks, kui raamatukoguhoidja, ette aimates lugeja soove, annaks talle tarvilikku informatsiooni. Seda moodust nimetame ennakteadistuseks. Sellega avastaksime potentsiaalseid lugejaid, ühtlasi tõstaksime raamatukogu prestiiži.

1. Põhiliseks raamatute tutvustamise vahendiks on kataloogid. 2. Need on peamiselt raamatukoguhoidja enda tööriistad. 3. Kataloogikastide rägastikus tunneb aga inimene end kuidagi ebamugavalt. 4. Palju meeldivam on süveneda trükikataloogi tekstidesse, on aega mõtiskleda ja siis vajalik välja valida. Rahvusraamatukogult ootame ilmtingimata trükikatalooge, kas eriala- või teema-nimestike näol, mida saaksid ka rahvaraamatukogud.

Raamatukoguhoidjal tuleb arvestada raamatukogutüübi iseärasustega. Suurimat tähelepanu on vaja pöörata külaraamatukogudele. Omal ajal vähendati külaraamatukogusid nagu koolegi peaaegu poole võrra. Nüüd taastatakse väikesi koole, aga tuleks taastada ka külaraamatukogusid. On vaja, et külaraamatukogu muutuks kohalikuks kultuurikeskuseks.

Vanas Egiptuses, papüürusrollide kasutamise ajal, oli raamatukogu uksele moto: "Raamatukogu on hinge tervendaja". Ka tänapäeval võivad raamatukogud olla hinge tervendajaks. Hubane, meeldivalt kujundatud lugemissaal kutsub raamatusõpru lugema, korraldama teoste arutelusid,

kirjandus- ja vaidlusõhtuid, harrastama bibliofiiliat või kolleksioneerima eksliibriseid. Lugemissaalis võiks korraldada ka kunstinäitusi ja esitada heliplaadimuusikat. Sel viisil kujuneb raamatukogu tõeliseks kultuuri-keskuseks ja meelelahutuskohaks.

Raamatukogurôôm on raamatukoguhoidja ja lugeja suhtlemisrôôm.

1973 - 1982

INFOVAHETUSE PÄEVAPROBLEEME

Uno Vallner

BIBLIOGRAAFILISTE ANDMETE STANDARDISEERITUD ESITUS INFOVAHETUSEL ARVUTISÜSTEEMIDES

1. Sissejuhatus

Tekste töötlevates süsteemides kasutatakse andmete esitamiseks eri formaate, näiteks sisestusformaad, otsiformaad, väljastusformaad jne. Tagamaks andmete üleandmist teistele organisatsioonidele ja laadimist oma süsteemi on otstarbekas fikseerida andmeesitus masinkandjatel. Seda võib saavutada osapoolte kokkulepetena, riiklike või rahvusvaheliste standarditega. Vastavat reeglistikku nimetatakse kommunikatiiv- ehk vahetusformaadiks.

Eesti kommunikatiivformaati (EKF) hakati välja töötama 1990. aastal Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu (ERÜ) initsiatiivil, 1991. a finantseerib vastavaid töid Eesti Informaatikafond. Käesolevaks ajaks on valminud standardi esimene versioon. EKFi kehtestamise eesmärkideks on:

- * standardiseerida Eesti tekstandmepankade, infokeskuste ja raamatukogude vaheline andmevahetus masinkandjatel või sidevõrkude kaudu;

- * ühtlustada ja lihtsustada andmebaaside maha- ja pealelaadimise protseduurid andmetöötluskeskustes (igas keskuses vajatakse seejärel infovahetuse organiseerimiseks kaht arvutiprogrammi: üht andmete konverteerimiseks vahetusformaadist oma süsteemi, teist oma süsteemist vahetusformaati);

- * Eesti info- ja bibliograafiasüsteemide rajamise kergendamine (kommunikatiivformaadis ette nähtud andmeesituses kajastub maailma teiste süsteemide kogemus);

- * tagada tekstiinfo vahetus eri tüüpi arvutisüsteemide (personaal-, mini-, suurarvutid ja tööjaamad) vahel.

Eesti kommunikatiivformaad reglementeerib tekstandmete vahetust Eestis kõikide arvutitüüpide vahel. Põhirõhk on bibliograafilise info vahetusel, kuid struktuurilisel tasemel kehtib ta ka faktinfo ja täistekstide (näiteks juriidilised dokumendid, artiklid ajakirjast jms) vahetamisel.

Tekstinfo vahetuseks on vajalik kooskõlastada:

- * failide struktuur - andmekogumite masinkandjatel (magnetlindid,

disketid) või nende ülekandmisprotokollid läbi andmeside-võrkude;

- * mikrosüntaks - tekstiisearasuste kodeerimise algoritmid (bibliokirjed ja muu tekstiinfo võib olla esitatud eri keeltes, sisaldada graafilisi sümboleid, võib olla kasutatud mitmeid šrifte);

- * makrosüntaks - bibliokirje, referaadi, faktikirje või muu tekstidokumendi struktuur masinkandjal;

- * semantika - bibliokirje või muu dokumendi jaotus väljadeks ja väljade esitamise reeglid;

- * andmete kodeerimisalgoritmid (esitatuna reeglina vastavate tabelitena).

Kommunikatiivformaate arengule maailmas on olulist mõju avaldanud USA Kongressi Raamatukogus väljatöötatud nn MARC (Machine Readable Catalog) formaat. MARC formaadi baasil löid paljud riigid oma kommunikatiivformaadid, märgime siin Soomet, kus FINMARCi esimene versioon valmis 1979. a. Formaadi MARC üldistusena ja selle eri maades kasutamise kogemuse analüüsi tulemusena publitseeriti 1980. a IFLA poolt UNIMARC [1].

Teisteks rahvusvahelise staatusega formaatideks on UNISIST [2] ja CCF [3], ka neid võib vaadelda MARCi edasiarendustena.

Nõukogude Liidus kehtib standardite komplekt GOST 7.14-84 [4] (makrosüntaks), GOST 7.19-85 [5] (semantika), GOST 7.28-80 [6], GOST 7.29-80 [7], GOST 7.30-80 [8] (kooditabelite laiendused). Need standardid olid fikseeritud ka VMNi maade standarditena MEKOF nime all.

EKF baseerub CCFI, mida iseloomustab formaadi semantika sõltumatus dokumendi laadist, hierarhiliste ja horisontaalviidete kasutamine, andmete kodeerimine, mitmekihiliste bibliokirjete kirjeldamise tagamine segmenteerimistehnikaga, andmeelementide esitamisel bibliokirje standarditele tuginemine, olemasolevate standardite maksimaalne rakendamine.

EKF tagab ühilduvustaseme teiste riikide formaatidega, on orienteeritud kasutamisele rahvusbibliograafiasüsteemides ja infovahetusele teiste riikidega.

EKF võimaldab ka faktograafiliste, juriidiliste ja teiste tekstandmebaaside vahetust, kuid ei reglementeeri nende jaotust andmeväljadeks.

Eesti kommunikatiivformaadi esimese versiooni töötas välja töögrupp koosseisus: Urmas Aunin (Tartu Ülikool), Toomas Etverk (Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing), Jüri Järs (Tehnikaülikooli Raamatukogu), Ivi Kuldepp (Rahvusraamatukogu), Anu Nuut (Tehnikaraamatukogu), Ene Uustal (Tehnikaraamatukogu), Tiiu Vallner (Infoinstituut) ja Uno Vallner

(Infoinstituut). EKFi täieliku teksti võib hankida Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingust.

2. Mikrosüntaks

Eesti kommunikatiivformaadis kasutatakse tekstide esitamiseks vaikumisi järgmisi kooditabeleid:

* CO - juhtsümbolite tabel vastavalt standadile ISO 646-1983, tema rahvusvaheline registreerimisnumber on 1; [15]

* C1 - juhtsümbolite tabel ISO 6630-1986 rahvusvahelise registree-
rimisnumbriga 67; [16]

* GO - graafiliste sümbolite tabel standardi ENSV VST 582-89 [10] järgi sisaldab ladina suur- ja väiketähti, vastab tabelile rahvusvahelise registreerimisnumbriga 2;

* G1 - graafiliste sümbolite tabel standardi ENSV VST 582-89 järgi, sisaldab kirillitsa tähti ja eesti diakriitikaga tähti, tabel on registreerimata ISOs;

* G2 - laiendatud ladina tähestiku kooditabel ISO 5246-1980 [17] järgi, sisaldab erimärke, diakriitilisi märke kombineerimiseks ülekirjutamise teel teiste tähestikega (näiteks GOga), erikujulisi märke, rahvusvaheline registreerimisnumber on 53;

* G3 - kreeka tähestiku kooditabel standardi ISO 5428-1980 [18] järgi, rahvusvaheline registreerimisnumber on 55.

Nende tabelite vahetamine toimub standardi ISO 2022-1986 [11] meetoditega. Sama standardit kasutades võib defineerida täiendavalt mistahes tabelleid. Ülejäänud tekstiisearasuste esitamiseks (kirjatüübid, keeglite suurus jms) soovitatakse järgida meetoodilisi materjale [12].

3. Struktuur

EKFi struktuur tugineb standardile ISO 2709-1981 [13] ja GOST 7.14-84 [4] ning on praktiliselt identne CCFi struktuuriga. Iga kirje koosneb neljast osast:

* Kirje marker (record label, маркер записи)

* Teatmik (directory, справочник)

* Andmeala e väljade piirkond (datafields, поля данных)

* Kirje eraldaja (record separator, разделитель записи)

3.1. Kirje marker. Iga kirje algab 24baidise markeriga:

<u>Baidi</u> <u>positsioon</u>	<u>Sisu</u>
0-4	Kirje pikkus. Kümnnendarv, mida täiendatakse vajaduse korral eest nullidega. Marker, teatmiku, väljade ja kirje eraldaja maksimaalne kogupikkus on 99999.
5	Kirje staatus.
6	"b" (tühik). EKFs ei kasutata.
7	Kirjeldatava dokumendi bibliograafiline tase.
8	"b" (tühik). EKFs ei kasutata.
9	"b" (tühik). EKFs ei kasutata.
10	"2". Indikaatori pikkus. Näitab iga välja alguses paiknevale indikaatorile reserveeritud positsioonide arvu.
11	"2". Identifikaatori pikkus. Näitab iga alamvälja alguses paiknevale identifikaatori tunnusele (kood 01/15) ja identifikaatori väärtusele (EKFs ühesümboliline) reserveeritud positsioonide arvu.
12-16	Andmeala baasaadress. Kümnnendarv, mida täiendatakse vajadusel eest nullidega. Näitab mitmendast positsioonist algab kirjes andmeväljade piirkond.
17	"b" (tühik). EKFs ei kasutata.
18	"b" (tühik). EKFs ei kasutata.
19	"b" (tühik). EKFs ei kasutata.
20	"4". Teatmiku elemendi "Välja pikkus" pikkus.
21	"5". Teatmiku elemendi "Välja alguspositsioon" pikkus.
22	"2". Teatmiku elemendi "Märgise täiendosa " pikkus.
23	"b" (tühik). EKFs ei kasutata.

3.2. Teatmik. Teatmik on 14-baidiste elementide tabel, mis lõpeb välja eraldajaga (kood 01/14). Teatmiku iga element iseloomustab üht välja. Välja kordumise korral korratakse ka vastavat teatmiku elementi. Teatmiku element koosneb viiest komponendist:

* Märgis (tag, метка) - 3 baiti.

* Välja pikkus (length of datafield, длина поля) - 4 baiti.

* Välja alguspositsioon (starting, character position, позиция начального символа) - 5 baiti.

* Segment number (segment identifier, код подзаписи) - 1 bait.

* Välja korduvusnumber (occurrence identifier, номер поля) - 1 bait.

Märgis on välja identifitseeriv kolmesümboliline kood. Bibliograafiliste andmebaaside märgiste süsteem on toodud EKFi tekstis.

Välja pikkus on neljakohaline kümnendarv, mis näitab, mitmest sümbolist koosneb antud märgisega väli koos indikaatori, identifikaatorite ja välja eraldajaga (kirje eraldajat ei loeta viimase välja koosseisu).

Välja algpositsioon on viiekohaline kümnendarv, mis viitab välja esimese sümboli alguspositsioonile andmealas.

Segmendi number on sümbol (number 0-9 ja/või täht A-Z), mis seostab välja vastava segmendiga (alamkirjega).

Välja korduvusnumber on sümbol (number 0-9 ja/või täht A-Z), mis näitab, mitmendat korda esineb sama märgisega väli samas segmendis. Välja esmaeksemplari järjenumbr on null.

3.3 Andmeala koosneb väljadest. Iga väli koosneb omakorda:

* indikaatorist - IND (indicator, индикатор),

* ühest või mitmest alamväljast - SUB (subfield, подполе), millest igaüks algab alamvälja identifikaatoriga - IDF (subfield, identifier, индикатор подполя),

* välja eraldajast - FS (field separator, разделитель поля).

Indikaator on kahebaidine reserveeritud ala iga välja alguses. Ta annab täiendavat infot välja sisu kohta või viitab täiendava andmetöötluse vajadusele. Indikaatorite loetelu ja nende tähendused on bibliograafiliste ja referatiivsete andmebaaside väljade jaoks toodud neljandas peatükis.

Alamväli algab identifikaatoriga, millele järgneb tekst, mille omakorda lõpetab järgmise alamvälja identifikaator või välja eraldaja viimase alamvälja puhul. Alamvälja identifikaator on EKFs kahebaidine, ta algab infoeraldajaga IS1 koodiga 01/15 ISO 646-1983 [15] kooditabelist. Käesolevas tähistame ta tinglikult märgiga "@", arvutisüsteemis on tema väärtuseks bitijada 00011111. Eraldajale järgneb alamvälja määratlev täht, nende loetelu iga märgise jaoks on bibliograafiliste ja referatiivbaaside jaoks toodud EKFs.

Välja eraldaja on välja viimane sümbol. Selleks kasutatakse infoeraldajat IS2, mille koodiks on 01/14 ISO 646-1983 [15] kooditabelist. Käesolevas tähistatakse ta märgiga "\$", arvutisüsteemis on ta väärtus bitijada 00011110.

3.4. Kirje eraldaja. Kirje eraldaja RS (record separator, разделитель записей) on kirje viimane sümbol. Selleks kasutatakse infoeraldajat IS3, mille koodiks on 01/13 ISO 646-1983 kooditabelist. Käesolevas tähistatakse ta tinglikult märgiga "#", arvutisüsteemis on ta väärtus bitijada 00011101.

3.5. EKFi struktuuri skeem. EKFi struktuuri skeem piltlikult on järgnev:

Marker 24 baiti	Teatmik (muutuva pikkusega) n*14 baiti	Andmeväljad FS (muutuva pikkusega n välja)	01/13
Märgis	3 baiti		
Pikkus	4 baiti		
Algus	5 baiti	IND IDF(1) SUB(1) ...IDF(m) SUB(m) FS	
Segmendi number	1 bait		
Korduvus- number	1 bait		

Välja skeem

Teatmiku element

3.6 Segmenteerimine. EKF võimaldab samas kirjes koos dokumendiga kirjeldada ka temaga seotud dokumente ja nende osi. Kirjeldatava dokumendi väljad asuvad sel juhul põhisegmendis (primary segment, первичная запись) ja temaga seotud dokumentide väljad alamsegmentides (secondary segment, вторичная запись). Terminit "segment" kasutame üldises tähenduses (mistahes segment). Niisugust dokumendi kirjeldamist kihtidena nimetame segmenteerimiseks.

Lihtsamatel juhtudel sisaldab kirje ainult põhisegmendi. Sellist kirjet võib skemaatiliselt esitada kujul:

— Kirje —

Marker	Teatmik	Väljad
[.....]	[.....]	[.][.][.][.][.][.][.][.][.][.][.][.]
		Põhisegment

Mitmetes rakendustes kirjeldatakse koos dokumendiga ka temaga seotud dokumente. Näiteks kirjeldades üht artiklit teadustööde kogumikust, tuuakse andmed kogumiku ja vajaduse korral ka jätkväljaande kohta, milles

kogumik ilmus. Sel juhul on põhisegmendis artikli andmed, esimeses alamsegmendis kogumiku andmed ja teises alamsegmendis jätkväljaande andmed, mille raames publitseeriti kogumik. Skemaatilisel on sel juhul kirje struktuur järgmine:

—Kirje—

Marker	Teatmik	Väljad		
[.....]	[.....]	[.][.][.][.]	[.][.][.][.]	[.][.][.][.][.]
		—Põhi— segment	—Esimene— alamsegment	—Teine— alamsegment

Eristatakse vertikaalseid ja horisontaalseid seoseid. Klassikaliseks vertikaalseoseks on omavahel seotud dokumentide jada: artikkel kogumikust, kogumik seeriast, jätkväljaanne. Kirjeldamise objektiks on tavaliselt artikkel analüütiliselt, kirjesse lisatakse andmed nii monograafia kui ka jätkväljaande kohta.

Horisontaalseost illustreerib järgmine näide. Ilmugu ajakiri A ja ajakiri B. Teatud ajahetkel nad ühinesid ja alustasid ilmumist nime C all. Mõne aja möödudes nimetati ajakiri C ümber ajakirjaks D. Ajakirja D bibliokirje koostamisel võib tekkida vajadus kirjeldada ka ajakirja C, mõnel juhul isegi ajakirju A ja B. Sel juhul oleks põhisegmendis ajakirja D andmed ja horisontaalseosega segmentides ajakirjade C, A, ja B andmed.

Kirjeldatava dokumendi andmed seostatakse temaga seotud dokumentide andmetega järgmise kolme võttega:

1. Iga välja kuulumist segmenti identifitseeritakse segmenti numbriga teatmiku elemendis (vt jaotus 3.2), milleks kasutatakse numbreid 0-9 või tähti A-Z. Dokumenti otseselt kirjeldavad väljad kuuluvad põhisegmenti, mille number on "0". Samasse alamsegmenti kuuluvatel väljadel on ühesugune segmenti number piirkonnast 1-9 või A-Z.

2. Segmentidevahelise seose täpsustamiseks kasutatakse segmentseose välja, mis näitab antud segmenti seost mingi teise segmentiga. Reeglina asub väli "segmentseos" mingis alamsegmendis ja iseloomustab selle suhet põhisegmenti või temast hierarhias ülalpool olevasse alamsegmenti. Segmentseose väli sisaldab kahte alamvälja:

- alamväli indentifikaatoriga A sisaldab segmentseose kahekohalise koodi;
- alamväli indentifikaatoriga B sisaldab segmentiga seotud segmenti numbrit.

3. Alamsegmenti bibliograafiline tase on erinev võrreldes põhisegmenti kirje bibliograafilise tasemega. Seetõttu iga segment sisaldab välja 015, kus esitatakse kodeerituna vastava kirje bibliograafiline tase. Põhikirje bibliograafilise taseme kood on alati kirje markeri seitsmendas positsioonis.

4. Semantika

EKF reglementeerib bibliograafiliste andemebaaside jaoks kirje jaotamise väljadeks. Ülejäänud tekstbaaside jaoks on kohustuslikud ainult üldsüsteemsed väljad (nende märgised algavad nulliga). Väljade märgised, nende jaotus alamväljadeks ja nõuded teksti esitamiseks on toodud EKFi täielikus tekstis. Toome siin EKFi väljade ja alamväljade loetelu. Välja nimetuste ees on tema kolmesümbolilised märgised, alamväljade ees lisaks ka tema identifikaator. Kui välja või alamvälja määratlus erineb oluliselt (või puudub) CCFs, siis on ta tähistatud "*" -ga.

001 KIRJE IDENTIFIKAATOR

010 KIRJE IDENTIFIKAATOR ALAMSEGMENTIS

010A Kirje identifikaator

011 ALTERNATIIVNE KIRJE IDENTIFIKAATOR

011A Alternatiivne kirje identifikaator

011B Keskuse kood

011C Generaatorkeskuse kood

015 ALAMSEGMENTI BIBLIOGRAAFILINE TASE

015A Bibliograafiline tase

020 KIRJE GENERAATORKESKUS

020A Generaatorkeskuse kood

020B Generaatorkeskuse nimetus

020L Generaatorkeskuse nimetuse keel

021 KIRJE KOMPLEKTSUS

021A Komplektsuse kood

030 KIRJE KOODITABELID

030A Juhttabel C1

030B	GO tabel	052
030C	G1 tabel	053
030D	G2 tabel	054
030E	G3 tabel	055
030F	Täiendav juhttabel	056
030G	Täiendav graafiline tabel	057
031	- KIRJE KEEL JA TÄHESTIK	058
031A	Kirje keel	100
031B	Kirje tähestik	101
040	DOKUMENDI KEEL JA TÄHESTIK	102
040A	Dokumendi keel	103
040B	Dokumendi tähestik	104
041	KOKKUVÖTTE KEEL JA TÄHESTIK	105
041A	Kokkuvõtte keel	106
041B	Kokkuvõtte tähestik	107
050	FÜÜSILINE KANDJA	108
050A	Füüsilise kandja kood	109
060	DOKUMENDI LAAD	110
*060A	Dokumendi laad	111
080	ÜLDINE VERTIKAALNE SEGMENTSEOS	112
080A	Segmentseose kood	113
080B	Segmendi number	114
081	VERTIKAALNE SEGMENTSEOS MONOGRAAFIAST	115
081A	Segmentseose kood	116
081B	Segmendi number	117
082	VERTIKAALNE SEGMENTSEOS KOGUMIKUST	118
082A	Segmentseose kood	119
082B	Segmendi number	120
083	VERTIKAALNE SEGMENTSEOS JADAVÄLJAANDEST	121
083A	Segmentseose kood	122
083B	Segmendi number	123

- 085 HORISONTAALNE SEGMENTSEOS
- 085A Segmentseose kood
- 085B Segmendi number

- 086 VÄLJASEOS
- 086A Lähteväli
- 086B Väljaseose kood
- 086C Viidatav väli

- 100 RAHVUSVAHELINE RAAMATU STANDARDNUMBER ISBN
- 100A ISBN
- 100B Vale ISBN
- 100C Omistaja

- 101 RAHVUSVAHELINE JADAVÄLJAANDE
STANDARDNUMBER
- 101A ISSN
- 101B Vigane ISSN
- 101C Annulleeritud ISSN

- 120 DOKUMENDI NUMBER
- 120A Dokumenti identifitseeriv number
- 120B Numbri tüüp

- *180 PEALDIS
- *180A Pealdis

- 200 PEALKIRI JA VASTUTUSANDMED
- 200A Pealkiri
- 200B Vastutusandmed
- *200C Pealkirja täiendandmed
- 200L Pealkirja keel
- 200S Pealkirja tähestik

- 201 VÕTMEPEALKIRI
- 201A Võtmepealkiri
- 201B Lühendatud võtmepealkiri
- *201C Võtmepealkirja täiendandmed
- 201L Võtmepealkirja keel
- 201S Võtmepealkirja tähestik

210	RÖÖPPEALKIRI JA VASTUTUSANDMED	300
210A	Rööppealkiri	300A
210B	Vastutusandmed	300B
*210C	Rööppealkirja täiendandmed	300C
210L	Rööppealkirja keel	300L
210S	Rööppealkirja tähestik	300S
220	SELJAPEALKIRI	310
220A	Seljapealkiri	310A
220L	Seljapealkirja keel	310L
221	KAANEPEALKIRI	320
221A	Kaanepealkiri	320A
221L	Kaanepealkirja keel	320L
222	PEALKIRI RÖÖPTIITELLEHEL	330
222A	Pealkiri rööptiitellehel	330A
222L	Pealkirja keel rööptiitellehel	330L
223	PÄISPEALKIRI	340
223A	Päispealkiri	340A
223L	Päispealkirja keel	340L
230	MUU PEALKIRI	350
230A	Muu pealkiri	350A
230L	Muu pealkirja keel	350L
240	ÜHTLUSTATUD PEALKIRI	400
240A	Ühtlustatud pealkiri	400A
240B	Osa numbrid	400B
240C	Osa tähis	400C
240D	Alapealkiri	400D
240E	Dokumendi keel	400E
240F	Versioon	400F
240G	Versiooni daatum	400G
240L	Ühtlustatud pealkirja keel	400L
260	TRÜKIKORDUS JA VASTUSANDMED	400
260A	Trükikordus	400A
260B	Kordustrüki vastutusandmed	400B

300	ISIKUNIMI	310	KOLLEKTIIVNIMI
300A	Nime põhiosa	310A	Põhinimi
300B	Nime ülejäänud osad	310B	Nime ülejäänud osad
300C	Nime lisandid	310C	Nime täpsustus
300D	Daatumid	310D	Aadress
300E	Rolli koodid	310E	Maa
300F	Kodeerimata roll	310F	Rolli kood
		310G	Kodeerimata roll
320	AJUTISE KOLLEKTIIVI NIMI		
320A	Põhinimi		
320B	Nime ülejäänud osad		
320C	Nime täpsustus		
320E	Maa		
320G	Koht		
320H	Aeg formaliseeritult		
320I	Aeg vabas vormis		
320J	Järjenumber		
330	ISIKUGA SEOTUD KOLLEKTIIV		
330A	Põhinimi		
330B	Nime ülejäänud osad		
330C	Nime täpsustus		
330D	Aadress		
330E	Maa		
400	ILMUMISKOHT JA KIRJASTUS		
400A	Ilmumiskoht		
400B	Kirjastus		
400C	Kirjastuse aadress		
400D	Maa		

- 410 TRÜKIKOHT JA TRÜKIKODA
 410A Trükikoht
 410B Trükikoda
 410C Aadress
 410D Maa
- 440 ILMUMISAEG
 440A Aeg formaliseeritud kujul
 440B Aeg formaliseerimata kujul
- 450 JADAVÄLJAANDE ILMUMISKESTE
 450A Jadaväljaande number ja daatum
- 460 ARVANDMED
 460A Maht ja tähis
 460B Illustratsioonid
 460C Mõõdud
 460D Irdlisad
- 465 HIND JA TRÜKIARV
 465A Hind
 465B Kõitmine
 *465D Trükiarv
- 480 SEERIA- JA VASTUTUSANDMED
 480A Seeria põhipealkiri
 *480E Seeria rööppealkiri
 *480F Rööppealkirja täiendandmed
 480B Seeria vastutusandmed
 480C Seerianumber
 480D ISSN
 *480G Alaseeria põhipealkiri
 *480H Alaseeria rööppealkiri
 *480I Alaseeria pealkirja täiendandmed
 *480J Alaseeria vastutusandmed
 *480K Alaseeria number
 *480M Alaseeria ISSN
- 490 ANDMED DOKUMENDI OSA KOHTA
 490A Kõite/osa number ja tähis

490B	Osa leheküljed
490C	Muud osa määratlevad andmed
500	MÄRKUS
500A	Märkus
510	MÄRKUS VAREMILMUNUD DOKUMENTIDEST
510A	Märkus
520	JADAVÄLJAANDE ILMUMISSAGEDUS
520A	Sagedus
520B	Sageduse kehtivusaeg
530	SISU
530A	Sisu
600	REFERAAT
600A	Referaat
600L	Referaadi keel
*600	DOKUMENDI TÄISTEKST
*604A	Täisteksti osa pealkiri
*604B	Täistekst
*601L	Täisteksti keel
610	LIIGITUS
610A	Indeks
*610B	Liigitussüsteemi tähis
620	MÄRKSONAD
620A	Märksõna
*620B	Märksõnastamissüsteem
*900	DOKUMENDI ASUKOHT
*900A	Infoasutuse tähis
*900B	Dokumendi asukoht

Näide jadaväljaande bibliokirjest ja vastavst kirjest EKFs:

Eesti Loodus: ENSV TA ning Riikl. Looduskaitse ja Metsamaj. Kom. populaatead. kuukiri. - 1958- . - Trt.; Tln.: Perioodika, 1988- . - 1 kord

kuus. - Art. kokkuv. vene, ingl. k. - ISSN 0131 -5862.

1988, [nr.] 1-12. - 61-80 lk.: ill.; 23 cm. - 50 kop. nr., 46000-49000
eks.

001 0 0 RKP88040\$
020 0 0 00@AEII@BEesti Infoinstituut\$
021 0 0 11@AA\$
022 0 0 00@A19910402\$
030 0 0 00@B2@CE1\$
040 0 0 00@Aest\$
060 0 0 00@AJAS\$
101 0 0 00@A0131-5862\$
201 0 0 00@AEesti Loodus@CENSV TA ning Riikl. Looduskaitse ja
Metsamaj. Kom. populaartead. kuukiri\$
310 0 0 11@AENSV Teaduste Akadeemia@EEEE\$
310 0 1 11@AENSV Riikl. Looduskaitse ja Metsamaj. Kom.@EEEE\$
400 0 0 00@ATr.@ATln.@BPeriodika\$
440 0 0 10@A19880000- \$
450 0 0 00@A1958- \$
500 0 0 00@AArt. kokkuv. vene, ingl. k.\$
520 0 0 00@A1 kord kuus\$
610 0 0 00@A15@BKÜL\$
015 1 0 00@Ac\$
080 1 0 00@A01@B0\$
460 1 0 00@A61-80 lk.@Bill.@C23 cm\$
465 1 0 00@A50 kop. nr.@D46000-49000 eks.\$
490 1 0 00@A1988, [nr.] 1-12\$#

Näide monograafia bibliikirjest ja vastavast kirjest EKFs:

Kiin, Sirje, Ruutsoo, Rein, Tarand, Andres. 40 kirja lugu / Sirje Kiin,
Rein Ruutsoo, Andres Tarand. - Tln.: Olion, 1988. - 221, [1] lk.; 20 cm. -
ISBN 5-450-01408-2: 1 rbl. 90 kop.

001 0 0 RKR8821035\$
020 0 0 00@ARR@BEesti Rahvusraamatukogu\$
021 0 0 11@ACS\$
022 0 0 00@A19880504\$
040 0 0 00@Aest\$
060 0 0 00@AM0\$
100 0 0 00@A5-450-01408-2\$

180 0 0 00@AKiin, Sirje, Ruutsoo, Rein, Tarand, Andres\$
200 0 0 01@A <40=neljakümne> kirja lugu@Sirje Kiin, Rein Ruutsoo,
Andres Tarand\$
300 0 0 11@AKiin@Sirje\$
300 0 1 11@ARuutsoo@BRein\$
300 0 2 11@ATarand@BAndres\$
400 0 0 00@ATln.@BOLion\$
440 0 0 00@A1988\$
460 0 0 00@A221, [1] lk.@C20 cm\$
465 0 0 00@A1 rbl. 90 kop.\$
610 0 0 00@AB.3.1.4.15@BKÜL\$#

Märkus: väljas 200 kasutatakse nn"filigut"; teksti
"<40=nelikümmend>" tõlgendatakse kirje kuvamisel või printimisel
tekstina "40", järjestamisel tekstina "nelikümmend".

Näide artikli bibliikirjest ja vastavast kirjest EKFs:

Salumets, Jaak, Soonik, Riho. "Kalev" alustab koduhallis: [Vestlus
korvpallimeeskonna treenerite J. Salumetsa ja R. Soonikuga / Üles kirjut.
A. Nilk] // Spordileht. - 1989. - 18. sept. -Lk. 3.

001 0 0 RKA8909 15141\$
020 0 0 00@AEII @BEesti Infoinstituut\$
021 0 0 11@ACS\$
022 0 0 00@A19910417\$
030 0 0 00@B2@CE1\$
040 0 0 00@Aest\$
060 0 0 00@AJAS\$
086 0 0 00@A30000@BAA@C33000\$
086 0 0 00@A30001@BAA@C33000\$
086 0 0 00@A30002@BAA@C33001\$
180 0 0 00@ASalumets, Jaak, Soonik, Riho\$
200 0 0 00@A"Kalev" alustab koduhallis@CVestlus korvpallimeeskonna
treenerite J. Salumetsa ja R. Soonikuga@BÜles kirjut.
A. Nilk\$
300 0 0 11@ASalumets@BJaak@E460\$
300 0 0 11@ASoonik@BRiho@E460\$
300 0 0 11@ANilk@BA.@E470\$
330 0 0 00@ATallinna "Kalev"\$
330 0 1 00@A"Spordileht"@Cajaleht\$
490 0 0 00@A1989, 18. sept.@BLk. 3\$

015 1 0 00@As\$
083 1 0 00@A02@B0\$
201 1 0 00@ASpordileht\$#

KASUTATUD DOKUMENDID

1. International Federation of Library Associations and Institutions. UNIMARC: Universal MARC format. London: IFLA, 1980.
2. UNESCO. UNISIST Reference Manual for Machine Readable Bibliographic Description. Paris: UNESCO, 1986.
3. CCF: the Common Communication Format / Peter Simmons and Alan Hopkinson. 2nd ed. Paris: UNESCO, 1988. IV, 196 p.
4. ГОСТ 7.14-84 (СТ СЭВ 4269-83). Коммуникативный формат для обмена библиографическими данными на магнитной ленте. Структура записи.
5. ГОСТ 7.19-85 (СТ СЭВ 4283-84). Коммуникативный формат для обмена библиографическими данными на магнитной ленте. Содержание записи.
6. ГОСТ 7.28-80. Представление расширенного латинского алфавита для обмена информацией на магнитных лентах.
7. ГОСТ 7.29-80. Представление расширенного кириллического алфавита для обмена информацией на магнитных лентах.
8. ГОСТ 7.30-80. Представление греческого алфавита для обмена информацией на магнитных лентах.
9. ISO 1001-1986. Magnetic Tape Labelling and File Structure for Information Interchange.
10. ENSV VST 582-89. Informatsiooni töötlemine. Eesti ja vene kooditabelid. 7- ja 8-bitised koodid.
11. ISO 2022-1986. Information processing. ISO 7-bit coded character set. Code extension techniques.
12. Представление текстовых данных в коммуникативных форматах / Л.М.Фрид, Ю.А.Полюсук. М.: ГПНТБ СССР, 1982.
13. ISO 2709-1981. Format for Bibliographic Information Interchange on Magnetic Tape.

14. ГОСТ 7.1-84. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления. М., 1984.
15. ISO 646-1983. 7-bit Coded Character Set for Information Processing and Interchange.
16. ISO 6630-1986. Additional Control Functions for Bibliographic Use.
17. ISO 5246-1980. Extension of the Latin Alphabet Coded Character Set for Bibliographic Interchange.
18. ISO 5428-1980. Greek Alphabet Character Set for Bibliographic Use.
19. ISO 2375-1980. Procedure for Registration of Escape Sequences.
20. International ISBN Agency. The System: User Manual. 2nd. ed. Berlin: The ISBN Agency, 1980.
21. International Serials Data System: ISDS Manual. Paris: ISDS International Centre, 1983.
22. ISO 3166:1988. Codes for Representation of Names of Countries.
23. Sarv, M. Standardid arvutisüsteemi kohandamiseks eesti keelele // Arvutustehnika ja Andmetöötlus. 1990. Nr. 6. Lk.49-54.

LUGEMISE ERIASPEKTE

Tiiu Kamdron

TEHNIKAÜLIÕPILANE ILUKIRJANDUSE LUGEJANA

Ilukirjanduslike tekstide retseptsiooni alased uurimused võib tinglikult liigitada lähtuvaks 3 tasandilt: sotsioloogiliselt, sotsiaal-psühholoogiliselt ja psühholoogiliselt.

Sotsioloogiline tasand on senistes uurimustes kõige enam esindatud. Uuritud on lugejaskonna (elanikkonna) eelistusi erinevate kirjandusliikide osas, kirjanike populaarsust ja selle muutumist (nn ilukirjanduslik gallup), lugemistarbeid ja sotsiaal-demograafiliste tegurite mõju sellele /9/. Aastail 1979-84 tehtud sotsioloogiliste küsitluste tulemusena on M. Lauristin ja P. Vihalemm koostanud raamatunõudluse mudeli Eestis /1, 6/.

Sotsiaal-psühholoogilise tasandi problemaatika hulka kuulub üksikute väiksemate rühmade kirjandusmaitse ja -hoiakute uurimine; normide, väärtuste ja isiksuse mõju kirjanduseelistustele /4, 8, 10/.

Psühholoogilisel tasandil on huviobjektiks üksikus inimeses toimuvad protsessid. Seda uurida on väga raske, ühtlasi on sellega tegeldud ka kõige vähem /2/.

Kõiki tasandeid läbivaks mõisteks on ootushorisont. See H. R. Jauss'i poolt kasutusele võetud termin tähistab kompleksi lugeja ootustest, millesse mahuvad:

- 1) normid, mida ta esitab antud kirjandusliigile;
- 2) tekstiga koos käivad lugejale teadaolevad implitsiitsed kirjandusloolised suhted ja teadmised;
- 3) lugeja elukogemuse horisont (tõe ja kunstilise fiktsiooni vahelised suhted konkreetse lugeja jaoks /3/).

Sellest lähtuvalt võib öelda, et sotsioloogilisel tasandil uuritakse suurte lugejarühmade ootushorisonti, sotsiaal-psühholoogilisel tasandil väiksemate rühmade ja psühholoogilisel tasandil üksiku inimese ootushorisonti, selle kujunemist ja muutumist.

H.R. Jauss'i järgi oleneb teksti kunstiväärtus võimest muuta lugeja ootushorisonti. Mida suurem on vahe tuntud esteetiliste elamuste horisondi ja uue, teksti poolt tekitatud horisondi vahel, seda kõrgema kunstiväärtusega on tekst. Selles mõttes on ajaviitekirjanduse kunstiväärtus väike, sest ta ei arenda lugeja ootushorisonti, vaid üksnes kinnitab seda.

Käesolevas artiklis tutvustatav uurimus kuulub sotsiaal- psühholoogia valdkonda. Andmed pärinevad 1987. aastal Tallinna Tehnikaülikooli

üliõpilaste hulgas läbi viidud küsitlusest "Üliõpilane ja raamat".

Vastajaid oli kõigest teaduskondadest, kokku 349. Võrdluseks täitsid küsimustiku ka 30 tulevast eesti keele õpetajat ja 23 matemaatika-füüsika õpetajat TPedIst. Kahjuks jääb võrdlus TPedI rühmade väikesearvulisuse tõttu suurel määral illustratiivseks. Küsitluse üheks olulisemaks eesmärgiks oli selgitada ellusuhtumise ja väärtusorientatsioonide mõju ootus-horisonidile.

Tehnikaüliõpilaste ellusuhtumist võib iseloomustada kui praktilist, realistlikku, ratsionalistlikku, materialistlikku. Rohkem kui sotsiaalsed ja psühholoogilised, huvitavad neid materiaalsed probleemid. Sama näitasid TÜ žurnalistika kateedri poolt 1984. aastal läbi viidud küsitluse "Lugeja ja raamat" andmed. Vabariikliku Noorte Kutsesuunitluse Keskuse poolt 1988. aastal TTÜ majandusteaduskonna sisseastujate hulgas korraldatud Hollandi isiksusetesti andmed näitasid, et domineerivaks on ettevõtlik inimtüüp /5/, kelle eemärgid ja väärtused on seotud seikluslikkusega, nõuavad entusiasmi ja energiat.

TTÜ üliõpilaste väärtusorientatsioonid võib käesoleva küsitluse alusel nende tähtsuse kahanemise järjekorras liigitada järgmiselt:

- 1) kodule ja perekonnale;
- 2) hobidele (valdavalt tehnilistele) ja meelelahutustele;
- 3) enese ja kaaslaste tundmaõppimisele;
- 4) ühissettevõtmisele kaaslastega, nende abistamisele;
- 5) enesetäiendamisele;
- 6) materiaalsele kindlustatusele, karjäärile;
- 7) kvaliteetsete asjade omamisele, kasulikele tutvustele;
- 8) ühiskonna globaalprobleemide lahendamisele.

Kõrvutades TPedI võrdlusrühma eelistustega, on TTÜ üliõpilaste väärtusorientatsioonid märksa argisemad. Nad hindavad enim perekonda ja kodu, elus edasijõudmist, hobidega (tehnika, sport) tegelemist. Neile omast ratsionalistlikku ja tehnilist mõtteviisi iseloomustab konkreetsus, täpsus, üksikasjalikkus, praktilisus. Sellele jäävad võõraks laialivalguvad, abstraktsed ja emotsioonidega seotud mõisted, mida üsna sageli kasutavad humanitaaralade esindajad. See on üheks põhjuseks tehnikaüliõpilaste "luulepelgusele". 37 % neist ei loe küsitluse andmetel üldse luulet ja hoiakud luule suhtes on üldiselt negatiivsed. Suhtumine ilukirjandusse tervikuna on parem, kuid äratuntavalt leige: 63 % TTÜ üliõpilastest ei ole see huvideringis olulisel kohal.

Järgmine küsimusteriing on, miks ja mida ilukirjandusest loetakse. Tabelist 1 nähtub, et ootused on eelkõige seotud ajaviitekirjandusega, mõnel määral ka nn intellektuaalse ilukirjandusega, mis avardaks silmaringi

ja käsitleks mõnd probleemi.

Tabel 1. Raamatu funktsioonid (% vastanud üliõpilaste arvust)

	Üldiselt ei ole tähtis			Tähtis			Väga tähtis		
	TTÜ mat - füüs	TPeDI eesti fil	TPeDI mat - eesti fil	TTÜ mat - füüs	TPeDI eesti fil	TPeDI mat - eesti fil	TTÜ mat - füüs	TPeDI eesti fil	TPeDI mat - eesti fil
Hea raamat aitab süveneda iseendasse	9	4	10	42	39	30	24	44	57
...mõtestab elu	18	9	7	35	48	50	12	9	27
...avab inimloomuse sügavamaid kihte	17	9	10	46	57	53	8	9	20
...võimaldab läbi elada seost igavikuga	25	23	20	21	22	40	9	9	7
...pakub lõdvestust, meeldivat ajaviidet	7	0	13	50	70	53	34	17	13
...on põneva sündmuskuga	12	22	33	45	39	33	30	13	7
...pakub nalja ja naeru	22	30	33	45	30	27	20	13	10
...sisaldab teravaid kaasaegseid probleeme	21	13	35	43	26	38	15	13	17
...annab teadmisi ja avardab silmaringi	1	4	7	52	52	37	40	35	50

Sama tendentsi näitavad ka hinnangud romaaniliikidele (vt tabel 2). TTÜ üliõpilased valiksid lugemiseks esmajärjekorras seiklus-, humoristliku, kriminaal- ja ulmeromaani, s o "kergemini" loetava kirjanduse.

Tabel 2. Hinnangud romaaniliikidele erinevates üliõpilasgruppides (% vastajate üldarvust)

Valiksin lugemiseks esmajärjekorras...

	TTÜ	TPedI mat -füüsika	TPedI eesti filoloogia
ajaloolise romaani	30	18	35
biograafilise romaani	15	18	30
publitsistliku romaani	10	10	3
dokumentaalromaani	17	9	17
filosoofilise romaani	12	13	13
psühholoogilise romaani	33	55	53
armastusromaani	43	52	66
olmeromaani	48	52	57
seiklusromaani	61	46	27
humoristliku romaani	58	55	53
ulmeromaani	46	27	17
kriminaalromaani	55	50	23

Küsitluses ilmnesisid olulised erinevused ootustes ilukirjanduse suhtes:

- 1) noormeeste ja neidude vahel;
- 2) majandusteaduskonna ja teiste teaduskondade üliõpilaste vahel.

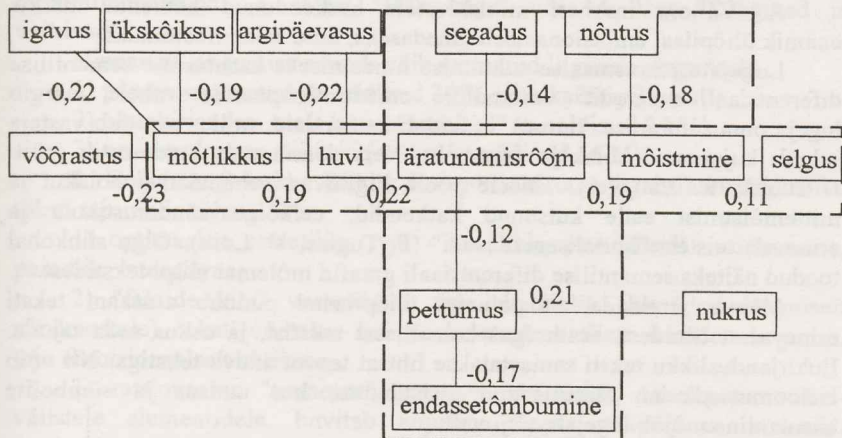
Tütarlapsed loevad ilukirjandust rohkem kui poisid, eelistades emotsionaalset sisseelamist nõudvat armastus- ja psühholoogilist romaani. Luulelugejaid on neidude hulgas 5 korda rohkem. Majandusteaduskonna üliõpilased on teistega võrreldes tunduvalt humanitaarsemate huvidega.

Küsitlus sisaldas hindamiseks katkendeid romaanidest ja novellidest. Katkendite valiku aluseks oli nende seesmine terviklikkus ja erinevate stiilide esindatus.

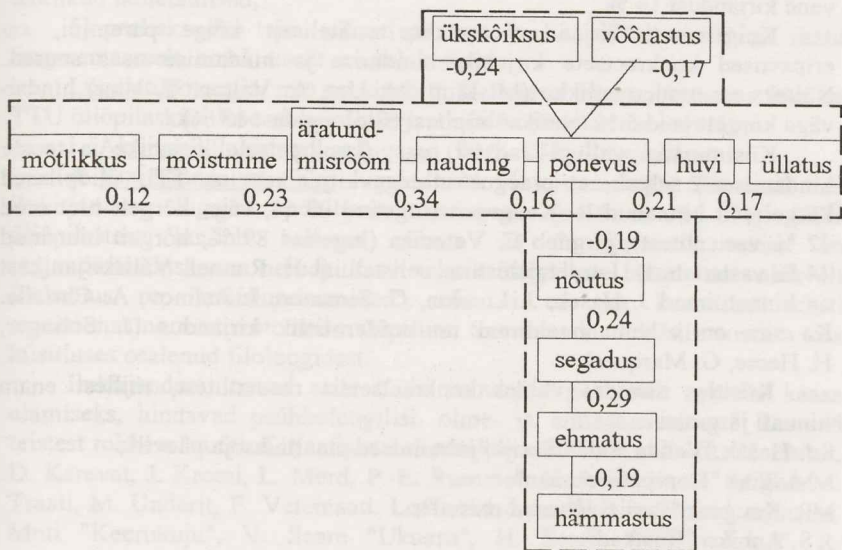
TTÜ üliõpilased järjestasid katkendid meeldivuse alusel järgmiselt:

1. R. Ludlumi romaanist "Chancellori käsikiri";
2. J. Tuuliku jutustusest "Mehed ja koerad";
- 3.-4. R. Kaugveri romaanist "Meie pole süüdi"
- S. Maughami novellist "Härra Kõiketeadja";
5. F. Tuglase novellist "Androgüüni päev";
6. V. Luige romaanist "Seitsmes rahukevad";
7. A. Valtoni jutustusest "Kannatuste aastamiljon".

Järjestus kinnitab eelöeldut - põnevuse ja huumori eelistamist.

Joonis 1. A. Valtoni katkendi semantilise diferentsiaali graaf

Joonis 2. R. Ludlumi katkendi semantilise diferentsiaali graaf

A. Valtoni inseneri mõtisklustele keskendunud katkendi märkis enamik üliõpilasi emotsionaalselt lähedaseks, kuid mitte meeldinuks.

Lugejate emotsionaalse suhtumise hindamiseks kasutasime semantilise diferentsiaali meetodit: vastandlike omadussõnapaaride vahele märgib lugeja oma suhtumise. Ilmnes, et leidub katkendeid, milles avaldub vastaja selgelt kujunenud hoiak ja seisukoht. Neis domineerib sündmustik (näit J. Tuulik, R. Kaugver). Teisele poole liigituvad ebamäära hoiakut ja mittemõistmist esile kutsunud katkendid, eelkõige sündmustikuta ja erinevalt teistest "luulelisemat laadi" (F. Tuglas, V. Luik). Olgu siinkohal toodud näiteks semantilise diferentsiaali graafid mõlemat tüüpi tekstidest.

Võime järeldada, et paljudel üliõpilastel puudub arusaam teksti erinevatest liikidest, sealhulgas kunstilisest tekstist, ja oskus seda tajuda. Ilukirjanduslikku teksti samastatakse lihtsat teavet andva tekstiga. Nii võib iseloomustada nn "lihtsustatud" vastuvõttu, kus uudsus ja sümbolite kasutamine mõjub lugejale tõrjuvalt.

TTÜ üliõpilased on enam lugenud ja kõrgemalt hinnanud eesti kirjandust (hästi ja väga hästi väidab end eesti kirjandust tundvat 33 % neist). Tõlkekirjandust hindab kõrgelt 21 % TTÜ üliõpilastest, sealhulgas vene kirjandust 18 %.

Kuigi eesti kirjandust tuntakse suhteliselt kõige paremini, on erinevused konkreetsete kirjanike tundmise ja hindamise osas suured. Näiteks nn modernistlikke (M. Mutt, M. Unt, A. Valton, T. Vint) hindab väga kõrgelt vaid 5 % tehnikaüliõpilasi (filoloogidest 13 %).

Küsimustiku gallupi-laadsest osast (konkreetsete kirjanike ja teoste hindamisest) selgub, et praegustest tegevkirjanikest on TTÜ üliõpilased kõrgeimalt hinnanud R. Kaugverit (lugenud 93 %, väga kõrgelt hinnanud 42 % vastanutest), järgneb E. Vetemaa (lugenud 89 %, kõrgelt hinnanud 24 % vastanutest). Luuletajatest on eelistatuim H. Runnel. Väliskirjanikest on hinnatuimad J. Hašek, J. London, G. Simenon, I. Asimov, A. Christie. Ka siin on vähem meeldinud nn modernistlik kirjandus (J. Salinger, H. Hesse, G. Marques).

Küsitlus sisaldas valiku konkreetsetest raamatutest, millest enam hinnati järgmisi :

- J. Hašek "Vahva sõdur Sveijki juhtumised maailmasõja päevil";
- M. Tiks "Korvpalliromaan";
- R. Kaugver "Pariisi lõbusad naised";
- S. Anniko "Rusikad";
- R. Ludlum "Chancellori käsikiri".

Nimetatud raamatuis on tähtis osa sündmustel.

Vähem hinnati niisuguseid raamatuid nagu H. Hesse "Siddharta.

Hommikumaaränd", L. Meri "Hõbevalge" või M. Unt "Räägivad ja vaikivad".

Hinnangu langemise suunas võib raamatud liigitada järgmiselt:

- 1) põnevusraamatud (meeldinud 30 % tehnikaüliõpilastest);
- 2) olmekirjandus, osalt ka nn "sopakad" (meeldinud 24 %);
- 3) nn keerukamas stiilis kirjandus (meeldinud 15 %).

L. Beljajeva (Moskva Riiklik Kultuuriinstituut) jagab ilukirjandusliku teksti taju viide rühma /7/:

1) optimaalne esteetiline taju - terviklik, esteetiliselt adekvaatne, paindlik, intensiivne;

2) "faktide kihi" vastuvõtt - taju ebatäielik (suunatud peamiselt sündmustele), teksti võetakse kui konkreetsete eluliste faktide kogumit, taju emotsionaalselt aktiivne;

3) ratsionaalne "tunnetuslik" taju - ebatäielik, tähelepanu süžeevälistele elementidele, huvitab kujutatu täpsus, tõepärasus, kirjaniku erudeeritus;

4) emotsionaalne taju - väga fragmentaarne, tugevad emotsionaalsed reaktsioonid, süžee seostatakse oma eluliste assotsiatsioonidega, tugevad isiklikud läbielamised;

5) pealiskaudne taju - täiesti pinnapealne, ka süžee võetakse vastu fragmentaarselt, hoiak ainult meeelahutusele.

Lugejatüpoloogia, mis sarnaneb L. Beljajeva omaga, õnnestus teha ka TTÜ üliõpilasküsitluse alusel. Ilukirjandushuvi järgi saime neli tüüpi.

I Aktiivsed ilukirjanduse lugejad (28 % TTÜ üliõpilastest).

A Emotsionaalset tüüpi lugejad (14 % vastanutest). Siia kuuluvad ilukirjanduse lugejad, põhiliselt tütarlapsed (neid on 66 %). TTÜ üliõpilastest kuulub sellesse rühma 13 % (enamik neist on majandusteaduskonna neiud). Kuna tehnikaüliõpilaste hulgas on valdavalt ülekaalus nn "mõistuseinimesed", siis ei ole ka kunstilise teksti emotsionaalne vastuvõtt neile tüüpiline. Seevastu kuulub siia suurem osa küsitluses osalenud filoloogidest.

Ilukirjandust loevad selle tüüpi esindajad peamiselt tekstile kaasa elamiseks, hindavad psühholoogilisi, olme- ja armastusromaane. Loevad teistest rohkem luulet. Kirjanikest eelistatakse näiteks B. Alverit, A. Ehinit, D. Karevat, J. Krossi, L. Merd, P.-E. Rummot, H. Runnelit, H. Sergot, M. Traati, M. Underit, E. Vetemaad. Loetletud raamatuist meeldisid enam M. Muti "Keerukuju", V. Saare "Ukuaru", H. Sergo "Näkimadalad", R. Kaugveri "Pariisi lõbusad naised"; esitatud katkendeist F. Tuglase, A. Valtoni, R. Kaugveri, J. Tuuliku omad. Selle rühma esindajad loevad teistest rohkem ka ajakirju "Looming" ja "Teater. Muusika. Kino".

Levinud on üldkultuuriline eneseharimine (käivad palju teatris, kontsertidel).

Ilukirjandust loevad rohkem kui erialakirjandust.

B Ratsionaalset tüüpi lugejad (17 %). Seda tüüpi esindasid põhiliselt noormehed (56 % kogumist), sealhulgas 15 % TTÜ üliõpilastest (eriti arvutiinsenerid).

Silma paistab kirjanduse ratsionaalne ja filosoofiline vastuvõtt (ratsionaalne tajus L. Beljajeva järgi). Kõrgelt hinnatakse filosoofilist biograafiat, dokumentaalset ja publitsistlikku romaani. Katkendeist on eelkõige meeldinud A. Valtoni, F. Tuglase ja V. Luige omad. Kirjanikest on hinnatud B. Alver, J. Kross, V. Luik, M. Mutt, H. Runnel, M. Under, M. Unt, J. Viiding.

Elmisest tüübist erinevalt loetakse palju ka erialast, filosoofia- ja sotsioloogiaalast kirjandust, enam orienteerutakse enesetäiendamisele ja enese tundmaõppimisele.

II Mõõdukad ilukirjanduse lugejad (11 % küsitletuist).

L. Beljajeva järgi kuulub see rühm nn "faktitaju" tüüpi: hindavad eelkõige põnevat sündmustikku ja võimalust kaasa elada. Ootavad ilukirjanduselt nii meelelahutust, eluliste situatsioonide kirjeldamist kui ka mõtisklusainet. Eelistavad lugeda ajaloolisi, olme-, humoristlikke ja kriminaalromaane.

Katkendeist meeldis neile enim S. Maughami oma, raamatutest A. Dumas' "Kolm musketäri", A. Hailey "Lennujaam", E. Ranneti "Kivid ja leib".

Paistavad silma televiisori vaatamise ja hobidega tegelemise poolest. Erialast kirjandust loevad rohkem kui ilukirjandust.

III Passiivsed ilukirjanduse lugejad (58 % kogumist).

Esindavad pealiskaudset tajutüüpi. Hindavad ilukirjanduses eelkõige meelelahutust. Loevad meeleldi kriminaal-, olme- ja seiklusromaane, tütarlapsed ka armastusromaane.

TTÜ üliõpilastest kuulub sellesse rühma suur osa - 61 %, noormehi 68 %. Luulet ei loe nad reeglina üldse. Kirjanikest on lemmikud J. Hašek, M. Twain, G. Simenon, A. ja B. Strugatski. Loetletud raamatuid meeldis enam J. Hašeki "Vahva sõdur Sveijki juhtumised maailmasõja päevil".

Suurem osa siia kuuluvaist üliõpilastest loeb erialast kirjandust rohkem kui ilukirjandust, loetakse meelsasti ka ajaloo- ja kodundusalast kirjandust. Väiksem osa (umbes 10 %) ei loe ka erialast kirjandust.

Kokkuvõttes andis küsitlus ülevaate tehnikaüliõpilaste suhtest ilukirjandusega sotsiaal-psühholoogilisel tasandil. Võib öelda, et huvid ja väärtused mõjutavad ilukirjanduse vastuvõtu ootushorisonti, kuid raske on

selles valdkonnas välja tuua lineaarseid põhjalikke seoseid. Edasised uurimused peaksid minema sügavuti psühholoogilisele tasandile.

KIRJANDUS

1. Lauristin, M., Vihalemm, P. Raamatunõudlus ja kirjanduskultuur // Keel ja Kirjandus. 1986. Nr. 7. Lk. 385-393; Nr. 8. Lk.459-468.
2. Nikiforova, O. Ilukirjanduse vastuvõtu psühholoogia. Tln., 1985. 168 lk.
3. Segers, R. T. Kirja ja lukija. Helsinki, 1985. S. 12-15.
4. Tammsaare ja meie. Tln., 1978. 220 lk. (Nõuk. Eesti raamatukogundus; 12).
5. Toim, K. Psühhodiagnostika. Trt., 1987. Lk. 58-59.
6. Книга в социалистическом обществе. Таллинн, 1985. Ч. 1. С. 118-129.
7. Проблемы социологии и психологии чтения. М., 1975. С. 157-159.
8. Социально-психологические проблемы чтения. М., 1979.
9. Тенденции развития чтения в социалистических странах. М., 1983. 195 с.
10. Трубников, С.А. Типология читателей художественной литературы. М., 1978. 58 с.

ARVUSTUS

RAAMATULOOLIST / Toim. H. Vihma (koost. ja peatoim.) jt. Tln., 1990. 239 lk. (Eesti Rahvusraamatukogu toim. = Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae; 1).

SISUKAS ALGUS

Eestikeelse Piibli kohta on põhjalikult sõna võetud tema juubeliaastatel. Kuna 1989. aastal täitus 250 aastat esimese täispiibli ilmumisest, oli see kindlasti üheks põhjuseks, et raamatuteadlane Endel Annus otsustas anda ülevaate eestikeelse Piibli väljaandmisest ja levitamisest. Mõõdunud aastakümneil oli rangelt keelatud trükkimine, levitamine, sellest kirjutaminegi. Piibel, eriti selle varasemad trükid, oli taandunud äärmisel juhul vaid keelenäidete allikaks filoloogiaüliõpilastele ning oli kaotamas oma kohta ammendamatu kultuurivaraaidana. Usuteadlane ja ajaloolane, pikka aega ka Tartu Ülikooli rektor Johan Kõpp on kirjutanud: "Piibel, pühalikult Pühakirja nime kandev raamat on praegugi paljude rahvaste vaimuilma kujundaja. Tema sisu on sügavamalt vaadates pärit igavikust ja aegadest läbi- ja üleulatava Sõna."

Õnneks langes eestikeelse Piibli 250. juubeli tähistamine ajajärku, mil paljud unustatud väärtused jälle au sisse tõsteti. Väga vajalik ja huvitav on E. Annuse uurimus Piibli esmatrükile eelnenud ligi 2 sajandit kestnud raskest tööst ja võitlusest. Piibli tõlkimise ja trükkimise lugu on keerukas ja lugedagi sellest ei ole lihtne, eriti kui tahad meelde jätta kümneid isikuid, arvukaid komisjone ning koosolekuid ja otsusi, kuningate resolutsioone ja nende muutmisi, üha uusi ja uusi daatumeid. Jätkus vastuolusid ja võitlust küll tõlkimiseks võetava algallika, keele, kirjaviisi ja trükkimise koha ümber ning konservatiivsete vanade ja edumeelsemate noorte vahel; lisada veel rahamured, samuti kaotused, mille põhjuseks olid sõjad ja katk. E. Annus on arhiivimaterjalidele toetudes esitanud väga üksikasjalise käsitluse eestikeelse Piibli vaevalisest sünniloost.

Sisukale artiklile lisavad ülevaatlikkust ja põhjalikkust arvulised andmed Piibli ja Uue ning Vana Testamendi trükkide (17. sajandist kaasajani) ja ka leviku kohta 19. sajandil. Võrdlusandmeid naabermaadega, mis esitatu veelgi huvitavamaks teeks, oleks tõenäoliselt olnud raske leida.

Käsitluses on peatähelepanu pööratud varasematele sajanditele,

põgusamalt puudutatud varem tõlgitu revideerimist ja uustõlkeid käesoleval sajandil, eriti Eesti Vabariigi ajal. Sellest ajajärgust on üldse vähe kirjutatud. Mõnevõrra on lünka aidanud täita väliseesti autorid, näiteks 1924-1940 Briti ja Välismaa Piibliseltsi Eesti osakonna teenistuses olnud ja eesti piiblitõlke komisjoni kuulunud Hendrik Kokamäe kohta kirjutatud mälestusraamat (Stockholm, 1987), kus leidub andmeid nimetatud perioodist, peamiselt tööst Piiblile levitamisel.

Aastakümneid kestnud vaheaeg Piiblile trükkimisel ja levitamisel Eestis on tekitanud märgatava tühemiku. Kujukalt näitab seda viimastel aastatel välismaalt lähetatud Piiblile kiire vastuvõtt rahva hulgas. Kahtlemata hõlbustab uus tõlge ja väljaannete hea trükitehniline tase suuresti Piibli lugemist. Teatavasti peetakse õigeks anda vastavalt keele arengule uuendatud piiblitõlget välja umbes iga paarikümne aasta järele. Ometi tahaksin ma ühineda mõttega E. Annuse artikli lõpulausest: leidku aukoha meie kodudes ka vanad Piiblid, millest on ammutanud hingejõudu esivanemad. Kauaaegse vana raamatu uurijana kuulub minu sümpaatiia puukaanelisele ajast ja kasutamisest tumenenud lehtedega fraktuurkirjas Piiblile. See tõusku jälle aukohale.

Ühtlasi tahaks loota, et sõnumit osatakse leida ka enamkättesaadavast, nüüdisajal imeõhukesele paberile korrektselt trükitud piibliraamatust. Idealiseerides möödunud, on minu jaoks E. Annuse andmerohke ja ülevaatlik uurimus vast pisut kuivtõsine, eriti kui võrrelda selle esituslaadi möödunud sajandi lõpul Piibli 150. aasta juubeliks Villem Reimani kirjutatud emotsionaalse käsitlemisega.

Elna Hansson

Rahvusraamatukogu toimetiste avakõide sisaldab Helgi Vihma huvitava ja sisutiheda artikli "Johannes Aavik kirjastajana". Käsitus keelemehes-kirjastajast on seda tähelepanuväärsem, et meie raamatuloolased on kirjastusküsimusi suhteliselt hõredalt vaadelnud. Eestis on alati leidunud autoreid, kes on elu ja olude sunnil, vabast tahtest ja entusiastmist ise oma raamatuid kirjastanud. Nii nagu C.R. Jakobsoni ärkamisajal, nii ka J. Aavikut käesoleva sajandi hakul ajendasid isekirjastama rahvuskultuurilised püüdlused kitsaste publitseerimise tingimuste juures. H. Vihma käsitleb Aaviku kirjastustegevuse keeleuuenduslikke lähtekohti ilmekalt ja veenvalt. Õnnestunult vaatleb ta

kirjastuse "Reform" (1917. a alates "Istandik") loomist kõrvuti pisut varem tegutsema hakanud osauhisuse "Noor- Eesti Kirjastusega", vaagides põhjusi, miks Aavik ei saanud viimasega liituda. Võb-olla jäävad siinkohal esitatud Aaviku pejoratiivsed kirjatsitaadid liigagi teravalt kõlama ja võiksid ehk lugeja silmis "Noor-Eesti Kirjastuse" positiivset rolli eesti kirjakeele arendamisel pisendada.

Põhjalikult käsitleb autor Aaviku ulatuslikku sarja "Keelelise uuenduse kirjastik", anlüüsid esinud keeleteaduslikke töid, samuti seeria ilukirjanduslikke allsarju, seda eelkõige keeleküsimuste ja sisuga seonduvast küljest. Käsitlusest selgub, kuivõrd soovipärased võimalused avas Aavikule isekirjastamine oma keeleuuenduslike eedete esitamiseks ning põlistamiseks, tõlgitavate autorite valikuks, lugejate harimiseks ees-, kaas- ja järelsonade ning kommentaaride vahendusel, samuti oma raamatute välimuse kujundamiseks. Aaviku heitlused eesti keele radikaalsel uuendamisel ning lugeja üldkultuurilisel arendamisel on esitatud argumenteeritult ja huvipakkuvalt.

Napimalt leiame artiklist teavet Aaviku kirjastuse ärilise külje kohta, ta vahekorrast trükikodade, raamatukaupmeeste ja tõlkijatega, koostööst oma abilise Hugo Valmega ning majanduslikest raskustest. Õhku jääb rippuma küsimus Aaviku üsna erakordsest saavutusest: lasta hoolimata rasketest majanduslikest tingimustest 20 aastaga omal kulul trükkida ca 70 raamatut ja brošüüri. Ka jääb kohati selgusetuks, millistele allikatele autor toetub mainitud küsimuste vaatlemisel. Kasutatud kirjanduse loetelus ei ole nimetatud Johannes Aaviku arhiivi Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas, mille poole pöördumine oleks tõenäoliselt avardanud kõne all oleva probleemistiku käsitlemist (Valma kirjad Aavikule!).

Artiklit täiendab samas toimetiste numbris sama autori sulest ilmunud "Johannes Aaviku kirjastuse sarja "Keelelise uuenduse kirjastik" bibliograafia". Nimestiku tähtsus ja praktiline väärtus võidak, kui kirjetes oleks esitatud ka trükikoja nimetus.

Nii artikkel Aaviku kirjastustegevusest kui ka bibliograafia lõpevad 1933. aastaga. Rahuldamatult jääb lugeja uudishimu Aaviku edasise tegevuse osas, eriti huvi selle vastu, kuidas edenes ta teoste, tõlgete ja toimetatu avaldamine pagulaspõlves Rootsis. Loodan, et autor oma tänuväärset ja heatasemelist tööd Aaviku uurimisel jätkab.

Ingrid Loosme

1990. aasta lõpul ilmunud "Eesti Rahvusraamatukogu toimetiste" esimene köide "Raamatuloolist" pakub huvitavat ja kasulikku lugemismaterjali nii raamatuga tegelevatele inimestele kui ka laiemale kultuurihuviliste ringile. Pidades ennast viimase hulka kuuluvaks, pean tunnustama, et minul jäi lugemisel raamatust igati soodne mulje.

Autorite kollektiivis on esindatud meie tuntumad raamatuteadlased, näit E. Annus ja K. Robert. Kogumiku koostaja H. Vihma on artikleid hankinud ka läti uurijatelt - ja ühe koguni Austraaliast. Nii peaksid toimetised andma küllaltki hea ülevaate eesti raamatu-uurimise hetkeseisust ja tasemest, võrdluseks lõunanaabrite tööd. Teaduslike kogumike retsenseerimine jäägu vastava eriala tundjate - käesoleval juhul raamatuloolaste - pärisosaks; seetõttu on järgnev arvamuseavaldus teemal, milles allakirjutanu end enam-vähem kodus tunneb olevat.

Eesti suurmeeste lugemust ja lugemisvara pole just eriti palju jälgitud. Seda tervitavam on ajaloolase Mart Laari artikkel "Noore Jakob Hurda lugemisvara". Siinkohal on heameel tõdeda, et 1989. aastal Hurda juubeliga seoses ilmunud raamatutele ja uurimustele on eelmisel aastal natuke lisa tulnud. Mõtlen eelkõige H. Ilomäe ja A. Viirese artikleid möödunud aasta "Keeles ja Kirjanduses" ning Hurda kalendri-kirjutise "Inemisest" faksiimile-väljaannet. Hurda lugemuse uurimiseks on materjali paraku väga vähe, eelkõige tema elu Peterburi-perioodi kohta. Seetõttu tulebki M. Laaril piirduda vaid kujunemisaastate lektüüri tutvustamisega. Kõik varasemad Hurda eluloo kirjutajad on viidanud vaid üksikutele teda mõjutanud teostele ("Vaga Jenoveeva...", "Ma-ilm ja mõnda...", "Kalevipoeg", J. G. Herderi ja H. A. Neusi rahvalauluväljaanded). M. Laar tutvustab avalikkusele Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas varem uurijate poolt kasutamata materjale - nimelt kahte J. Hurda märkmikku 1867. aastast, mis sisaldavad tähelepanuväärivate/kasutamiskõlblike raamatute nimekirju, s t et tegemist on raamatutega, mis Hurt on läbi töötanud. Erilist huvi on talle pakkunud ajaloo-alased teosed. Nendest kogutud teadmus realiseerus mõni aasta hiljem ilmunud Eesti ajaloo käsitluses "Pildid isamaa sündinud asjust". Hea arhiivimaterjali tundjana on M. Laari sulest ilmunud ammendav käsitus J. Hurda noorpõlveaastate lugemisvarast. Et meie arhiivid on täis huvitavaid leide, tõestab seegi artikkel!

Täpsustamist vajaks aga Hurda raamatukogu saatus. Toetudes Max Hurda mälestustele, väidab M. Laar, et J. Hurda raamatukogu hävitati täielikult punaste poolt Petrogradis 1918. a Sellest kirjutab ka A. Mohrfeldt Hurda eluloos (ilm 1934. a). Need andmed ei ole siiski päris täpsed.

1957.a toodi Kirjandusmuuseumi Hurda türetütre Helmi Viitoli annetusena nende perekondlik arhiiv ja raamatukogu, kus oli rohkesti Hurda dokumente (praegu fond 45 730 säilikuga käsikirjade osakonnas). Arhiivraamatukogu juhataja Leida Laidvee suuliste teadete kohaselt on Mohrfeldti memoriaalkogus ka J. Hurdale kuulunud raamatuid. Umbes 1000 trükiüksuse hulgas on arvukalt teoseid, mis oma sisu poolest võisid kuuluda talle, või millele on J. Hurda käega kirjutatud omaniku, s t tema enda nimi. On täiesti loogiline arvata, et kui Mohrfeldtide pere valdusse sattus J. Hurda dokumente, siis miks mitte ka raamatuid. Tööjõu puudusel on nimetatud memoriaalkogu põhjalikult läbi töötamata. Kui palju seal leidub Jakob Hurdale kuulunud raamatuid, näitab tulevik. Nii et tänasel päeval on õigem väita, et enamik J. Hurda raamatukogust on hävinud, nagu on kirjutatud Hurda juubeliks ilmunud albumi eessõnas.

Rein Saukas

MÕNINGAID MÕTTEID VELJO TORMISE PERSONAALNIMESTIKUST

Eesti Rahvusraamatukogu üheks ülesandeks on eesti kultuuri suurkujude tegevuse jäädvustamine, kogu olemasoleva kirjasõna kokkukogumine ja talletamine isiku kohta koostatud personaalnimestikus. Rahvusraamatukogul on selles töös pikaajaline kogemus, traditsioonid, väljakujunenud meetodika, kogenud kaader - olles eelkõige eesti kirjanike valik- ja teadusnimestike koostajaks. 80ndail aastail lisandusid kirjanike personaalbibliograafiatele heliloojate omad: 1982. a valmis Mart Saare bibliograafia, 1987. a Heino Elleri, 1989. a Cyrillius Kreegi ja 1990. a vaadeldav Veljo Tormise personaalnimestik.

Tuleb nentida, et isikute valik on igati õnnestunud. Nad on eesti rahvale lähedased, tuntud ja armastatud heliloojad, kelle rahvalaulule ja rahvamuusikale tuginev looming ei saa kedagi külmaks jätta. Neist viimane - Veljo Tormise nimestik valmis koostöös heliloojaga tema 60ndaks sünnipäevaks ja väga õigeaegselt, sest on ju praegu eesti rahva ja ka teiste läänemeresoome hõimude taassünni aeg, mida valmistas ette ka Tormise looming alates juba 50-60ndaist aastaist.

Veljo Tormis on eelkõige vokaalkomponist. Tema loodud vokaalmuusika on pärvinud eesti kooride eduka esinemise tõttu rahvusvahelisel areenil kogu maailma muusikute ja ka laiema üldsuse tähelepanu. Tormise heliloomingust huvitatud isikuid võib seetõttu peale Eesti leida paljudes maailma erinevates paikades, mis omakorda esitab uudseid nõudeid ka nimestikule.

Personaalnimestiku koostajaks on RR kauaaegne muusikaosakonna juhataja Valve Jürisson, kelle töö tulemusena valmis ammendav, kogu Veljo Tormise trükisõnalist heliloomingut, heliplaate, helilooja enda koostatud trükiseid, kirjandust tema elu ja loomingu kohta sisaldav nimestik, kus eraldi osana V. Tormis kunstis (maalid, eksliibrised, saržid jt). Kokku sisaldab väljaanne 1125 nimetust, millest 433 on V. Tormise trükis ilmunud helitööd, 93 V. Tormise koostatud trükised (laulikud), avaldatud artiklid, mõtteavaldused, intervjuud; küllaltki mahukas on ka helilooja elu ja loomingut käsitlev osa - 599 nimetust. Kõik see viitab V. Tormise edukale tegevusele muusika alal. Kirjed on põhjalikud,

koostatud kaasaja keerukaid bibliokirje nõudeid silmas pidades, noodikogumike sisu on avatud. Nimestikku sirvides tekib küll mõningane kartus, kas kasutaja suudab ilma bibliograafi abita kirjet täielikult mõista, kas see ei ole liiga raskepärane (liigseid andmeid sisaldav, keerukate kirjavehemarkidoga) kaotades ülevaatlikkuse. On ju kasutaja põhieesmärgiks tavaliselt saada trükise kohta põhiandmeid, et leida üles originaal. Tundub, et probleem vajaks bibliograafide ringis arutamist, ta on laiem ja üldisem ja teda ei tule võtta etteheitega koostajale, kes on hoolikalt kirjereegleid silmas pidanud. Nimestiku kasutamist kergendavad kolm registrit: 1) muusikateoste pealkirjade register, 2) eesti rahvalaulutötluste päritolu register kihelkondade järgi ning 3) nimeloend.

Seega on kõik vajalikud personaalnimestiku osad olemas ja koostamise meetodikast lähtudes vastutustundega tehtud. Helilooja loominguga kujunemislöö aastate lõikes avab aga alles antud nimestiku juurde kuuluv lisa, mis on ilmunud eraldi vihikuna pealkirja all "Veljo Tormise teoste nimestik (alates õpinguajast)" (maht 43 lk.), helilooja enda koostatuna. Lisa on üles ehitatud muusikažanrite kaupa (näit jaguneb koorimuusika: 1) tsüklid, süidid, sarjad; 2) kantaadid, poeemid, ulatuslikumad lauluvormid; 3) üksikud laulud) ning iga muusikažanri puhul esitatakse andmed loomisaastate järgi. Eestikeelsele nimestikule lisandub teoste saksakeelne loetelu. Kas heliteoste valmimise kronoloogiline loend, mis on eriti oluline esmakordsel tutvumisel autori loominguga, kuid ka põhjalikuma ülevaate saamiseks kogu loomingust, ei oleks võinud olla esitatud juba põhinimestikus eraldi osana? Sellised kronoloogilised loendid - loominguga ja ka eluloo daatumite kohta - on tavapärased ka kirjanike ja teadlaste personaalnimestike lahutamatud osad. Põhi- ja lisaväljaande sidumiseks oleks vast mõttekas olnud viidata põhinimestiku kirjete numbritele kui peeti vajalikuks lisavihiku ilmumist (kahjuks puuduvad andmed töö kõõgipoolelt). Selline seos - nootide kirjetele viitamine - oleks vajalik eriti saksakeelse loetelu puhul, et kergendada võõramaalasel eestikeelsest nimestikust nootide leidmist. Samuti oleks lisanimestikus võinud ära märkida ainult käsikirjaliste muusikateoste nimetused (nii ei leidnud põhinimestikust 1956. a valminud avamängu nr 1 sümfooniaorkestrile, samuti 1958. a "5 pala puhkpilliorkestrile", süite 2. "Rahvaviis" ja 3. "Skertsiiino". Ilmselt on nad olemas ainult käsikirjas).

Soovitaksin V. Tormise mitmekülgse loominguga tutvumist alustada lisavihikust. Esitatud süstemaatilis-kronoloogilise teoste loetelu põhjal tekib ettekujutus helilooja loominguga olemusest, selle kujunemisest, luuakse pilt luuletajatest, kelle loomingut ta on viisistanud jne. Alles seejärel on mugavam ja ka lihtsam kasutada põhinimestikku. Muidugi on rumal teha

ettekirjutusi nimestiku kasutajale, kelleks võib olla Tormise loomingut hästi tundev muusikateadlane-spetsialist, kuid seda võib vajada ka koolinõrk Tormise loomingust ülevaate saamiseks või raamatukoguhoidja helilooja nootide otsingul. Igal kasutajal on oma eesmärk ja ka erinev vastavaalane ettevalmistus, mida nimestiku koostaja peab arvestama. Siiski on vajalik, et nimestik leiaks laiema kasutajaskonna.

Teostuselt kuulub antud personaalnimestik teadusbibliograafia valdkonda - peaks rahuldama muusikaspetsialisti vajadusi, kuid nimestikud jõuavad ka rahva- ning ilmselt ka kooliraamatukogudesse ja seetõttu loodaks väljaandest leida kogu V. Tormise heliloomingusse puutuva, s t ka rahvalikuma poole. Arvan, et nimestik oleks pidanud sisaldama ka helilooja lauluseadeid, mida koostajad on laulikute või õpikute jaoks kohandanud, kuid mis helilooja soovi kohaselt välja jäeti nagu selgub saatesõnast. Näiteks ei ole sisse võetud kaht V. Tormise laulu rahva hulgas populaarseks saanud laulikust "Eesti isamaalisi laule". (Meie repertuaar nr 10, ilm 1988. a).

Tõepoolest ei ole kerge määratleda, kes võiksid olla nimestiku kasutajad (tiraaž on 1500 eks), kuid võib arvata, et leidub huvilisi ka väljaspool Eestit - nii läänes kui ka idas. Kuna nimestik on valminud koostöös heliloojaga, oleks soovinud leida selle algul autobiograafia, kus V. Tormis oleks andnud ülevaate oma heliloomingust, lisanud fakte ja andmeid eluloost, mida teatmeteostest ei leia. Tõttõelda olin lausa pettunud, kui ei leidnud eraldi väljaandena ilmunud lisanimestiku algul lühikestki autoripoolset pöördumist kasutaja poole. Muusikateadlane Tiiu Järg on küll koostanud põhiväljaande eessõna, mis on emotsionaalne ja sisaldab väljavõtteid V. Tormise varasematest mõtteavaldustest (s h autobiograafilisi andmeid), kuid ikkagi nagu vähevõitu. Kui eesti soost infovajajale sellest vast piisabki, siis oleks kindlast pidanud Veljo Tormise elu ja loomingu kohta esitama põhianndmed võõrkeeltes - inglise, saksa, vene. Oluline on ka venekeelne tutvustus, sest V. Tormis on mitmed kaunid muusikateosed pühendanud läänemeresoome hõimudele (liivlased, karjalased, isurid, vepslased jt), kelleni info võiks jõuda eelkõige vene keele vahendusel. Üldse tuleks personaalnimestikke koostades enam mõelda potentsiaalsele (ka rahvusvahelises ulatuses) kasutajale, kuigi ei saa eitada sellise nimestiku tähtsust rahvuskultuuri talletamise seisukohalt. Siiski leiab vaadeldavas üllitises pöördumise ka teiste rahvaste poole. Nimestiku koostamis- põhimõtteid õige lühidalt tutvustav "Saateks" on peale eesti keele ka saksa ja inglise keeles. Kuna tegemist on teadusbibliograafiaga, oleks see võinud olla põhjalikum (millisele meetodikale on tuginetud, kas koostamismetoodikas on uuendusi, milliseid allikaid on kasutatud (koos

aastate täpse äranäitamise), kuivõrd üks või teine algallikas on üldse usaldatav (ammendav) andmete kogumiseks; valiku printsiibid, millistest materjalidest on loobutud, märkida, millised raskused on esinenud nimestiku koostamisel, kes on abistanud ja kellega on nimestiku valmimisel konsulteeritud jne) - antud info on vajalik nii nimestiku kasutajale kui ka tulevastele koostajatele.

Väljaandes on saksa- ja ingliskeelsed sisukorrad, kuid nimestiku tekstis on toodud ainult eestikeelsed osade (alajaotuste) pealkirjad, võõrkeelsed puuduvad. Kahju, et ei ole eriti mõeldud nimestiku kasutajale väljaspool Eestit.

Nimestiku kujundus on meeldiv, esikaanel autograaf ja algul helilooja portree. Tagakaanel on mainitud üllitise kuuluvust RR muusikainimeste bibliograafiate sarja, kuid sarjana ei ole rahvusraamatukogus koostatud nimestikud vormistatud.

Valve Jürissoni ja Veljo Tormise koostööna (ilmselt oli oma osa ka toimetajal Rita Hillermaal) on valminud põhjalik nimestik, mida peeti 1990. aastal toimunud vabariiklikul teadus- ja erialaraamatukogude bibliograafiaväljaannete võistlusel auhinna vääriliseks. Ükski žürii liige ei kahelnud koostatud nimestiku väärtuses ega ka vajalikkuses. Aitäh vaeva ja töö eest! Kuid samaaegselt oleks vajalik teadus- ja erialaraamatukogude bibliograafidel arutada personaalnimestike koostamisprobleeme, lähtudes kaasaja ühiskonna nõuetest.

Mari Kalvik

KROONIKAT

Reet Olevsoo

ERÜ 1990. AASTAL

- IFLA aastakoosolekust Stockholmis võttis osa 12 ERÜ esindajat;
- asutati ERÜ aastapreemia. Juhatus otsusega omistati 1990. a tegevuse ja saavutuste eest preemia Eesti Lasteraamatukogu direktorile Anne Randlele;
- elavnesid sidemed mitmete raamatukoguühingutega Austrias, Slovakkias, Rootsis, Inglismaal;
- algas koostöö N. Liidus elavate soome-ugri rahvaste raamatukoguhoidjatega. Udmurdis toimusid eesti raamatukogupäevad, kus osales 10 ERÜ esindajat;
- Eesti raamatukogude ja raamatukogunduse tutvustamiseks alustati ingliskeelsete trükiste avaldamist. Üle mitmekümne aasta ilmus taas ERÜ aastaraamat 1989. a kohta (koost. E.Tarik);
- jätkus rahvaraamatukogude seaduse projekti läbivaatamine maakondades, tehti täiendus- ja parandusettepanekuid;
- juhatus pidas 9 töökoosolekut, neist kaks laiendatud;
- rakendati tööle ERÜ büroo, mille juhatajaks oli Linda Kask;
- ERÜ aastakoosolek toimus 10.-11. mail 1991. a Tartu Ülikooli Raamatukogus. Osa võttis 178 ERÜ liiget ja 15 külalist. Ettekannetega esinesid Ivi Tingre - Eesti raamatukogude päevaprobleeme; Tiiu Valm - Ülevaade Tallinna raamatukogudest; Tiiu Pihlak - Muutuv küla ja väikesed raamatukogud. Kuulati aruannet 1990. a tegevusest ja 1991. a kavadest. Teisel päeval toimus mõttevahetus raamatukogunduse arenguprobleemidest ja -suundadest. Valiti ühingu esinaine (I. Tingre), juhatus (T. Etverk, J. Järs, M. Karo, L. Lepik, A. Naanuri, E. Rannap, E. Tarik, T. Valm), liikmekaandidaadid (R. Enok, L. Sarapuu, A. Veinberg), revisjonikomisjon (H. Kommel, T. Kraav, R. Kukk).

TEGUTSESID

PIIRKONDLIKUD ÜHENDUSED:

ERÜ Harju osakond

- tegutsesid Keila ja Kose piirkonnaühendused;
- Keilas võeti vastu 9 Salo raamatukogu töötajat;

- Kose piirkonna ühisseminaril arutati väikeraamatukogude tuleviku üle;
- loomisel on sidemed Naka kommuuni raamatukoguga Rootsis;

ERÜ Sakalamaa Raamatukoguhoidjate Ühendus

- käis tutvumisreisil Tartumaa ja Tartu Ülikooli Raamatukogus ning Karksi ja Nuia raamatukogudes;
- kohtuti kultuurinõunik Kalle Jentsiga ja näitleja Aksel Kungasega;
- kuulati Evi Murdla IFLA muljeid;
- jätkus koostöö Porvoo (Soome) ja Faluni (Rootsi) raamatukoguga;
- loomisel on sidemed Ahrensburgi raamatukoguga;

ERÜ Tallinna Selts

- korraldati kuus kohvikuõhtut;
- meenutati ERÜ loomist ja ajalugu (Ly Läll);
- tutvuti Teaduste Akadeemia Raamatukogu väliskirjanduse osakonnaga (Anne Valmas);
- kuulati muljeid Soome raamatukogudest (Aive Alamaa, Tiiu Arhipenko, Helvi Roosipuu, Anne Skrõpnik ja Keitele raamatukogu juhataja Helene Suomala);
- kuulati muljeid IFLA konverentsilt (Jüri Järs, Anne Rande, Evi Rannap, Kalju Tammaru);
- kohtuti Marku Komulaisega Soomest;
- seltsi juhatus arutas põhikirja;
- koostati, saadeti seltsi liikmetele küsitluslehed (rahulolu seltsi tööga) ja tehti neist kokkuvõtted;

ERÜ Tartumaa Kogu

- kogunes kord kuus Tartu Ülikooli Raamatukogu kohvikus;
- tutvuti Luunja, Tartu Kunstimuuseumi, Tõravere Observatooriumi raamatukoguga;
- kuulati muljeid Soome raamatukogudest (Ene Runtel, Laine Meos, Eve Toots);
- Malle Ermel tutvustas Tartu Ülikooli Raamatukogu ja selle tuleviku-plaane;
- kohtuti noortemaja "Sõprus" juhataja Heiki Undi ja KL Tartu osakonna sekretäri Henn-Kaarel Hellatiga - tutvustati juhatuse töö-suundi ja otsuseid.

SEKTSIOONID:

Kooliraamatukogude sektsioon

- kohtus haridusminister Kalju Lutsuga;

- arutas kooliraamatukogude tulevikku;
- korraldas kaks seminari (vt Koolitus);

Lasteraamatukogude seksioon

- viis läbi esimesed rahvusvahelised lasteraamatukogutöötajate päevad.

Teadusraamatukogude seksioon

- asutati 14. novembril 1990. a

TOIMKONNAD:

Hariduse- ja täienduskoolituse toimikond

- korraldas lisaks seminaridele ja õppesõitudele mõttevahetused raamatukoguharidusest, seaduseelnõu "Eesti kutsehariduse reformi lähtealused" üle ning referaatõhtu raamatukoguhoidjate koolituse küsimustes

Raamatuloo toimikond

- jätkas andmete kogumist nõukogude võimu aastatel hävitatud raamatute kohta
- toimikonna juures tegutsev raamatuleksikoni algatusgrupp jõudis eeltöödega märksõnade loomise staadiumi

TÖÖRÜHMAD:

Kutse-eeetika töörühm

- eestindas Soome, Inglise ja Ameerika raamatukogutöötajate ametikäitumise koodeksid ja arutas neid ERÜ aastakoosolekul seminaridel ja kursustel

Bibliograafilise informatsiooni raalformaadi töögrupp

- koostas kommunikatiivformaadi I redaktsiooni

KOOLITUS:

Seminarid

- "Raamatukogutöö automatiseerimise küsimusi", 15.-17. okt Kääriku, korraldas ERÜ juhatus;
- kooliraamatukogude töötajatele, märtsis Tallinnas, korraldas kooliraamatukogude seksioon;
- raamatuköitmisest, 15.-17. okt Tallinnas, korraldas kooliraamatukogude seksioon;
- teadusraamatukogude töötajatele, 15.-16. okt Tallinnas, korraldas ERÜ juhatus;

- kursuse "Lugejateenindus ja kutseeetika" 2. sessioon, 14.-25. mai
Tartus, korraldas hariduse- ja täienduskoolituse toimikond

VÄLISSÕIDUD

- 13.-14.02. Läti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastakoosolekust võtsid osa Kalju Tammaru ja Evi Rannap
- 25.02.-5.03. Kristi Alaküla Hämeenlinna raamatukogus Soomes
- 12.-13.03. Nõupidamisel Üleliidulise raamatukogutöötajate konverentsi ja raamatukoguühingute üleliidulise assotsiatsiooni loomise küsimustes osales Toomas Etverk
- 5.-14.03. Taie Saar Kiuruvesi raamatukogus Soomes
- 19.-31.03. Helvi Roosipuu Lahti raamatukogus Soomes
- 28.05.-2.06. Eesti raamatukogupäevadel Udmurdis osalesid Marje Aasmets, Rutt Enok, Toomas Etverk, Maie Gross, Mari Kalvik, Cilja Laud, Leida Olszak, Evi Rannap, Silvi Roomets, Simmu Tiik
- 15.-25.05. Anneli Heinvee Rovaniemi raamatukogus Soomes
- 11.-14.07. Ungari raamatukoguhoidjate Assotsiatsiooni aasta-koosolekul ERÜ esindajana Krista Talvi
- 18.-24.08. IFLA 56. konverentsil Stockholmis Ivi Eenmaa, Sirvi Eslas, Jüri Järs, Mari Kannusaar, Linda Kask, Evi Murdla, Lea Pett, Anne Rande, Evi Rannap, Kalju Tammaru, Milvi Tedremaa, Ivi Tingre. Üleliidulise erialase turismigrupi koosseisus oli samal ajal Rootsis Niina Kajak.
- 4.-8.08. Austria Raamatukoguühingu aastakoosolekul esindas ERÜd Aira Lepik
- 19.-23.09. Soome esimesel raamatumessil ja raamatukogupäevadel Elle Tarik ja Tiiu Valm
- 25.-26.09. Venemaa raamatukoguühingute koordineerimiskogu istungil Leningradis Kalju Tammaru
- 7.-8.11. Nõupidamisel Balti riikide raamatukogutöötajate IV kongressi ettevalmistamise küsimustes ja Läti Raamatukoguhoidjate Ühingu juhatuse laiendatud koosolekul Evi Rannap ja Ivi Tingre
- 26.-30.11. Birkerødi raamatukogu kutsel Taanis Läti ja Leedu esindajatega Kristi Alaküla
- 25.11.-2.12. osalesid Tampere raamatukogutöötajate seminaril ja tutvusid sealsete raamatukogudega Maie Gross ja Ülle Papp

- 29.11-1.12. Venemaa Raamatukoguühingute ja -assotsiatsioonide Föderatsiooni asutamiskonverentsist Leningradis võtsid osa Lauri Lepik ja Kalju Tammaru
- 10.-13.12. olid Aira Lepik ja Evi Rannap Slovakkias arutamaks koostööküsimusi Slovakkia Raamatukoguhoidjate Ühinguga
- 18.-19.12. Leedu Raamatukoguhoidjate Ühingu aastakoosolekul Vilniuses osalesid Elga Kommel ja Aime Naanuri.

ERÜ KÜLALISED

- 3.-8.04. Soome Raamatukoguühingu koolitustoimkonna juhataja Markku Komulainen
Tuija Lindström, Urpu Lamponen, Erja Vuotilainen
Anjalankoski linnaraamatukogust vastukülaskäigul Lähtes
- 27.04.-3.05. Helena Suomala Keitele vallaraamatukogust Järvseljal
- 14.-17.05. Kauko Salo Seinäjoe linnaraamatukogust Tallinnas
- 14.-19.05. Elina Paaso-Leppäjärvi ja Onerva Böhm Simo vallaraamatukogust Võrus
- 17.-24.06. Suurbritannia Raamatukoguassotsiatsiooni delegatsioon (Philip Gill, Kevin Ellard ja Raymond Astbury)
- 2.-9.07. Merja Jylhä Peräseinajoe vallaraamatukogust Võhmas
- 6.-10.08. Leena Siitonen Rhode Islandi Ülikoolist Tallinnas
- 18.-24.08. Aili Herva Oulu raamatukogust Võrus
- 3.-9.09. Pirkko Malte Kouvolast Tallinnas
- 8.-14.11. Kalervo Huttu ja Paula Toivonen-Heinilä Forssa linna-
raamatukogust Narvas ja Pärnus
Marketta Härkönen ja Irene Niemelä TampereRaplas
- 3.-5.-12. Leedu ja Läti rahvusraamatukogude meetodikud Rimalda
Kvetkauskene, Ilizana Rudene ja Cidra Schmidt Tallinnas

JUHATUS töötas koosseisus:

Evi RANNAP, esimees
Elle TARIK, esimehe asetäitja
Kalju TAMMARU, esimehe asetäitja, laekur
Aive ALAMAA, kirjatoimetaja
Toomas ETVERK
Jüri JÄRS
Elga KOMMEL

Silvi SAUL
Ivi TINGRE

Juhatuse töös osalesid ka liikmekandidaadid:

Hele ELLERMAA
Helle LAANPERE
Laine MEOS
Aime NAANURI

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu tegevust on
1990.aastal rahaliselt toetanud:

Eesti Infoinstituut	rbl.	500.-
Tallinna Keskraamatukogu	rbl.	500.-
Tartu Linna Keskraamatukogu	rbl.	500.-
Väikeettevõtte "Varako"	rbl.	500.-
Harju Keskraamatukogu	rbl.	1500.-
Narva Linnaraamatukogu	rbl.	500.-
Tartu Maakonnaraamatukogu	rbl.	500.-
Lääne Maakonna Keskraamatukogu	rbl.	300.-
Soome Raamatukoguühing	FIM	1500.-

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu
1990. a eelarve täitmisest

TULUD	kavandatud	tegelik
Saldo 1.01.1990. a	18 928.45	
Liikme- ja sisseastumis- maksud	1 500.00	1 951.00
Toetused	2 000.00	4 800.00
Muud tulud	2 000.00	20 760.21
s h sihtprogrammid		13 000.00
A/S TEEK		5 000.00
	<hr/>	<hr/>
	24 428.45	46 439.66

KULUD

Õppekulud	3 000.00	3 919.60
s h komanderingud		957.33
Ürituste kulud	2 000.00	2 334.69
Trükiste väljaandmise kulud	2 000.00	1 728.99
Kantselei- ja asjaajamis- kulud	500.00	240.35
Sihtprogrammide finants.	5 000.00	2 982.16
Muud kulud	4 928.45	3 474.02
Reservfond	7 000.00	
	<hr/>	
	24 428.45	14 679.81
Saldo 1.01.1991. a		31 759.85
		<hr/>
		46 439.66

SUMMARIES

Marje Aasmets

CLASSIFICATION SYSTEMS IN ESTONIAN PUBLIC LIBRARIES

The article treats the development of classification in public libraries in the pre-war Estonia. The most prevalent was decimal system. Research libraries and the State Library used the UDK. Public libraries preferred local adapted variants of decimal system.

A survey of introducing decimal system in Estonian libraries is given. From the very beginning there was a tendency of simplifying the system, motivated by shortage of scientific literature and inadequate education of librarians.

The first variant of decimal system was worked out in 1923, regarding the actual structure of the collections in Estonian libraries (consisting mainly books of fiction); the rearrangements were not very logical. The author also analyzes the best variant of decimal system that was worked out in 1933.

The classification system of public libraries was widely used, although there was nothing original in its structure. Despite heavy criticism it had a positive meaning in making library work more organized.

Sirje Virkus

REFLECTION OF TECHNOLOGY IN ESTONIAN PRINTED WORD IN THE 19TH CENTURY

In this paper an attempt has been made to give a short survey of publications of technology in Estonian printed word in the 19th century.

The first attempt to publish technical information was made at the end of the 18th century. Regular publishing began in the 19th century.

The genesis, content and manner of expressions of technical publications in this period were closely connected with social and economic surroundings.

The development of technology in agriculture and industry brought

about to life as well as technical activity, education and created the need for technical publications.

However, the progress of technology at the beginning of the 19th century didn't reach into peasants' everyday life. Technology of agriculture spread only in manors, industrial enterprises were led by foreigners, qualified workers were also foreigners, peasants' possibilities to get education were limited, etc.

Consequently peasantry needed only very general information about technology to extend their general horizon.

In the first half of the 19th century technical information was published only in newspapers, magazines and calendars and it was fairly elementary by nature.

In the middle of the 19th century capitalism started its rapid development in Estonia and new technology spread in agriculture and industry. The number of technical publications increased correspondingly.

In the second half of the century technical publications may be divided into the following groups:

1) the publications in newspapers, magazines, collections and calendars;

2) the publications in schoolbooks;

3) independent technical books.

The content and quality of technical publications changed remarkably. There were about half a hundred independent technical books at the end of the 19th century.

The 19th century technical literature can be considered to be pertaining to the enlightenment of the people that tried to popularize technical and technological achievements.

The formation of technical literature of specific purpose fell into the 20th century.

Kaja Noodla

LITERATURE IN THE TUMULT OF UMSIEDLUNG

The first part of the paper (published in ELA yearbook in 1989) followed the destiny of libraries and archives that had belonged to the Baltic Germans. This part deals with books confiscated from the resettling Baltic

Germans.

On initiative of Estonian Ministry of Education and in cooperation with the German Embassy an Estonian-German mixed committee was formed in May, 1940. Ten specialists of archival science, library science and art, five from each side, belonged to the committee. To simplify the work of the parity committee three sub-commissions were formed. of experts.

The sub-commissions looked through the material and formed documents for the printed matter. The commissions decided to leave in Estonia all archives concerning life in manors and villages; personal documents and genealogy were allowed to take out. Various official printed matter of local value was left in Estonia, priced and purchased for state libraries by the Estonian Government.

In the commissions of archival and library science the division of property was carried out peacefully, although with remarkable compliance of the Estonian side. The parity commission only had to confirm the lists. But serious arguments aroused when dividing undeclared deposits and the property of Estonian Literary Union. The Estonian side was uncompromising, they managed to save the Union from liquidation and leave the property in Estonia.

The archival were taken out on August 16, 1940, but the books somehow remained in Estonia, although there was a permission to take them out.

The activities of the parity commission were stopped by the Soviet authorities and no corresponding documents have preserved.

Aile Möldre

PUBLISHING AND PRINTING ACTIVITY IN ESTONIA IN 1940-1941

The occupation and annexation of the Republic of Estonia by the Soviet Union in the summer of 1940, brought about thorough changes in the library science. Since July 1940, began the confiscation and destruction of the literature published in the Republic of Estonia. Since October it was quided by the Head Office of the Literature and Publishing Matters of the ESSR, the main function of which was to censor and to control from the ideological point of view, the whole published literature.

The reorganization of the publishing activity meant the complete eliminating of so far existed system of publishing houses and establishing the state monopol over the issuing of the books.

During the first year of soviet power all the publishing houses, bookshops and printing plants were nationalized. Issuing and distributing the books was rearranged according to the library science organizing system that was in force in the Soviet Union at that time. State Publishing Centre of the ESSR was established in Estonia to which belonged publishing houses, printing enterprises, book-binder's shops, bookshops and second-hand bookshops. For the activity the Publishing Centre got the material aid from the state. Publishing houses were formed according to their fields of activity, five publishing houses in all: "Political Literature", "Fiction and Art", "Pedagogical Literature", "Scientific Literature", "Newspapers' Publishing House".

According to the decisions of the 4th congress of the EC(b)P the main task of the Publishing Centre was "to quarantee the issuing of the works of the Marxism-Leninism classics in order to educate people politically, the literature dealing with production problems, the literature meant for children, the handbooks and training aids for Soviet and economy workers".

From the 850 books and booklets published in the years of 1940-1941, most were dedicated to the subject matter mentioned above.

Helene Mugasto-Johani

SPIRITUAL AND INTELLECTUAL ATTITUDE OF LIBRARIANS

The article describes the character of librarians' professional ethics, emphasizes importance of tact, delicacy, interest and communicating skill. Disobligingness and unfriendliness are condemnable in librarian's everyday work. The article gives the definition of bibliognostics as a science describing books according to their contents, form, idea, aim, character, etc.

Knowledge and use of reading psychology are described by different reading manners:

- extensive
- intensive
- empathic

The article also deals with different possibilities to introduce books and accentuates the advantage of early information.

Library is seen in the article as a cultural centre and a place of relaxation and communication.

Uno Vallner

STANDARDIZATION OF BIBLIOGRAPHICAL DATA IN COMPUTER SYSTEMS

Elaboration of Estonian Communication Format (EKF) started in 1990 on initiative of the Estonian Librarians' Association. In 1991 the works were financed by the Estonian Foundation of Information Science.

The purposes of the Estonian Communication Formate are:

- to standardize data exchange between different data banks, information centres and libraries;
- to unify and simplify database loading and unloading in the data processing centres;
- to create information and bibliographical systems in Estonia;
- to guarantee information exchange between different computer systems.

EKF is based on Common Communication Format (CCF) which is characterized by using hierarchic and horizontal references, data coding, segmenting bibliographical entries of several levels, independence of semantics, followinging the standards of bibliographical entry and maximal using of existing standards.

The first version of EKF was worked out by:

Urmas Aunin (Tartu University), Toomas Etverk (Estonian Librarians' Association), Jüri Järs (Tallinn Technical University Library), Ivi Kuldkapp (National Library of Estonia), Anu Nuut (Technical Library of Estonia), Ene Uustal (Technical Library of Estonia), Tiiu Vallner (Estonian Information Institute) and Uno Vallner (Estonian Information Institute).

TECHNICAL STUDENTS AS READERS OF FICTION

The article introduces the results of an opinion poll "Students and Books" carried out among the students of Tallinn Technical University. The aim of the poll was to find out how is students' reading habit influenced by their attitudes and orientations.

Technical students' relations with literature, their expectations and preferences are analyzed on different levels. The students are divided according to their reading habits as follows:

1. Active readers 28 %
  - a) emotional type 14 %
  - b) rational type 17 %
2. Moderate readers 11 %
3. Passive readers 58 %

Technical students' attitude towards life is characterized as practical, realistic, rational and materialist.

Further and more profound research work on this field is planned.

AUTORITEST

- SIRJE VIRKUS - E. Vilde nim Tallinna Pedagoogilise Instituudi raamatuteaduse õppetooli doktorant
- TIIU KAMDRON - Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu vanemraamatukoguhoidja
- AILE MÖLDRE - E. Vilde nim Tallinna Pedagoogilise Instituudi raamatuteaduse õppetooli vanemõpetaja
- MARJE AASMETS - E. Vilde nim Tallinna Pedagoogilise Instituudi raamatukogunduse kateedri dotsent
- UUNO VALLNER - Eesti Infoinstituut, infosüsteemide osakonna juhataja
- KAJA NOODLA - raamatu- ja raamatukoguteadlane, Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu auliige
- HELENE MUGASTO-JOHANI - dotsent, raamatu- ja raamatukoguteadlane, Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu auliige
- MARI KALVIK - E. Vilde Tallinna nim Pedagoogilise Instituudi teadusliku informatsiooni ja bibliograafia kateedri dotsent
- REET OLEVSOO - Eesti Rahvusraamatukogu teadussekretär
- ELNA HANSSON - Tartu Ülikooli Raamatukogu, pearaamatukoguhoidja
- INGRID LOOSME - Tartu Ülikooli Raamatukogu, pearaamatukoguhoidja

LÜHENDID

EAA	Eesti Ajaloo Arhiiv
EKF	Eesti Kommunikatiivformaad
EK(b)P	Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei
EKÜ	Eestimaa Kirjanduse Ühing
ELKNÜ KK	Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomitee
ENSV	Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
ERA	Eesti Riigiarhiiv
ERM	Eesti Rahva Muuseum
ERR	Eesti Rahvusraamatukogu
ERÜ	Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing
ETA	Eesti Telegraafiagentuur
ETKVL	Eesti Tarbijate Kooperatiivide Liit
HM	Haridusministeerium
mag	magister
NSVL	Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit
PK	pariteetkomisjon
RKN	Rahvakomissaride Nõukogu
TPedI	Tallinna Pedagoogiline Instituut
TTÜ	Tallinna Tehnikaülikool
TÜ	Tartu Ülikool
TÜR KO	Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade osakond
UDK	rahvusvaheline kümnendliigitus
ÜK(b)P	Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei

SISUKORD

Saateks	3
Foreword	4
TRÜKISÕNA AJALOOST	
S. Virkus. Eestikeelne tehnikakirjandus XIX sajandil	5
K. Noodla. Kirjavara <i>Umsiedlung</i> 'i keerises II	20
A. Möldre. Kirjastustegevus ja trükindus Eestis aastail 1940-1941	29
EESTI RAAMATUKOGUNDUSE AJALOOST	
M.Aasmets. Eesti avalike raamatukogude liigitussüsteemist	46
H. Mugasto-Johani. Raamatukoguhoidja hingelisest ja vaimsest hoiakust	71
INFOVAHETUSE PÄEVAPROBLEEME	
U. Vallner. Bibliograafiliste andmete standardiseeritud esitus infovahetusel arvutisüsteemides	75
LUGEMISE ERIASPEKTE	
T. Kamdron. Tehnikaüliõpilane ilukirjanduse lugejana	93
ARVUSTUS	
Raamatuloolist / Toim. H. Vihma (koost. ja peatoim.) jt. Tallinn, 1990. - 239 lk. (Eesti Rahvusraamatukogu toim. = Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae ; 1). E. Hanson, I. Loosme, R. Saukas. Sisukas algus	102
Veljo Tormis: Personaalnimestik. Koost. V. Jürisson. Tallinn, 1990. 202 lk. M. Kalvik. Mõningaid mõtteid Veljo Tormise personaalnimestikust	107
KROONIKAT	
R. Olevsoo. ERÜ 1990. aastal	111
Summaries	118
Autoritest	124

Eesti Rahvusraamatukogu

Kas Teil on
Eesti Rahvusraamatukogu
väljaanded:

Mart Saar (1982)
Heino Eller (1987)
Cyrillus Kreek (1989)
Veljo Tormis (1990)
Karl Leichter (1992)

Info RR kunstide osakonnast
Tallinn, Tõnismägi 2
telefon 450 751

**VEEL ON VÕIMALIK SAADA
TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU**

VÄLJAANDEID:

1. **Academia Gustaviana 1632-1665: Näituse kataloog.**
Trt., 1974. 55 lk.
2. **Briefe von Mitgliedern der Akademie der Wissenschaften der UdSSR.** Trt., 1979. 134 lk.
3. **Jaanson, E. M. G. Grenzluise trüki- ja kirjastustoodang 1786-1818: Bibliograafianimestik.**
Trt., 1985. 185 lk.
4. **Nagel, O. Inkunaablid Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus.** Tln., 1982. 95 lk.
5. **Publicationes Bibliothecae Universitatis litterarum Tartuensis.**
I **Briefe von Gelehrten aus dem ersten Viertel des 18. Jahrhunderts.** Trt., 1973. 36 lk.
II **Karl von Kügelgens Briefe an Karl Morgenstern.** Trt., 1976
V **Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632-1710.** Tln., 1984. 526 lk.
6. **Tartu Ülikool kirjasõnas: Bibliograafianimestik aastaist 1981-1985.** Trt., 1990. 345 lk.
7. **Trikkant, L. Tartu Ülikooli perioodikaväljaanded 1802-1940: Bibliograafianimestik.**
I osa. Trt., 1983. 292 lk.
II osa. Trt., 1983. 88 lk.

Väljaandeid küsige Ülikooli müügiletist W. Struve tn. 1, Lossi tn. kauplusest või Tartu ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU komplekteerimisosakonnast (Tartu, W. Struve tn. 1, tel. 35 342).

